

ШЛЯХ ДА ЎЗАЕМНАСЦІ

Ірына Тамільчык (Мінск)

Беларуска-польскія ўзаемадачыненні ў беларускім друку: гісторыя і сучаснасць

Нас з Польшчай, якая этнічна, гістарычна і геаграфічна блізкая да Беларусі, аб'ядноўвае вялікі сумесны лёс і, можна спадзявацца, вялікая сумесная будучыня. Разам мы праішлі нялёткі гістарычны шлях, перажыўшы розныя падзеі, пачынаючы ад далёкага Грунвальда. Блізкае паходжанне двух славянскіх народаў, іх суседства ў Еўропе стваралі самыя розныя сітуацыі на працягу апошняга тысячагоддзя: былі перыяды і добрых адносін, і перыяды варожасці. Аднак нашы народы былі ўсё ж такі больш разам, чым адзін супраць аднаго.

На жаль, гісторыя XX ст. паказала, што традыцыі добрасуседскіх адносін не заўсёды захоўваліся, абычынна зведчаць матэрыялы беларускай і польскай прэсы. Але ўсё ж змешчаныя на старонках перыядычных выданняў за апошніяе паўстагоддзя рознабаковыя па проблематыцы даследаванні польскіх і беларускіх навукоўцаў, выдадзеныя кнігі і пераклады апошніх гадоў, шматлікія артыкулы журналістаў, пісьменнікаў, гісторыкаў, палітыкаў — сведчаць пераважна аб імкненні зразумець адзін аднаго, спасцігнуць гістарычную справядлівасць. Друк — як люстэрка імклівага паўсядзённага жыцця, своеасаблівы калектывны дзённік, дзе пакідаюць свае сляды людзі і падзеі. Судакрананне з такім сведкам падзеі нібы размывае часавую простору і пераносіць нас у розныя эпохі мінулага тысячагоддзя.

Беларуска-польскія ўзаемадачыненні перыяду апошняга паўстагоддзя XX ст. умоўна можна падзяліць на тры перыяды, якія не заўсёды супадаюць з палітычнай перыядызацыяй:

1. 1950–1991 гг. (да распаду СССР);
2. 1991–1998 гг.;
3. 1998 – да нашых дзён.

Перыяд кантактаў Польшчы з БССР да 1991 г. прадвызначаўся савецкай палітыкай пад кіраўніцтвам Масквы: усе сувязі паміж грамадзянамі БССР і замежнікамі прадвызначаліся адтуль. Палітызаваныя савецкія «шоры», характэрныя для беларускіх выданняў 50–80 гг., вядома ж, абмяжоўвалі аўтараў. Сярод публікацый гэтага перыяду пераважалі аднабаковыя матэрыялы, якія асвятлялі «патрэбную» для афіцыйных улад станоўчую інфармацыю, накшталт наступнай: «Сотнямі год сяялася варожасць паміж нашымі народамі. Цяпер ні ў Польшчы, ні ў СССР няма эксплуататарап, знікла і варожасць»¹. Але ўсё ж у гэты час была ў цэлым спрыяльная атмасфера для развіцця творчых стасункаў. Выходзіла ў свет шмат польска-беларускіх перакладаў, друкаваліся творы А. Міцкевіча, Г. Сянкевіча, замежных аўтараў (класікі, на думку цэнзараў, не былі небяспечнымі для савецкага ладу), меўся даволі шырокі доступ да польскіх кніг і прэсы ўвогуле. Пачалі выходзіць навуковыя працы па беларуска-польскіх сувязях. Вялікае значэнне мелі даследаванні Т. Грабоўскага «З польска-беларускага памежжа»², Э. Янкоўскага «Эліза Ажэшкі»³, публікацыі такіх аўтараў як А. Баршчэўскі, Б. Белаказовіч, С. Яновіч, У. Монах, Ф. Сяліцкі, З. Скібінска-Харыла, У. Стохель, У. Вільчынскі і інш. У 1962 г. у Варшаве выйшаў кішэнны польска-беларускі слоўнік, пачалося выданне Усебагульнай польскай энцыклапедыі, дзе змешчаны звесткі пра многіх беларускіх дзеячаў культуры і науки. Сярод іншых прац падобнага кшталту — Малы слоўнік еўрапейскіх пісьменнікаў СССР⁴ і «Гісторыя еўрапейскіх літаратур», трэці том якой уключае раздзел, напісаны Т. Познякам і прысвечаны беларускай літаратуры.

Публікацыі на старонках беларускіх перыядычных выданняў першых пасляваенных гадоў, хоць і ідэалізавана, але ўсё ж перадавалі атмасферу добрасуседскіх адносін нашых народаў, імкнення да шчырых творчых кантактаў і супрацоўніцтва. Сярод запалітызаванай інфармацыі, перанасычанай сацыялістычнымі лозунгамі, пераважалі матэрыялы беларускіх і польскіх аўтараў пра творчыя стасункі дзвюх дзяржаў. У надрукаваных у «ЛіМе», «Звяздзе», «Советской Белоруссии»,

«Чырвонай змене», «Маладосці», «Полымі» артыкулах пісалася аб збліжэнні польскай і беларускай культур, рассказвалася пра новыя кнігі і творчыя сустрэчы, тэатральныя гастролі і разнастайныя выставы. «Наша дружба,— пісаў у 1956 г. З. Фядэцкі, — як і кожная вялікая каштоўнасць, патрабуе дбайных і чулых адносін»⁵. Найбольш цікавымі, нават займальнымі з пункту гледжання гісторычнай адлегласці, былі аглядныя літаратуразнаўчыя артыкулы. У 50-я гг. са старонак «ЛіМа» катэгарычна гучай голас П. Пестрака аб пачынаючых польскіх паэтах: «У «Ніве» надрукаваны творы яшчэ аднаго «жанра», не ведаю, як яго і называць. Адно для мяне ясна, што такіх твораў нельга і блізка падпускаць да рэдакцыі. Напрыклад, парнаграфічны верш «Каханне» Осіпа Мелеша... Вось адзін прыклад «лірыкі», якую хто-колісь называе «любоўнай»:

Настала поўнач. Усюды ціха
І цёмна, хоць у морду бі...
Ды там у садзе што за ліха? —
Ах, аб'ясnenія ў любvi!
(«Майскі вечар» Янкі Беразоўца)

Так пісаць пра каханне — гэта значыць зводзіць гэтую высакародную тэму да натурализму, ад якога адзін крок да ... парнаграфіі»⁶.

Літаратурныя пераклады тых часоў нярэдка рабіліся па прынцыпу «ты — мяне, я — табе». Але побач з «шэрымі», не маючымі мастацкай вартасці літаратурнымі «вырабамі» сацыялістычнага рэалізму з'яўляліся творы высокага мастацкага кшталту. Шмат перакладаліся Янка Брыль, Максім Танк, Маней Канановіч і інш. Тэма мастацтва, вырваўшыся з савецкіх рамак сацрэалізму, у наступныя гады — самая цікавая сярод іншых накірункаў (палітыка, эканоміка і г. д.). Мастацтва — сінтэз нашай паўсядзённасці, з'яўляецца адным са сродкаў абыянння людзей, «фарміравання» чалавечай душы, акумулюе ў сабе самыя лепшыя, абаяльныя і дастойныя рысы нацыі, каштоўныя для ўсяго чалавецтва. Беларуская прэса больш ці менш рэгулярна інфармавала чытача пра значныя падзеі культурнага жыцця нашых краін: з'яўленне новых кніг і перакладаў, паказ польскага кіно ў Беларусі, выстаўкі польскіх і беларускіх мастакоў, музычныя канцэрты, рэцэнзіі на новыя пераклады і кнігі, тэатральныя пастаноўкі, фільмы.

Аднак з цягам часу сацыяльныя і эканамічна-палітычныя праблемы выцяснялі інфармацыю аб творчых стасунках з палос

перыядычных выданняў. Усё радзей з'яўляліся грунтоўныя артыкулы з асвятленнем культурнага жыцця абодвух народаў, саступаючы месца толькі невялікім аглядным нататкам. Пасля распаду Савецкага Союза творчыя стасункі далёка не такія інтэнсіўныя, як раней, колькасць перакладаў, кніг значна зменшылася. «Пасрэдніцай» паміж нашымі краінамі ў творчых контактах цяпер выступае пераважна не Варшава, а Беласточчына, літаратурнае аўяднанне «Белавежа» пад кіраўніцтвам Яна Чыквіна. У гэты час тут у перакладзе выходзяць кнігі М. Гусоўскага «Песня пра зубра», Я. Купалы, Я. Коласа, В. Быковіча, А. Розанава, С. Законнікава, Г. Тварановіч і інш.

Веды ў польскім грамадстве пра Беларусь знаходзіліся на такім узроўні, што колішні пасол Рэспублікі Польшчы ў Беларусі Эльжбета Смулэк, праводзячы цыкл лекцый аб Беларусі ў Варшаўскім універсітэце, ахарактарызавала іх прыблізна так: «Беларусь, малавядомы сусед Польшчы». Змяненне сітуацыі адбываецца ў другой палове 90-х гг.: назіраецца пэўнае ажыўленне творчых контактаў, дзякуючы якім з'яўляюцца новыя кнігі і пераклады, працягваюцца ці распачынаюцца новыя даследаванні, расце цікавасць да гісторыка-палітычнага мінулага Беларусі. «Гэта тлумачыцца новымі магчымасцямі, што ўзніклі пасля доўгага перыяду цэнзурных забарон, якія датычыліся ўсходняй тэматыкі. Гэтыя працы, неадназначныя з пункту гледжання сваіх навуковых якасцей, нярэдка маюць характар чиста публіцыстычны, суб'ектыўны. Тым не менш, усё частцей з'яўляюцца каштоўныя публікацыі, якія выпраўляюць існуючыя некалькі дзесяткаў гадоў хібы ў асвятленні ўзаемна звязанай гісторыі беларускага і польскага народаў»⁷, — пісаў у сваім даследаванні «Сучаснае польскае беларусазнаўства» Ю. Вашкевіч, разглядаючы шэраг публікаций.

Сапраўды, раней многія старонкі мінуўшчыны асвятляліся, мякка кажучы, недастаткова, неаб'ектыўна, аднабакова, кан'юнктурна, што іншы раз выклікала гарачыя спрэчкі сярод наўкоўцаў і чытчоў. Беларускія і польскія даследчыкі пачалі напісаць гісторыю апошніх дзесяцігоддзяў. Сярод такіх тэм — пытанне аб савецка-польскай вайне 1920 г. (напр. артыкул П. Семлакова «Непатрэбная вайна»⁸), дзейнасці Арміі Краёвай (С. Крапівін «У чаканні цуда на Нёмане»⁹), знанай постаці польскага дзеяча Ю. Пілсудскага (А. Хацкевіч «Хто ж быў Юзаф Пілсудскі?»¹⁰), які, дарэчы, пры допытах у царскіх засценках лічыў сябе беларусам. Пытанне аб Арміі Краёвай — вельмі складанае, супярэчлівае і да апошняга часу яшчэ недастаткованае.

распрацаванае ў беларускай гісторыяграфіі. У чэрвені 1993 г. была створана спецыяльная камісія Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь па вывучэнню пытанняў, звязаных з прызнаннем статуса ветэранаў вайны за грамадзянамі рэспублікі, якія прымалі ўдзел у баявых дзеяннях супраць гітлераўцаў у фарміраваннях Арміі Краёвой у гады II сусветнай вайны. Летась гарачаю дыскусію з яшчэ непрадоказальнымі вынікамі выклікаў артыкул С. Букчына «Кадзіш над Біркенаў»¹¹ аб канцлагеры Асвенцім на тэрыторыі Польшчы. Існуючай на сучасны момант беларускай перыёдышы, як і ўвогуле нашаму жыццю, далёка да гармоніі і згоды: розныя выданні, афіцыйныя і апазіцыйныя, часта асвятляюць адны і тыя ж падзеі зусім па-рознаму. У сувязі з апошнімі падзеямі вакол СМИ, што адбываюцца ў Беларусі і ў Расіі, мала надзея на мажлівасць аб'ектыўнага разгляду складаных працэсаў у будучыні. Вось, сапраўды, доказ таго, што гісторыя нічому не вучыць. Каб не прыйшлося нашым гісторыкам праз дзесяцігоддзі зноўку пераглядаць пазіцыі, супастаўляючы супрацьлеглыя публікацыі.

Са зменамі ў палітычным жыцці краіны, безумоўна, змяні-еца і танальнасць публікацый у прэсе. Пачатак 90-х — сапраўдны прарыў ва ўсіх сферах жыцця. Паўнакроўны беларуска-польскі міждзяржаўны дыялог быў пачаты пасля падпісання 23 чэрвеня 1992 г. Дагавора аб добрасуседстве і дружалюбным супрацоўніцтве паміж Рэспублікай Беларусь і Польшчай. Дагавор стаў імпульсам для пашырэння двухбаковага палітычнага супрацоўніцтва, у практыку беларуска-польскіх адносін уваходзіў рэгулярны абмен думкамі па шырокаму колу пытанняў — ад праблем міжнароднай палітыкі да розных аспектаў двухбаковага супрацоўніцтва. Сярод найбольыш цікавых матэрыялаў гэтага перыяду, прысвечаных надзённым тэмам, — шэраг артыкулаў І. Герасюка ў «Народнай газеце» пад рубрыкай «Польшча сёння», П. Васілеўскага, Л. Лахманенкі, С. Крапівіна, С. Букчына, С. Дубаўца, К. Скуратовіча, В. Каліноўскага і інш. На пачатку 90-х гадоў яшчэ адна тэма знайшла даволі шматбаковае адлюстраванне ў беларускім друку — становішча беларусаў у Польшчы, беларуска-польскія ўзаемадачыненні на памежжы, жыццё беларускай дыяспары ў Польшчы (артыкулы У. Арлова, А. Сідарэвіча ў «ЛіМе», інтэрв'ю з Л. Баршчэўскім¹² і інш.).

1994 і 1995 гг. — пераломны для абодвух народаў перыяд — шырокое поле дзеянасці для польскіх і беларускіх аўтараў. Прэзідэнцкая выбары і цалкам лагічныя ў сувязі з гэтым наступствы шырока асвятляліся ва ўсіх выданнях («Беларускі рэферэндум:

погляд з Польшчы»; «Польская прэса пра дыктатуру ў Беларусі»¹³). Пачынаючы з другой паловы 90-х гг. з'яўляюцца публікацыі, кампазіцыйна падобныя адна да адной: матэрыялы пабудаваны на параўнальнym аналізе развіцця дзяржаў, на супастаўленні эканамічна-палітычнага жыцця нашых краін. Шмат якія рэаліі Беларусі нагадвалі аўтарам Польшчу дзесяцігадовай даўніны. Для мяне асабіста гэта яскрава паўстала пасля прагляду апошняга фільма польскага рэжысёра К. Кіслеўскага «Siedem dni tygodnia» — пра польскую рэчаіснасць 80-х, кадры якога да болю нагадваюць наша сённяшніе жыццё. Заканамерна з'яўляліся артыкулы, якія па жанры нагадвалі фельетоны, прысвечаныя такой сацыяльнай з'яве як камерцыйны турызм (напр. С. Крапівін «Нашы за Бугам»¹⁴). Прэзідэнт А. Квасьненскі ў тых гадах ў заяве для польскіх СМІ падкрэсліваў, што «Еўропе патрэбная сувэрэнная Беларусь, і мы не можам спакойна глядзець на тое, што адбываецца ў Беларусі. Тут нельга казаць «Мая хата з краю», бо гэта надта сур'ёзная праблема нашага рэгіёна. Як суседзі, як удзельнікі міжнароднага жыцця мы маем права выказваць свае меркаванні пра падзеі, якія нас хвалююць»¹⁵.

Інтэграцыя намаганняў у даследаванні польска-беларускага культурнага сумежжа на сённяшні момант уяўляеца вельмі карыснай. Адкрыццё ў 1997 г. у Беларусі (у 18-й па ліку краіне) Польскага інстытута значна паспрыяла папулярызацыі польскай культуры і творчых контактаў. Дзейнасць гэтай установы — значны ўклад у развіццё беларуска-польскіх контактаў.

Навукова-даследчыцкая артыкулы, рэцэнзіі на новыя кнігі, што выходзяць у Польшчы, перыядычна друкуюцца на старонках «Голосу Радзімы», «Культуры» і, безумоўна, «Кантактаў і дыялогаў». За 5 гадоў (першы нумар выйшаў у студзені 1996 г.) апублікавана шэраг навуковых даследаванняў, рэцэнзій. Сярод іх — артыкулы Н. Барычэўскай «Удзел Беларускай рэдакцыі Польскага радыё ў працэсе будавання новых польска-беларускіх адносінаў»¹⁶, Р. Радзіка «Польскае бачанне беларусаў»¹⁷, Т. Русачык «Праблемы беларускамоўнага навучання на Беласточчыне»¹⁸, М. Фукса «Манюшка ў Беларусі»¹⁹, рэцэнзіі А. Мальдзіса, А. Грыцкевіча, Ю. Вашкевіча, Ф. Клімчукі, Т. Кабржыцкай, В. Рагойшы, Ч. Явар, У. Конана, Э. Дубянецкага, Ю. Лабынцава. В. Грыцкевіча, А. Ліпатава, Л. Языковіч, З. Шыбекі, Дз. Крывашэя і інш. Асабіста мне прынесла вялікае задавальненне рабоча над кнігай М. Космана «Агнём і мячом: праўда і легенда»²⁰, і паэтычным зборнікам А. Барскага «Nostalgie»²¹. М. Косман, дарэчы, з'яўляеца аўтарам першай «Гісторыі Беларусі»²² на

польскай мове. Матэрыялы, прадстаўленыя польскімі навукоўцамі на III Міжнародным кангрэсе беларусістай, будуть выдадзены асобным нумарам на англійскай мове і, акрамя гэтага, у перакладзе на беларускую мову, — у чарговых выпусках зборніка «Беларусіка – Albaruthenica».

У наш час проста неабходна, каб і дзяржава, і дзеячы бізнесу дзеля прапаганды беларускай і польскай культур выступалі фундатарамі новых кніг. У сферы кнігадрукавання тут вялікую ролю адыгрывае выдавецтва «Беларускі кнігазбор», якое на сённяшні дзень ужо мае сваю добрую марку і высока каштоўнасць. На яго рахунку — кнігі Э. Ажэшкі «Выбранае», «Ян Чачот», «Ян Баршчэўскі», «Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры», «Янка Купала і Адам Міцкевіч» («Духоўны дыялог геніяў»). Рыхтующа да выдання «Выбранае» А. Міцкевіча, «Беларускія пісьменнікі Польшчы» Яна Чыквіна, другая кніга Э. Ажэшкі.

Узаемадзеянне Беларусі з Рэспублікай Польшчай, як і з іншымі краінамі ў сферы сацыяльна-палітычных, эканамічных і грамадска-культурных контактаў вылучае ўнікальную складанасць і шматсістэмнасць. Яно заснована на багатых гісторычных традыцыях, упłyвае на сённяшнюю сітуацыю краін, прадвызначае перспектывы далейшага супрацоўніцтва дзяржаў-членоў ААН, мае значны ўплыў на развіццё культуры, адукаты і навукі нашай краіны. Але ж узаемадзеянне з іншымі краінамі, у прыватнасці з Польшчай, у Беларусі вывучае ўнікальную несістэмнасць. У сённяшній грамадска-палітычнай сітуацыі неабходна правядзенне комплекснага даследавання дадзенай праблемы з апорай на сістэматызаваную крыніцу науки — базу. Актуальнасць даследавання ў дадзеным накірунку асабліва ўзрасце ў сувязі з інтэграцыйнымі працэсамі, што адбываюцца паміж РБ і іншымі краінамі. Няма інфармацыйных даведнікаў, прысвечаных праблеме «Беларусь і сусветная супольнасць: адзінства і разнастайнасць». Пытанням узаемаадносін Беларусі і Польшчы займаецца і кафедра беларускай філалогіі Варшаўскага ўніверсітэта, кафедра беларускай культуры Беластоцкага ўніверсітэта, пэўная інфармацыйная назапашаная Беларускім інстытутам навукі і мастацтва ў Нью-Йорку і Беларускай бібліятэкай імя Ф. Скарыны ў Лондане. Аднак глобальны і сістэматызаваны збор інфармацый па дадзенай праблематыцы не зроблены, што не дазваляе прыступіць да комплексных даследаванняў.

Для аб'ектуўнага разгляду гісторычных падзеяў у будучыні неабходна збіраць і захоўваць інфармацыю дзён сённяшніх. Усе тэмы, якія ў скарочаным варыянце былі асветлены вышэй,

можна знайсці ў выглядзе выразак з газет, картатэкі, а, галоўнае, у віртуальным выглядзе — у базе дадзеных па вызначанай тэматыцы. Сістэматызуецца матэрыял па выпрацаванай схеме, якая не з'яўляецца канчатковай, а «жывой», што ўлічвае ўсе апошнія сусветныя дасягненні. Гэта дапамагае ў максімальна кароткія тэрміны адшукаць каштоўны, неабходны матэрыял. Усяго ў камп'ютэрыйаванай, галоўной базе банка цяпер знаходзіцца каля 50 000 пазіцый. Картатэчныя матэрыялы і звыш 15 тыс. выразак з часопісаў газет пра Польшчу яшчэ чакаюць свайго часу. Але ў галоўной базе ўжо змешчана каля 2 000 пазіцый, прысвежаных рознай тэматыцы, звязанай з Рэспублікай Польшча. Гэта тая частка інфармацыі, якая чыста выпадкова траплялася ў перыядычных часопісах ці зборніках. Гэта камп'ютэрная праграма дзейсна працуе, г.зн. яна патрабная і карысная, у свой час ёю па пэўных пытаннях карысталіся і прадстаўнікі пасольстваў розных краін у Беларусі (Турцыі, Балгарыі, Японіі, Расіі, ЗША і інш.), і беларуская дыяспара з розных куткоў свету.

Для плённай дзейнасці банка інфармацыі ў ННАЦ імя Ф. Скарыны ёсьць значны інфармацыйны матэрыял (каля 600 тыс. адзінак інфармацыі ў выглядзе бібліографічнай картатэкі і каля 100 тыс. выразак з перыядычнага друку, якія могуць стаць базай даследаванняў), камп'ютэрная сетка з выходам у Internet і арыгінальная праграма ўводу інфармацыі (Праграма прыкладаеца). Мэтай даследавання з'яўляецца стварэнне крыніца-знаўчай камп'ютэрыйаванай базы дадзеных па пытаннях узаёмадзеяння Беларусі з іншымі краінамі ў галіне грамадскіх і культурных адносін. У выніку даследавання ўпершыню будзе створана рэтраспектыўная крыніца-знаўчая база па ўзаёмадзеянню Беларусі з іншымі постсавецкімі краінамі. Гэта база дадзеных — унікальная, створана ўпершыню і з'яўляецца адзінай нацыянальнай базай у Беларусі. Дадзенія матэрыялы будуць выкарыстоўвацца для інфармацыйнага забеспеччэння дзяржаўных, навуковых і вучэбных установ, грамадскіх арганізацый Рэспублікі Беларусь, беларускіх пасольстваў, кіруючых органаў ААН і г. д.

Безумоўна, гэтая работа выклікае шэраг праблем, даволі заканамерных для сучаснага эканамічнага становішча Беларусі. Паток бібліографічнай інфармацыі з кожным годам узрастает, але ў нас абмежаваныя магчымасці ўводу. У сувязі з эканамічным становішчам Беларусі банку інфармацыі, на жаль, бракуе і тэхнічнага забеспеччэння, і чалавечых рэсурсаў. Мы

павінны канцэнтраваць нашы сумесныя намаганні, каб хутчэй увесці назапашаную інфармацыю для плённага выкарыстання. Дзеля гэтага цэнтрам пададзена заяўка ва ўніверсітэт у Беластоку аб супрацоўніцтве ў гэтай галіне.

Калі мы на самай справе хочам сапраўднага добрауседства і супрацоўніцтва, то павінны расчысціць прастору, на якой імкнуща сустрэцца беларусы і палякі. Такой аб'ектыўнай прасторай для нас можа стацца камп'ютэрыйаваны банк дадзеных, а адным са сродкаў «расчышчэння» — узаемнае вывучэнне агульной гісторыі, новыя і цікавыя даследаванні навукоўцаў.

¹ Маладосць. 1955. № 4. С. 18.

² Grabowski T. Z pogranicza polsko-białoruskiego. Wrocław, 1961.

³ Jankowski E. Eliza Orzeszkowa. Warszawa, 1964.

⁴ Maly słownik pisarzy europejskich ZSRR. Warszawa, 1966.

⁵ Звязда. 1956. 14 сак.

⁶ ЛiМ. 1959. 25 сак.

⁷ Кантакты і дыялогі. 1997. № 2. С. 19.

⁸ Совет. Белоруссия. 1990.29 жн.

⁹ Совет. Белоруссия.. 1990. 30 кастр.

¹⁰ Звязда. 1991. 14 лістап.

¹¹ Свабода. 2000. 15 лют.

¹² Звязда. 1990. 12 снеж.

¹³ Звязда. 1996. 21 верас.

¹⁴ Нар. газета. 1993. 28 студз.

¹⁵ Свабода. 1996. 22 лістап.

¹⁶ Кантакты і дыялогі. 1996. № 1. С. 29–32.

¹⁷ Тамсама. 1997. № 4. С. 10–13; № 5. С. 3–7.

¹⁸ Тамсама. 1998. № 3–4. С. 12–15.

¹⁹ Тамсама. 1999. № 4. С. 3–6.

²⁰ Тамсама. № 9. С. 32–37.

²¹ Тамсама. № 12. С. 44–46.

²² Kosman M. Historia Białorusi. Wrocław, 1979.

Рышард Радзік (Люблін, Польшча)

Паляк, літвін, беларус — эвалюцыя крытэрыяў нацыянальна-культурнай прыналежнасці ў два апошнія стагоддзі

Часта даводзіца сустракацца — у публічных дыскусіях, ма-стакай літаратуры, нават у навуковых працах — з пераносам сённяшніх катэгорый мыслення ў менш ці больш аддаленае мінулае. Тэндэнцыя да навукова неабгрунтаванай прагрэсіі пра-сочваеца і сярод даследчыкаў гісторыі Першай Рэчы Паспалі-тай, асабліва ў вызначенні нацыянальнай прыналежнасці (?) яе жыхароў, членаў тагачаснай эліты. Прадметам дадзеных раз-важанняў з'яўляеца грамадства Беларусі двух апошніх стагод-дзяў, у першую чаргу аднак XIX ст., калі катэгорый мыслення та-гачасных людзей, нягледзячы на эвалюцыю, былі бліжэй (пры-намі значную частку стагоддзя) да рэаліі XVIII, чым да рэчаіннасці XX ст. Гэта рэшта ўкладу, які існаваў калісьці ў Рэчы Паспалітай.

Пытальнік, паставлены вышэй пры словазлучэнні «нацыя-нальная прыналежнасць», вынікае з семантычнай няпэў-насці паняццяў «паляк», «літвін», «беларус», якімі карыстаю-ца зараз даследчыкі XIX ст. Паляк надае гэтым паняццям, як правила, адназначна нацыянальныя харектар, што вынікае з светаўспрымання сённяшнім палякамі такіх катэгорый уво-гуле. Больш складаная сітуацыя з беларусамі, яна з'яўляеца вынікам слабага ўзору нацыяналізацыі дадзенага грамад-ства, адсюль і відавочная зараз неадназначнасць у разуменні паняцця «беларус».

Са спрэчкамі пра тое, ці з'яўляеца тая ці іншая постаць XIX ст. у Беларусі палякам, літвінам або беларусам, найчасцей звязана прынятае па замоўчванню дапушчэнне, што гэтыя паняцці нацыянальныя, канкурэнтныя — пры разуменні нацыі ў яе сённяшнім, моўна-этнічным выглядзе. Гэты, як правіла, агі-старычны пункт гледжання грунтуеца на прыпісанні колішнім постацям неўласцівых ім катэгорый мыслення. Бо нельга казаць пра нацыянальную беларускасць у сітуацыі не-існавання беларускай нацыянальнай ідэалогіі, беларускага на-цыянальнага руху і недахопу пераканаўчых доказаў, што хто-небудзь у Беларусі XIX ст. валодаў настолькі развітой беларус-кай нацыянальнай свядомасцю, каб выразна яе выказваць. Нацыянальная беларускасць была адназначна і непасрэдна

абвешчана ў XIX ст. толькі раз: па-руску ў 80-я гады ў асяроддзе пециярбургскіх народнікаў, якія нелегальна выдавалі газету «Гоман». Нічога невядома пра водгук гэтага факту на тэрыторыі тагачаснай Беларусі. Беларуская нацыянальная ідэя, сляды якой можна знайсці ў прадмове да «Дудкі беларускай» Францішка Багушэвіча, не прамоўлена выразна. Прыведзеныя факты даволі істотныя, каб у сітуацыі нацыяналізацыі якой-небудзь грамадской группы можна было лічыць, што актыўнасць яе прадстаўніка мае нацыянальны харктар не толькі таму, што з'яўляецца паказчыкам нацыянальна абумоўленай пазіцыі, але, у першую чаргу, таму, што ягонае асяроддзе адназначна нацыянальнае, а нацыянальная ідэалогія была выразна і непасрэдна прамоўлена іншымі прадстаўнікамі групы. Здаецца слушным, што дзейнасць такой асобы мае нацыянальную матывацію. Наадварот, у тым выпадку, калі не сформулявана (невядома) ідэалогія дадзенай нацыі і не зафіксавана праяў выразнай прамоўленасці нацыянальнай прыналежнасці, падаецца навукова рызыкоўным меркаванне, што яе ўчынкі нацыянальна абумоўлены. Тому, мяркую, недапушчальным з'яўляецца прыпісанне жыхарам Беларусі XIX ст. выразнай нацыянальнай беларускасці.

Другой праблемай з'яўляецца разуменне тагачаснай польскасці. На тэрыторыі Беларусі яна ўвогуле атрымоўвала палітычны, г. зн. панадэтнічны харктар. Палікамі аднолькава лічыліся як польскамоўная эліта Варшавы, дробная шляхта на Жмудзі, так і беларускамоўная каталіцкая шляхта Міншчыны або Гродзеншчыны. Такое разуменне польскасці было вынікам прыналежнасці да агульной калісці дзяржавы — Рэчы Паспалітай і ахоплівала пераважна эліту. Падобным чынам — палітычна і панадэтнічна — успрымалася літоўскаясць як сведчанне прыналежнасці да колішняга Вялікага Княства Літоўскага. Такім чынам, адначасова можна было лічыць сябе, як Міцкевіч, палікам і літвінам. Гэтыя паняцці не супярэчылі адно аднаму. Тыя, хто ўсведамляў свае радавыя рускія карані, сцвярджалі, што яны *«gente Lithuani (Rutheni), natione Poloni»*. У пэўнай ступені можна казаць пра шматузроўневасць, іерархію ў самавызначэнні тагачасных эліт. Змяняліся адносіны паміж імі, з часам падлягаў эвалюцыі змест абміркоўваемых паняццяў. Пасля студзеніцкага паўстання ўзмацнілася тэрміналагічная польскасць за кошт літоўскаясці. Пасля ліквідацыі уніяцкай царквы пакрысе слабела рускасць як элемент польскасці, узмацняючыся ў сваёй праваслаўнай форме, што імкнулася да

расійскасці. Беларускія сяляне даволі доўга не валодалі нацыянальнай свядомасцю, а таксама агульным эндаэтнонімам (т. зв. назва, якой сябе вызначаюць).

Такім чынам, гаворка аб нацыянальнай беларускасці XIX ст., семантычна раўназначнай польскасці, не можа быць правамоцнай. Гэтаму супярэчаць рэаліі XIX ст. Апісанне іх з дапамогай змянёных паняццяў і катэгорый XX ст. лічу навуковай спекуляцыяй. У рэшце рэшт, не толькі цяперашняя нацыянальная беларускасць адсутнічала на тэрыторыі Беларусі XIX ст. Змест цяперашняй назвы «палик» таксама значна адрозніваецца ад колішняга; сёння «нацыянальны» мае значэнне моўна-этнічнае, некалі — палітычнае (у сялян у Беларусі тэрміналагічная польскасць мела рэлігійныя характеристары, атаясамлівалася з каталіцтвам, а не з этнічным паходжаннем, этнічна польскі селянін зваўся «мазурам»).

Таксама і тэрміналагічная беларускасць значыла нешта іншае, чым зараз. У Рэчы Паспалітай беларускім землямі лічылася ўсходняя частка цяперашняй Беларусі. У першай палове XIX ст. беларусамі лічыліся выключна жыхары тэрыторыі, прыблізна адпаведнай Магілёўскай, Віцебскай і ўсходняй часткі Мінскай губерні. Тэрмін «беларус» пачаў распаўсюджвацца ў другой палове XIX ст. у заходнім кірунку і ў канцы мінулага стагоддзя ўжо зрабіўся прыкметнай назвай на захадзе краю. Першапачатковая ён меў характеристар хутчэй тапанімічны, чым этнічны¹. Працэс набыцця ім этнічнага характеристару быў вельмі марудны. Г. І. Каспяровіч заўважае, што яшчэ напрыканцы XIX ст. ён не меў агульнаэтнічнага характеристару, хутчэй ужываўся як тапонім².

Цікавым прыкладам трактоўкі колішняй беларускасці, надання ёй нацыянальнага зместу, з'яўляецца ўступ Рамуальда Падбярэзскага да выдадзенага ў 1845 г. «Шляхціца Завальні» Яна Баршчэўскага. Падбярэзскі распавядае ў ім пра літаратуру беларускіх зямель. Свае разважанні ён адносіць да пісьменства тэрыторыі дзвюх губерній, Магілёўскай і Віцебскай, на яго думку, «складаючых уласна Беларусь»³. Ён абміркоўвае творчасць «нацыянальных» пісьменнікаў Беларусі, але не ўдакладняе, што на яго погляд трэба лічыць нацыянальнай беларускасцю. З яго разважанні ўжываецца ім у значэнні, адрознім ад цяперашняга. Нацыянальная беларускасць мае ў яго выразны рэгіональна-народныя характеристары, не ахоплівае ўсёй этнічнай тэрыторыі Беларусі. Гэта выяўляецца ў мове як польскай, так і беларускай. «Тое,

што піша пан Баршчэўскі прозай, датычыцца проста, — заўва-
жае Падбярэзскі, — ані гісторыі, ані літаратуры, ані мовы Бела-
русы, але важнейшай рэчы — духу і паэзіі нацыі, адкуль узнікла
і гісторыя, і літаратура, і мова»⁴. У Падбярэзскага відавочным
з'яўляецца рамантычнае бачанне народнасці, абмежаванае рэ-
гіянальнай грамадскасцю, тэрміналагічна беларускай (пры гэ-
тым беларускасць мае выразна тапанімічную афарбоўку). Па-
добным чынам, верагодна, можна было б гаварыць таксама пра
літаратуру «нацыі мазавецкай» або «вялікапольскай», якая вы-
ражае дух мясцовай грамадскасці, народа-«нацыі». Свайму моц-
наму пачуццю правінцыялізму, такому частаму ў былой
Польшчы, Падбярэзскі надаў тэрміналагічна «нацыянальны»
кшталт, што было дапушчальна ў часы значна большай, чым
зараз, шматзначнасці гэтай назвы. Падобнае трактаванне бе-
ларускасці вынікала з яе неканкурэнтнасці ў дачыненні да
польскасці, што было характэрна для «gente Rutheni, natione
Poloni». Палітычная нацыя існавала ў сваёй культурнай і рэгія-
нальнай праяве, яна ўзбагачалася праз народныя культуры,
нягледзячы на іх этнічную разнароднасць. Такі сэнс беларус-
касць захоўвала для тагачасных каталіцкіх эліт даволі доўга.

Падобнае рэгіянальнае, у значнай ступені тапанімічнае ра-
зуменне беларускасці прасочваецца ў словах Вінцэнта Дуніна-
Марцінкевіча, сказанных у 1857 г. у «Дудары беларускім»:

«Do poczciwych Białorusinów!
Bracia! — gośćcić u was miło! —
W życiu mi się ani śniło
Bym, urosłszy wśród litwinów
Pokochał Białorusinów!»⁵

Відаць, у гэтых словах маецца на ўвазе не толькі з'ява пас-
ступовага зникнення назваў «Літва», «літвіны» на карысць «Бела-
русь», «беларусы», але таксама і спасціжэнне спецыфікі краю. Як
у XIX ст. (напр., Ян Чачот), так і ў XX (напр., Вацлаў Ластоўскі)
былі спробы акрэсліць беларусаў праз назыву аднаго з даўніх пля-
мёнаў — «крывічы», што аднак не было прынята⁶.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што асобы XIX ст., вызна-
чаючы сябе беларусамі, мелі ў большай ці меншай ступені на
увазе іншае значэнне, чым прыпісваецца гэтай назве сёння.
Іншым таксама быў яе нацыянальны кантекст, а праз значную
частку стагоддзя і геаграфічны. Затое можна казаць пра іх куль-
турную беларускасць. Нягледзячы на тое, што беларускамоўная
літаратурная творчасць не мела ў мінулым стагоддзі беларускага

нацыянальнага характару, (апусцім спрэчную ў гэтых адносінах прадмову Багушэвіча да «Дудкі беларускай»), яна аднак валодала — відавочна — культурным беларускім характарам і, бяспрэчна, належыць да беларускай культуры. Прадстаўнікі тагачасных эліт займаліся вывучэннем культуры беларускага народа, імкнуліся да яе захавання і развіцця; усё часцей яны азначалі гэту культуру, — асабліва ў другой палове XIX ст. — найменнем «беларускі», як і мову сваіх твораў. Найчасцей гэта былі рускія паходжанню (*«gente Ruthenus»*), такім чынам, паводле навейшай тэрміналогіі — беларусы. Так было ў выпадку Ф. Багушэвіча, К. Каліноўскага, В. Дуніна-Марцінкевіча. Такім чынам, Міцкевіч быў палякам у нацыянальных адносінах (у тагачасным разуменні паняцця нацыі), прынамсі, ім сябе лічыў, пісаў па-польску, ягоная польскасць мела культурныя характар. Праз бацьку ён быў беларус па паходжанню (*«gente Ruthenus»*), але сваёй рэгіянальной, палітычнай айчыне (каб адзначыць прыналежнасць культурна рускай Наваградчыны да Вялікага Княства Літоўскага) казаў «Літва» — такім чынам, палітычна быў *«gente Lithuanus»*. Ні ў якім выпадку нельга казаць пра яго як пра нацыянальнага беларуса. Ягоная культурная рускасць (беларускасць) была слаба вызначанай, звязанай, напрыклад, з выкарыстаннем некаторых элементаў культуры мясцовага народа ў літаратурнай творчасці. Нішто не ўказвае на тое, што ён усведамляўмагчымасць узнікнення цяперашняй нацыянальнай беларускаці.

Падсумоўваючы вышэйсказанае, можна сцвярджаць, што ў XIX ст. вызначэнне «я — беларус» выступала ў іншым значэнні, чым сёння надаюць яму беларусы. Спачатку яно мела тапанімічныя характар, з часам у новых рэгіянальных межах пакрысе напоўнілася культурна, але не нацыянальна (бяспрэчным выключэннем былі пецярбургскія гоманаўцы). Таксама тэрмін «літвін» меў рэгіянальна-палітычнае значэнне, адметнае ад сённяшняй літоўскасці Вільні і Коўна. Такім чынам, сёння ўжыванне абодвух тэрмінаў у дачыненні да тэрыторыі Беларусі XIX ст. у іх цяперашнім, нацыянальным значэнні — гэта відавочны агістарызм. Паняцце «я — паляк» (што існавала тады на элітарным узроўні) захавала сваё нацыянальнае вымярэнне, аднак змяніла палітычнае значэнне на культурна-этнічнае. Яно бяспрэчна бліжэй да цяперашніх нацыянальных рэалій, чым паняцце «беларус», нягледзячы на тое, што не зусім адпавядае цяперашняму. Такім чынам, можна гаварыць, напрыклад, пра Дуніна-Марцінкевіча, які быў у XIX ст. па нацыянальнасці

палякам(«natione Polonus»), па паходжанню рускім, ці беларусам («gente Ruthenus»), беларускамоўная творчасць якога належыць да беларускай літаратуры (а такім чынам і культуры). Пры імкненні пазбегнуць фальсіфікацыі гісторыі неабходна, кажучы пра кагосці «беларус», выразна акрэсліваць поле гэтага паняцця (тапанімічнае, радавое, культурнае).

Выкарыстанне паняцця «беларус» у ягоным нацыянальным разуменні магчыма толькі праз суднясенне яго з рэаліямі пачатку XX ст. Тая беларускасць падверглася раптоўнаму пашырэнню ў 20-я гады, а потым зноў скасаванню, і зноў актывізацыі ў апошнюю дэканту XX ст. Заўсёды аднак яна ахоплівала меншую частку грамадства. Магчыма, такое ахвотнае аднясенне сённяшняй тэрміналагічнай і паняццёвой беларускасці да рэалій мінулага стагоддзя абрэзаніца не толькі жаданнем пашырэння нацыянальных працэсаў, якія ўжо ажыццяўліся ў большасці грамадстваў Еўропы, надання ўласнаму самавызначэнню выразнага гістарычнага вымярэння. Большаясць цяперашніх беларусаў успрымае сябе ў катэгорыях рэгіянальна-культурных, а не нацыянальных. Такі рэгіяналізм — некалі ў межах СССР, сёння як элемент саборнасці праваслаўных, усходніх славян — мае постсавецкі палітычны, рэспубліканскі характар, але таксама і этнічны (нягледзячы на рускамоўнасць гарадскіх жыхароў, паўсяль адчуваюцца беларускамоўныя карані)⁷. Некаторыя элементы зразумелай такім чынам беларускасці могуць быць блізкія беларускасці мінулага стагоддзя. Таму можна дапусціць, што і цяпер неадназначнае разуменне тэрміну «беларус» з'яўляецца адной з прычын адвольнасці яго выкарыстання ў дачыненні да XIX ст.*

Пераклад з польскай **Вольгі Мазуравай**.

¹ Бандарчык В. К., Церашковіч П. У. Фарміраванне і развіццё беларускай нацыі // Этнографія Беларусі. Гісторыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя. Мн., 1985. С. 150.

² Каспяровіч Г. Беларусы. Фарміраванне беларускай нацыі // Этнографія Беларусі. Энцыклапедыя. Мн., 1989. С. 68.

³ R. Podbereski, Białoruś i Jan Barszczewski, przedmowa do J. Barszczewski, Szlachcic Zawalnia czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach, t. I, Petersburg 1845, S. XIII.

⁴ R. Podbereski, Białoruś i Jan Barszczewski, s. XXXVI.

⁵ W. Dunin-Marcinkiewicz, Ducharz białoruski, czyli wszystkiego po trosze, Minsk 1857, S. 7.

⁶ Лыч Л. Назвы зямлі беларускай. Мн., 1994. С. 43–44.

⁷ Radzik R., Świadomość społeczna Białorusinów // Polityka Wschodnia. 1997. Nr 2.

* Мы не можам пагадзіцца з канцэпцыяй доктара Рышарда Радзіка. Наш польскі калега падмініў сутнаснае, быційна-экзістэнцыяльнае паняцце беларускасці, што так яскрава выявілася ў гісторыі Беларусі ад старадаўняй кры-віцкай Полаччыны да канца XX ст., функцыянальным і наміналістычным разуменнем этноніма "рускі", "беларус", "літвін", "паляк". — Рэдкал.

Дэмітрый Крывашэй (Мінск)

Беларуска-польскае культурнае супрацоўніцтва у 90-х гг. XX ст.

Дзеяяностыя гады XX ст. для краін былога сацыялістычнага лагера з'яўляюцца цяжкім перыядам пошуку новых арыентараў у будаўніцтве дзяржаўнай палітыкі, міжнародным супрацоўніцтве, што не магло не закрануць сферу культурнага супрацоўніцтва. Дэмакратызацыя палітычнага і культурнага жыцця паўплывала на ўмовы абмену культурнымі набыткамі на міжнацыянальным узроўні. Незалежнасць дала магчымасць Беларусі на роўных весці дыялог са сваёй бліжэйшай заходнімі суседдамі.

Значны падмурак культурнага супрацоўніцтва дзвюх краін быў закладзены ў шэрагу нарматыўна-прававых актаў. Сярод якіх: Міждзяржаўны трактат аб добрауседзтве і сяброўскім супрацоўніцтве (23.06.1992 г., Варшава); міжурадавыя: Дэкларацыя аб супрацоўніцтве ў галіне культуры, навукі і адукацыі (18.11.1992 г., Мінск), Пагадненне аб супрацоўніцтве ў галіне культуры, навукі і адукацыі (25.03.1995 г., Варшава). Не ўступіла ў сілу.), Дэкларацыя аб супрацоўніцтве ў галіне культуры, навукі і адукацыі (27.11.1995 г., Варшава); Пагадненне аб асноўных прынцыпах транстранічнага супрацоўніцтва (24.04.1992 г., Варшава); Пагадненне аб супрацоўніцтве ў галіне аховы гісторыка-культурнай спадчыны (25.03.1995 г., Варшава. Уступіла ў сілу 05.03.1997 г.); Пратакол аб супрацоўніцтве паміж Міністэрствам культуры і друку Рэспублікі Беларусь і Міністэрствам культуры і мастацтва Рэспублікі Польшча на 1995-96 г. (25.03. 1995 г., Варшава), Пагадненне аб супрацоўніцтве паміж Міністэрствам культуры Рэспублікі Беларусь і Міністэрствам

культуры і мастацтва Рэспублікі Польшча на 1997–1999 гг. (18.03.1997 г.).

Асобна неабходна выдзеліць дзейнасць беларуска-польскай кансультатыўнай камісіі па спраавах гісторыка-культурнай спадчыны. Пачынаючы з мая 1993 г. да канца 1999 г., адбылося дзеяцьце сустрэч яе ўдзельнікаў (у 1997 г. сустрэчы не праводзіліся). За гэты перыяд асаблівая ўвага надавалася вывучэнню гісторыка-культурных каштоўнасцей Нясвіжа, архіўнай спадчыны князёў Радзівілаў, былі напісаны і выдадзены працы з серыі «Агульная спадчына» (четыры назвы).

Польскія спецыялісты аказваюць дапамогу ў вырашэнні практычных пытанняў па рэстаўрацыі помнікаў архітэктуры. Пад увагай камісіі знаходзяцца пытанні аднаўлення лесапарку «Альба», беларускай часткі Аўгустоўскага канала, даследаванне спадчыны князёў Слуцкіх, касцёл у Воўчыне (Камянецкі р-н), супрацоўніцтва ў галіне выдання фотаздымкаў (і на кампакт-дысках) помнікаў, якія знаходзяцца ў архіўных сховішчах і фондах абодвух бакоў і інш.

Вучонымі абедзвюх краін вядзеецца стварэнне каталога «Кніга Беларусі. Некрыліцкія выданні XVI–XVIII стст.» У гэтым напрамку актыўна супрацоўнічаюць Нацыянальная бібліятэка Беларусі і Нарадова бібліятэка ў Варшаве. Створана камп'ютерная база, у якую ўвайшлі апрацаваныя матэрыялы па архіўнай спадчыне Радзівілаў.

На пасяджэнні ў каstryчніку 1996 г. у Варшаве была створана сумесная беларуска-польская навуковая камісія, якая займаецца вырашэннем пытанняў аб падрыхтоўцы аб'ектаў з тэрыторыі Беларусі ў спіс Сусветнай спадчыны ЮНЕСКА. Гэта вельмі важна для нашай краіны, якая не мае свайго нацыянальнага камітэта ICOMOS.

З 1995 г. у Нясвіжы працуе Летняя акаадэмія, якая фінансуецца польскім бокам. У 1996 г. у ёй прыйшлі курсы па пытаннях аховы і кансервацыі гістарычных могілак. Вынікам іх сталі зробленыя ўдзельнікамі практыкі інвентары могілак у Міры і Клецку. Пад патранажам міжнароднага камітэта гістарычных садоў і месцаў (IFLA ICOMOS) былі арганізаваны заняткі па ахове прыродна-культурных ландшафтаў (1997 г.), тэорыі і практыкі аховы і дагляданню гістарычных садоў і паркаў (1998 г.). Праблематыцы рэстаўрацыі архітэктуры, яе адаптацыі і аднаўленню гарадоў прысвячаліся заняткі ў Нясвіжскай акаадэміі летам 1999 г.

Калі звярнуцца да супрацоўніцтва музычных дзеячаў нашых краін, то неабходна адзначыць, што папулярнасцю сярод бела-

рускіх выкананіцаў карыстаўся праводзімы з 1990 г. фестываль музыкі Маладой Беларусі «Басовішча» (г. Грудок, Беластроцкае ваяводства Рэспублікі Польшча), які ладзіўся Беларускім аб'яднаннем студэнтаў у Польшчы (БАС) з дапамогай выданняў «Ніва» і «Часопіс», прыватных кампаній, польскага Міністэрства культуры і мастацтва, радыё Беластроцка, Грудскай гміны, Беластроцкага ваяводства і іншых арганізацый і прыватных асоб.

Сярод удзельнікаў трэцягага фестывалю (ліпень 1992 г.) было больш за чатыры дзесяткі выкананіцаў у самых розных стылях — ад бардаўскай песні да хард-року. Пераможцам на ім стаў калектыв мінскай «Крамы». Спецыяльны прыз мастака Лявона Тарасевіча «за авангард» і першы прыз глядацкіх сімпатый заваяваў, таксама мінскі, гурт «Уліс». Лепшым сярод бардаў аказаўся выкананіца з Гродна Віктар Шалкевіч, а гурт з Палацка «Мясцовы час» быў адзначаны за лепшы супер-хіт¹.

У 1994 г. на «Басовішчы» адмовіліся ад аўтарскай песні, і ў каstryчніку адбыўся I фестываль беларускай бардаўскай песні «Бардаўская восень – 94» (г. Бельск-Падляскі, Беластроцкае ваяводства), які пазней стаў штогадовым. Арганізаторам выступіў Звяз беларускай моладзі пры дапамозе Міністэрства культуры і мастацтва Польшчы і Фонда Стэфана Баторыя².

Абодва фестывалі давалі цудоўную магчымасць непрафесійным выкананікам і гуртам, якія не маглі знайсці матэрыяльнай дапамогі ў Беларусі, не толькі паказаць сваё майстэрства, але і атрымаць фінансавую падтрымку і магчымасць запісацца на студыях гуказапісу Польшчы.

Фальклорныя гурты з Беларусі прымалі ўдзел у працы міжнароднага музычнага сімпозіума, арганізатарамі якога выступала люблінская фундацыя культуры «Музыка крэсаў» (Польшча), існуючая з 1991 г. Фундацыя сваёй галоўнай мэтай ставіла вывучэнне стану фальклору і традыцыйнай культуры сярэднэўсходнеўрапейскага рэгіёна. З дапамogaю Цэнтра музычных і культурных даследаванняў Фонд імкнуўся аб'яднаць намаганні інтэлектуальных колаў з Польшчы, Беларусі, Украіны, Літвы, Латвіі, Расіі, Славакіі ў працы над адраджэннем нацыянальнай і культурнай тоеснасці народаў і этнічных груп гэтай часткі Еўропы, а таксама стварыць натуральныя і творчыя ўмовы для асэнсавання польскай, беларускай, цыганскай, літоўскай, габрэйскай і іншых культур у катэгорыях дыялога і паразумення.

Развіваліся контакты і ў галіне выяўленчага мастацтва. У 1993 г. адбылася выставка ў рэспубліканскай мастацкай галерэі

сусветна вядомага мастака з Польшчы беларуса па паходжанню Лявона Тарасевіча. Арганізатар — Міністэрства культуры Беларусі, Міністэрства культуры і мастацтва Польшчы, Беларускі фонд культуры і Саюз мастакоў Беларусі. У 1997 г. у Віцебску ў Арт-цэнтры М. Шагала прайшла выставка «Галерэя Падляская ў Віцебску», на якой былі прадстаўлены творы мастакоў з польскага горада Бяла-Падляска, а ў Полацку ў выставачнай зале Музея беларускага кнігадрукавання прайшла выставка работ польскага мастака-авангардыста Р. Лугоўскага.

Аматары мастацтва Беларусі неаднаразова мелі магчымасць пазнаёміцца з творамі фотамастакоў Польшчы. У 1997 г. у Гродна прайшоў II Міжнародны фотапленэр «Гродна-97», арганізаваны Гродзенскім гарвыканкамам, фотаклубам «Гродна», «Класік-студый» з Беластоку, гродзенскай фірмай «Інтакс». У верасні таго ж года ў Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі праводзілася фотавыставка «Палессе, якога мы не ведаем». На ёй былі прадстаўлены фатаграфіі 30-х гг. з калекцыі Юзафа Абрамскага і фота 90-х гг., зробленыя польскімі студэнтамі, якія прайшлі шляхам даследчыка ў нашы дні.

У 1995 г. Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь заключыў пагадненне з Каралеўскім замкам на Вавелі (г. Кракаў, Польшча). Згодна з ім, у кастрычніку 1995 г. у музеі адбылася творчая стажыроўка супрацоўнікаў Кракаўскага музея па пытаннях рэстаўрацыі і захавання тканін.

У вывучаемы перыяд працягвалася традыцыя правядзення Дзён культуры. Так у 1996 г. у Польшчы прайшлі Дні беларуска-польскай культуры, у 1997 г. у Варшаве — Дні культуры Беларусі, а ў 1998 г. — Дні беларускай культуры ў Беластоку.

Аматары кінамастацтва Мінска неаднаразова мелі магчымасць пазнаёміцца з польскімі фільмамі. У рамках Дзён культуры Польшчы ў Мінску (лістапад, 1994 г.) прайшла тыднёвая кінапрограма пра творчасць Анджэя Вайды пад назваю «Ягонае кіно і ягоныя акцёры»³, а ў 1995 г. — праграма фільмаў польскага рэжысёра Фелікса Фалька⁴. У цёплай сяброўскай атмасфери 16 лістапада 1995 г. у сталічным кінатэатры «Перамога» ў межах Дзён польскай культуры адбылася сустрэча з вядомай актрысай Барбарай Брыльскай⁵.

Разнастайныя формы супрацоўніцтва былі прадугледжаны ў заключаных Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі даговорах з Нарадовай бібліятэкай у Варшаве і Нацыянальнай бібліятэкай Чэшскай Рэспублікі. Найбольшая колькасць партнёраў (на 01.01.1997 г.) у бібліятэкі была ў Германіі — 54, у ЗША — 49 і

Польшчы — 34. Сярод польскіх партнёраў — «Kresy», «Karta» (Польшча). Шмат выданняў паступіла ў Бібліятэку праз неафіцыйныя крыніцы, у першую чаргу гэта гуманітарная дапамога з таварыства «Fundacja Kultury Polskiej na Kresach Wschodnich».

Творчыя контакты, у асноўным праз удзел у міжнародных конкурсах, развівалі маладыя дзеячы музычнага мастацтва абедзюючы краін. Выканаўчая школа музыкантаў Беларусі была прадстаўлена на XIII Міжнародным конкурсе піяністаштой імя Ф. Шапэнна, які адбыўся ў каstryчніку 1995 г. у Варшаве. Для ўдзелу ў гэтым прэстыжным творчым спаборніцтве адзін раз у чатыры гады ў Варшаву з'язджаюцца музыканты з усіх кантынентаў. Ад Беларусі з поспехам выступілі піяністы Цімур Сергіеня і Андрэй Панаҷэўны⁶. Летам 1995 г. юныя беларускія выканаўцы Вольга Сцяжко і Таццяна Гаўрылава прынялі ўдзел у III Міжнародным конкурсе піяністаштой імя Ф. Шапэнна для дзеячей і моладзі, на якім атрымалі першае і другое месцы⁷. У каstryчніку 1998 г. у польскім горадзе Тыхі прайшоў VII Міжнародны гітарны фестываль і конкурс імя Яна Эдмунда Юркоўскага. Званне лаўрэата і першую прэмію атрымаў студэнт Беларускай акадэміі музыкі Ян Скрыган (клас В. Жывалеўскага). Беларускія гітарысты годна паказалі сябе і на III Міжнародным фестывалі гітарнай музыкі і Міжнародным конкурсе гітарыстаў у Элку ў 1998 г.

У сакавіку 1999 г. у Брэсце адбыўся рэспубліканскі конкурс піяністаштой, які з'явіўся часткай своеасаблівага фартэпіяннага фестывалю, агляду творчых дасягненняў у галіне фартэпіяннага выканальніцтва. Сярод лаўрэатаў конкурсу — Аляксандра Макульска з Варшавы (музычны ліцэй імя К. Шыманоўскага, выкладчык П. Айкер). На жаль, больш звестак аб перамогах польскіх выканаўцаў мною не выяўлена. Магчыма, міжнародныя конкурсы і фестывалі, якія ладзяцца ў Беларусі, яшчэ не набылі вагі і папулярнасці.

90-я гады для беларускага тэатра сталі перыядам актыўнага міжнароднага супрацоўніцтва. Яго новай тэндэнцыяй стала пастаноўка спектакляў замежнымі рэжысёрамі ў Беларусі і беларускімі ў Польшчы. Да найболыш яркіх прадстаўнікоў сучаснага драматычнага працэсу адносіцца драматург «новай хвалі» Сяргей Кавалёў. Яго п'еса «Стомлены д'ябал» у 1997 г. была паставлена ў Люблінскім драматычным тэатры мінскім рэжысёрам Рыдам Таліпавым, які вядомы сваімі працамі не толькі ў Беларусі, але і ў Аўстрый і Германіі. Тады ж польскі рэжысёр, мастацкі кіраунік гэтага тэатра, а цяпер дырэктар Польскага інстытута

ў Мінску Цэзары Карпінскі паставіў у Брэсцкім абласным тэатры драмы і музыкі спектакль «Дамы і гусары» па камедыі польскага класіка А. Фрэда. Маствацкае афармленне спектакля ажыццяўляла польская мастачка Барбара Валасюк. Брэсцкая пастаноўка, высокапрафесійная як з пункту гледжання рэжысуры, сцэнографіі, так і акцёрскага майстэрства беларускіх выкану́ццаў, узбагаціла ўяўленні беларускага гледача аб польскай тэатральнай культуры. Пастаноўка ж Рыда Таліпава ў польскім тэатры ўзбагаціла ўяўленне польскага гледача аб беларускім тэатры, яго стылёвых напрамках і творчых канцепцыях⁸.

Па запрашенню пасольства Польшчы ў Беларусі ў 1997 г. у Брэсце, Магілёве, Мінску і Баранавічах выступілі польскі рэжысёр Адам Ганушкевіч з акцёрамі варшаўскага «Новага тэатра». Быў паказаны спектакль «Кастрычніцкае сузор’е» па матывах вершаў Яраслава Івашкевіча.

Беларускае тэатральнае мастацтва неаднаразова было прадстаўлена на разнастайных фестывалях і ў час гастроляў у суседній краіне. Гісторычна драма Р. Баравіковай «Барбара Радзівіл» Рэспубліканскім тэатрам беларускай драматургіі была паказана ў Варшаве ў 1995 г. на дзвюх пляцоўках — у Караляўскім тэатры і «Тэатры на Волі», дзе мела вялікі поспех. У чэрвені 1999 г. з пастаноўкай «Рычард III» У. Шэкспіра тэатр удзельнічаў у Міжнародным фестывалі вулічных спектакляў, які праходзіў у польскім горадзе Каліш.

Пачынаючы з 1967 г., Гродзенскі абласны драматычны тэатр падтрымлівае творчыя сувязі з Беластоцкім тэатрам імя А. Венгеркі. Адбываюцца гастролі, а таксама абмен пастановачнымі групамі і акцёрамі. Няма сумнення, што творчыя кантакты паміж тэатрамі даюць магчымасць гледачам нашых краін пазнаёміцца з апошнімі дасягненнямі, пошукамі і тэндэнцыямі ў галіне тэатральнага мастацтва.

Агляд быў бы няпоўным без асвятлення такой праявы культурнага супрацоўніцтва, як пераклад і выданне твораў літаратуры. У 1993 г. у Беластоку выйшла аповесць А. Карпюка «Вершалінскі рай» у перакладзе С. Яновіча⁹, а ў 1994 г. у Белавежы пабачыў свет знакаміты твор М. Гусоўскага «Песня пра зубра»¹⁰. Адметным з'яўлецца тое, што пераклад зроблены не з арыгінала, а з беларускай мовы.

У 1996 г. у варшаўскім выдавецтве «Pod wiatr» выйшла кніга С. Законнікава «Чорны конь апакаліпсісу». Яе змест складі пазмы «Чорная быль» і «Зязюля». Прэзентацыя гэтай кнігі з удзелам аўтара, перакладчыка на польскую мову, даўняга сябра і

папулярызатара беларускай літаратуры Чэслава Сенюха, выдаўца Рамуальда Карася і акцёраў адбылася ў Варшаўскім універсітэце, у касцёле Святой Тройцы. Кніга «Чорны конь апакаліпсісу» адзначана міжнароднай прэміяй імя Вітольда Гулевіча, польскага паэта і патрыёта, расстралянага фашистамі ў 1941 г. У дышлome, які ўручаны Сяргею Законнікаўу ў заключны дзень юбілейнага XXV свята «Варшаўская паэтычнае восень», гаворыцца, што ён узнагароджваецца «за чарнобыльскія паэмы, якія ўзнімаюць драматычныя праблемы сучаснасці, і асабісты ўклад у дапамогу ахвярам катастрофы»¹¹.

У 1997 г. выйшлі дзве кнігі Алеся Разанава. У бібліятэцы «Картэк» выйшаў у свет зборнік «Здабыўцы» ў перакладзе А. Латышонка¹², а беластоцкі аддзел Саюза польскіх пісьменнікаў выдаў зборнік «Падарунак хроснай маткі» ў перакладзе Я. Чыквіна¹³.

Часопісы «Дыскусія/Dyskusja», «Lithuania», «Literatura na Swiecie», «Kamera», «Test» знаёмлі польскага чытача з творамі Я. Купалы, М. Танка, М. Гласко, М. Антаноўскага і іншых беларускіх паэтаў і пісьменнікаў. Большасць публікацый прыпадае на 1995 г.¹⁴.

У гэтым жа годзе часопісы «Lithuania» і «Дыскусія/Dyskusja» ў некалькіх нумарах друкавалі часткі з паэмы Я. Коласа «Новая зямля» ў перакладзе Ч. Сенюха; «Kresy literackie» (№№ 1, 3–4) змясцілі пераклады твораў Н. Арсенневай, М. Багдановіча, П. Броўкі, А. Гаруна, Я. Чачота, У. Сыракомлі, А. Мальдзіса, зробленыя П. Варшакам, В. Калітою і іншымі перакладчыкамі. Дзесяты нумар ольштынскага часопіса «Borussia» быў прысвечаны беларускай літаратуры. У яго ўвайшлі вершы Кастуся Кірэнкі, Рыгора Барадуліна, Максіма Танка, Дануты Бічэль-Загнетавай у перакладзе Тадэвуша Хрусцялеўскага.

У 1997 г. 17-ты нумар «Картак» быў прысвечаны беларускай паэзіі, а ў выдавецтве Вроцлаўскага універсітэта пабачыла свет кніга Т. Познянка «Анталогія беларускай паэзіі XX стагоддзя»¹⁵.

У сваю чаргу беларускія пісьменнікі і паэты з'яўляліся перакладчыкамі кніг замежных аўтараў. За 1991–1999 гг. у Беларусі выйшла ў свет дзесяць кніг польскіх аўтараў у перакладзе на беларускую мову. Гэта творы А. Міцкевіча, Э. Ажэшкі, Г. Сянкевіча, С. Лема, С. Пільштыновай, Л. Страф, Б. Лесмяна, А. Орфэя. Дзяякуючы перакладчыцкай дзейнасці К. Цвіркі, В. Сёмухі, М. Валошкі, А. Мінкіна, М. Хаўстовіча і іншых перакладчыкаў у беларускіх перыядычных выданнях толькі за перыяд 1991–1996 гг. з'явілася 67 публікацый разнастайных твораў польскіх

аўтараў у перакладзе на беларускую мову. Пры гэтым колькасць публікаций з кожным годам узрастала. У 1991 г. было надрукавана толькі 2 творы, у 1992 г. — 6, 1993 г. — 13, 1994 г. — 14, 1995 г. — 15, 1996 г. — 17.

Далёка няпоўны агляд яскрава сведчыць аб цесных і плённых контактах дзеячаў культуры абедзюх краін, аб узаемнай трывалай прысутнасці культуры адной краіны ў другой. Нягледзячы на вялікія матэрыяльныя цяжкасці, традыцыі шматвяковага існавання ў адзінай культурнай прасторы працягваюць сваё развіццё і ў канцы XX стагоддзя, спрыяючы ўмацаванню атмасфери сяброўства і ўзаемапаразумення.

-
- ¹ Панада У. “Басовішча-92” // Літ. і мастацтва. 1992. 31 ліп.
- ² Кудрэйка Н. Бардаўская песня ў Бельску // Літ. і мастацтва. 1996. 22 лістап.
- ³ На жаль, толькі ў Міnsку // Літ. і мастацтва. 1994. 11 лістап.
- ⁴ Компас культуры // Культура. 1995. 13–19 снег.
- ⁵ Праз 30 гадоў // Культура. 1994. 29 лістап. – 5 снег.
- ⁶ Карлюкевіч А. Шапэн вучыць шчырасці // Культура. 1995. 4–10 кастр.
- ⁷ Александрович А. “Золотой Фредерик” приехал в Беларусь // Белоруссия. 1995. 1 июля.
- ⁸ Ахметшин А. Фольклор с отпечатком мистики // Бел. дел. газ. 1999. 19 июля.
- ⁹ Karpieuk A. Raj w Wierszaline, czyli Przypadki Eliasza / Przel. i oprac. S. Janowicz. Białystok. 1993.
- ¹⁰ Hussowski M. Pieśń o zubrze / Przel. J. Kaspowicz. Białowieża, 1994.
- ¹¹ Zakonnikau S. Czarny Kon Apokalipsy. Warszawa. 1996. 60 s.; “Чорны конь апакаліпсісу” // Літ. і мастацтва. 1996. 12–17 лістап.
- ¹² Razanau A. Zdobywcy / Przel. z białor. O. Latyszonek. Białystok, 1997.
- ¹³ Razanau A. Podarunek matki chrzestnej. Białystok. 1997.
- ¹⁴ Hlasko M. Achruscany w Saffie / Przel. z białorus. J. Iwaniuk // Дыскусія/ Dyskusja. 1995. Nr 8. S. 14–15; Kupala J. A kto tam idzie? / Przel. z białorus. K. A. Jaworski // Kamera. 1993. Nr 3/4. S. 13; Tank M. Moja arka / Przel. z białorus. E. Kabatc // Literatura na Świecie. 1993. Nr 10. S. 238; Antanouski M. Z początku były Kurapaty / Przel. z białorus. C. Seniuch // Lithuania. 1995. Nr 2. S. 216.
- ¹⁵ Poźniak T. Antologia poezji białoruskiej XX wieku. Wrocław, 1997.

Вольга Каранеўская (Мінск)

Уплыў польскага нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва на развіццё беларускай культуры на тэрыторыі Заходній Беларусі ў міжваенны перыяд

Перыяд нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва Другой Рэчы Паспалітай (1921–1939 гг.) з’яўляецца адным з самых цікавых і супірэчлівых перыядоў у гісторыі Польшчы. Асаблівую каларытнасць яму надае факт неабходнасці хуткай інтэграцыі ў рамках адной дзяржавы рэгіёнаў з рознай характарыстыкай сацыяльна-эканамічнай і культурнай сфер, у тым ліку ўсходніх ўскраін, якія былі для палякаў «экзотыкай», зямлёй «у акружэнні гістарычных помнікаў старожытнай прымітыўнай культуры...»¹ са сваімі нацыянальнымі і цывілізацыйнымі асаблівасцямі. У міжваенны перыяд вялікая частка палякаў паглядала на Віленскае, Беластоцкае, Палескае і Навагрудскае ваяводствы (так званыя «крэсы ўсходнія») як на землі безумоўна польскія, на якія Рэч Паспалітая мае ўсе права². Істотнай праблемай з’яўлялася паланізацыя «крэсаў», этнічна і культурна разнастайнасць якіх была, у разуменні кіруючых колаў, перашкодай на шляху стварэння моцнай, маналітнай Польшчы. Таму 20–30-я гг. звычайна характарызуецца як эпоха жорсткага нацыянальна-культурнага прыгнёту насельніцтва Заходній Беларусі з боку польскіх улад.

Аб палітыцы паланізацыі напісаны так шмат, што не хочацца ўдзяляць асобную ўвагу данаму аспекту праблемы. Пры гэтым беларуская культура разглядаецца адасоблена ад іншых культур польскай дзяржавы, як нейкая аўтаномная сістэма, на развіццё якой упłyвалі адмоўныя фактары эканамічнага і сацыяльнага развіцця краіны, яскрава выражаная палітыка польскага нацыянальна-культурнага адраджэння³. У астатні час з’яўляюцца работы і па пытаннях нацыянальнай самадэнтыфікацыі беларусаў, захаванню традыцый і веры, сістэмы капітальнасці і спосабу жыцця. Стала нават магчыма гаварыць аб беларускім міжваенным адраджэнні⁴. Аднак да сённяшняй пары ў беларускай гісторыяграфіі існуе неафіцыйнае табу на выказванне ад тым, што беларускае адраджэнне было магчымым толькі дзякуючы польскаму адраджэнню як у палітычным, так і культурным жыцці.

Канстытуцыя 1921 г., а затым і Канстытуцыя 1935 года гарантавалі шэраг дэмакратычных свабод, у тым ліку свабоду слова, веравызнання, а таксама друку. Гэта павінна было служыць падставай для свабоднага развіцця нацыянальных культур народаў, што насялялі Другую Рэч Паспалітую. Ліберальнае заканадаўства адкрыла дарогу для з'яўлення шэрагу разнастайных выданняў, выдзяленню цэлай групы беларускіх газет і часопісаў, якія адыгрывалі, як вядома, вядучую культурнавобразчую ролю.

На жаль, з-за многіх прычын нацыянальныя меншасці не маглі ў поўнай меры скарыстацца канстытуцыйнымі заваёвамі Польшчы. І адна з прычын такога стану, як гэта ні парадаксальна, заключалася ў самой Канстытуцыі. Да кладней, нават у тэрміне «Рэч Паспаліта Польска», у якім утрымліваўся намёк на дамінаванне ў гэтай дзяржаве польскага элемента. Нягледзячы на канстытуцыйную гарантыву таго, што прыналежнасць да нацыянальных меншасцей не вядзе да згубы правоў і свабод, звязаных з прыналежнасцю да «народа», афіцыйна канстатаваўся стан: народ адзіны, групы меншасцей — гэта толькі нацыянальнасці⁵. Такая двухсэнсоўнасць палажэння Канстытуцыі давала падставу для з'яўлення розных трактовак і ідэалагічных абгрунтаванняў прывілейнасці адной нацыі над другой, у дадзенам выпадку — польскай над іншымі.

Балансуючы паміж канцепцыяй абмежаванай аўтаноміі і канцепцыяй асіміляцыі, польскі ўрад тым не менш прыкладаў пэўныя намаганні для захавання іміджу дэмакратычнай дзяржавы. Зразумела, што польская кірауніцтва імкнулася да найхутчэйшай пабудовы сваёй дзяржавы. Пасля доўгага перыяду прыгнёту польскі этнас атрымаў самастойнасць і магчымасць стварэння суверэнай дзяржавы і больш поўнай самарэалізацыі на ніве культуры (нацыянальны тэатр, музыка, адукцыя і інш.). Гэта не магло не пакласці адбітак на адносіны да іншых нацый, якія насялялі Рэч Паспалітую.

Тэндэнцыі, якія існавалі ў нацыянальнай палітыцы, выразна праявіліся ў пытанні аб мовах, адным з самых балючых пытанняў унутранай палітыкі ў рэгіёне, дзе па самых завышаных ацэнках толькі 45,8% (1921 г.) насельніцтва было польскім⁶. Сапраўды, урадавыя кабінеты, што змянялі адзін аднаго, разпораз вярталіся да разгляду наспеўшага закона аб мовах, аднак беспаспяхова. Да часу першага кабінета Вінцэнты Вітаса (ліпень 1920 – верасень 1921 гг.) належыць загад старастам аб абавязковым выкарыстанні польскай мовы ва ўсіх зваротах і

адозвах да грамадскасці. Тых, хто парушаў гэты загад, каралі, а выданні канфіскувалі.

Урад генерала Уладзіслава Сікорскага (снежань 1922 – май 1923 гг.), не разлічваючы, між іншым, на хуткія вынікі нацыянальнай палітыкі, зрабіў некалькі важных кроکаў, каб палепшыць сітуацыю на ўсходніх землях, прыцягваючы дзеля гэтага мясцовы адміністрацыйны апарат, ваяводствы і некаторыя цэнтральныя ўстановы. Падзенне ўраду Сікорскага перапыніла пачатую работу. Правацэнтрысцкая кааліцыя, што прыйшла да ўлады, заняла адназначна нацыяналістычную пазіцыю, дабіваючыся поўнай паланізацыі ўсходніх земляў⁷. Гэту пазіцыю падтрымала праўрадавае «*Slowo*», на старонках якога Уладзіслаў Студніцкі надрукаваў праграму нацыянальнай асіміляцыі беларусаў⁸.

14 ліпеня 1923 г. на пасяджэнні Палітычнага камітета Савета Міністраў быў распрацаваны праект закона аб дзяржаўнай мове, які ў значнай ступені абмяжоваў права нацыянальных меншасцяў і даваў поўнае пярсынства польскай мове. Свой уклад у распрацоўку заканадаўчай базы ў стасунку да моў нацыянальных меншасцяў унес вядомы палітык С. Тутут, «рэдкі тып палітычнага лідэра, здольнага ісці на кампраміс»⁹, які набіраў вопыт у час вандровак па Еўропе.

Пры ўрадзе В. Грабскага Сейм прыняў усталяванне аб мовах (31 ліпеня 1924 г.), якое прапанавала вырашэнне праблемы славянскіх меншасцяў шляхам іх асіміляцыі. Хоць новы закон дэкларараваў, здавалася б, прымальнью форму: прыярытэт польскай мовы і частковыя права моваў нацыянальных меншасцяў,ён не вырашыў усіх пытанняў. «Цукеркай» для нацыянальных меньшасцяў называла гэтыя законы савецкая прапаганда¹⁰. З 1924 г. было ўстаноўлена права на адкрыццё нацыянальных і двухмоўных школ. У тым жа годзе праваслаўная царква ў Польшчы прызнаная аўтакефальнай царквой, незалежнай ад Маскоўскага патрыярха. Актывізцыя асіміляцыйнай палітыкі не прынесла чакаемых вынікаў.

Неадназначныя адносіны да моўнай праблемы ў польскіх правячых колах можна растлумачыць «фактарам росту», калі ўнутраная палітыка толькі выкryпталізоўвалася і не мела пад сабой вопыту папярэдніх гадоў самастойнага развіцця. Не выпадкова ў канцы 1922 г. у «Kurierze Polskim» загучай заклік прыпыніць эксперыменты на «крэсах» усходніх: «Трэба памятаць, што крэсавыя землі ...іграюць важную ролю»¹¹.

У выніку майскага перавароту 1926 г. у краіне фактычна было ўсталявана ваеннае становішча. Пасля Пілсудскага ўрад

заблытаўся ва ўнутраных канфліктах. Канстытуцыя 1935 г. малявала мадэль аўтарытарнай дзяржавы, ні аб якай свабодзе нацыянальнага развицця нават нельга было гаварыць.

Яшчэ адным вельмі значным фактам фарміравання культуры ў той перыяд з'яўлялася рэлігія. Але, калі ў якасці прыкладу жорсткага рэлігійнага прыгнёту прыводзяцца факты акаталічвання беларускага насельніцтва, то тут спрэчным застаецца пытанне сілы ўплыву змены веравызнання на змену самаідэнтыфікацыі. Даволі распаўсюджаным было вызначэнне мясцовым насельніцтвам сваёй нацыянальнай прыналежнасці словам «тутэйшыя» незалежна ад веравызнання. Атаясамленне веравызнання і самаідэнтыфікацыі ставіць пад сумненне і гісторыя дзейнасці хрысціянскай дэмакратыі Заходніяй Беларусі, якая, дарэчы, істотна адрознівалася ад хрысціянскай дэмакратыі іншых рэгіёнаў Польшчы. Калі апошняя была самастойнай часткай прапагандысцкага праўрадавага апарату касцёла, хрысціянская дэмакратыя Заходніяй Беларусі «стаяла на пазіцыях рагучага апазіцыйных»¹², дабіваючыся поўнай рэалізацыі свабоды веравызнання і ў тым ліку вядзення службы на роднай мове. Нават нягледзячы на тое, што міністр веравызнання і народнай асьветы Ст. Грабскі негатыўна ставіўся да тэндэнцыі беларусізацыі касцёла¹³, беларуская мова распаўсюджвалася ў яго сценах дзякуючы намаганням ксяндзоў К. Свяяка, А. Станкевіча, П. Татарыновіча і інш.¹⁴

Але ў той жа час пануючым у асяроддзі польскага насельніцтва і асаднікаў было меркаванне аб асаблівай місіі палякаў у «акультурванні» «крэсайдзеніх», якое рэалізоўвалася шляхам стварэння і дзейнасці разнастайных устаноў, кшталту Towarzystwa Rozwoju Ziem Wschodnich¹⁵.

Падобны погляд добра ілюструе прыклад публікацыі у памянёнай віленскай газеце «*Slowo*» (жнівень 1922 г.), якая пакрыў-дзілася на кабінет Юліяна Ігнація Новака не з-за парушэння канстытуцыйных правоў насельніцтва, а з-за прызначэння ва ўсходніх землях некампетэнтных чыноўнікаў, якія былі няздольныя прывініць польскую культуру мясцовым жыхарам, стрымліваючы тым самым іх асіміляцыю. Такі падыход з'яўляўся абразай для найбольш адукаванай часткі беларусаў.

Тут дарэчы не лішнім было б развеяць міф аб так званай «высокай культуры» палякаў у той час. У параўнанні з заходнім Еўрапейскім дзяржавамі Другая Рэч Паспалітая адрознівалася «высокай ступенню цывілізацыйнай адсталасці»: 33,1% насельніцтва было непісменным. У сувязі з гэтым прэса, яшчэ адзін

важны культуратворчы фактар, магла быць даступнай «толькі элітарным сацыяльным групам», што выклікала пэўную абмежаванасць яе ўздзейння на грамадскую свядомасць¹⁶. У Заходній Беларусі, дзе пераважалі вясковыя жыхары, узровень адукацыі насельніцтва быў у цэлым яшчэ ніжэйшы ў параўнанні з цэнтральнай Польшчай. Гэта значна абмежавала колькасць патэнцыяльных актыўных удзельнікаў фарміравання культурных каштоўнасцей. Фарміраванне беларускай самасвядомасці і развіццё беларускай культуры былі казырнай картай у палітычнай барацьбе. Асаблівая ўвага ў гэтай сувязі была скіравана да пытання школьнай адукацыі. У 20-я гг. навучанне ў беларускіх школах стала найважнейшай справай для ўсіх беларускіх груповак і арганізацый. ТБШ было якраз найвышэйшай праявой гэтай зацікаўленасці¹⁷. У вёсках вялася ўзмоўненая агітацыя, якая мела на мэце схіліць насельніцтва да закрыцця польскіх школ і арганізацыі беларускіх¹⁸. На гэтым шляху былі дасягнуты пэўныя поспехі. На Палесці «беларускае насельніцтва негатыўна ставілася да польскіх школ: адмаўлялася дастаўляць паліва, рамантаваць школьнія будынкі, прадаваць прадукты харчавання настаўнікам»¹⁹. Наданне праблемам нацыянальнага культурнага развіцця палітычнай афарбоўкі часам наносіла страты ўсёй справе, бо беларускасць усё часцей атаясмлівалася з апазіцыйнасцю.

Магчыма таму, што матэрыйялы па гісторыі ТБШ ляжаць на паверхні, беларускія даследчыкі асабліва часта звяртаюцца да іх, пакідаючы «за бортам» іншыя аспекты культурнага жыцця нацыі.

Мусіруемы аспект адносін урада да нацыянальных меншасцей, дапушчэнне масы супрацьпраўных дзеянняў традыцыйна разглядаюцца ў беларускай гісторычнай навуцы вельмі павярхойна. Апускаецца той факт, што часта за антыканстытуцыйнымі дзеяннямі мясцовых улад стаяў намер выслужыцца перад вышэйстаячым кіраўніцтвам і прыкрыццё гуманнимі намерамі — прыўнясенне ў асяроддзе нацыянальных меншасцей больш высокай культуры. Невыпадкова на з'ездзе ваявод у студзені 1925 г. міністр унутраных спраў указаў на тое, што «адміністрацыйныя ўлады не ў дастатковай ступені выкарыстоўваюць іншыя сродкі, якія маюцца ў іх распараджэнні»²⁰ ў адносінах з насельніцтвам, акрамя карных. Хоць і нельга поўнасцю выключыцца вялікую колькасць сакрэтных указаў вышэйшага кіраўніцтва дзеля нейтралізацыі дзеяніасці па адраджэнню Беларусі.

Разам з тым прэсінг з боку польскага ўрада, які ўзмацніўся пасля майскага перавароту 1926 года, садзейнічаў яшчэ большай актывізациі барацьбы за самавызначэнне і культурнае развіццё. Гэта яшчэ раз пацвярджае вывад аб тым, што «дух нацыянальны заўсёды мацнейшы і чысцейшы ў народаў прыгнечаных»²¹. Змагарскі дух беларусаў, памножаны на ўпартасць і мэтанакіраванасць, з'явіўся вызначальным фактарам прадаўжэння працэсаў сапраўднага адраджэння беларускай культуры на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 20-я гг., якія пачаліся яшчэ ў пачатку стагоддзя²².

Нешматлікая заходнебеларуская інтэлігенцыя была недастаткова сфарміраванай у нацыянальным аспекте, адчуваючы на сабе моцны прэсінг польскай і рускай культуры. Частка яе цалкам «прыняла польскую культуру»²³, другая з самага пачатку фарміравалася на польскай ці габрэйскай, альбо, нарэшце, татарскай традыцыях. Даследчыкамі незаслужана ігнаруеца факт актыўнага ўдзелу інтэлігенцыі рознай нацыянальнай і канфесіянальнай прыналежнасці ў фарміраванні беларускай культуры. Нельга забываць аб фактары ўплыву польскай і габрэйскай інтэлігенцыі на беларускую празадукацыйныя, грамадска-палітычныя арганізацыі і асабістыя контакты, аб тым, што адудацыю прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі атрымоўвалі ў цалкам іншай моўнай і культурнай традыцыях. Але і гэта не перашкодзіла іх нацыянальнаму самавызначэнню. Частка беларускай інтэлігенцыі імкнулася да Савецкай Беларусі і разлічвала на яе дапамогу ў справе адраджэння беларускай культуры на «крэсах», другая частка — на свае сілы.

Характэрнай асаблівасцю беларускага адраджэння з'яўляецца той факт, што рухаючай сілай гэтых працэсаў была нацыянальная інтэлігенцыя, якая выйшла з сялянскага асяроддзя. І гэта заканамерна, бо сама «беларуская культура змушана была «прарастатць» на вясковай глебе»²⁴. Ю. Пілсудскі ахарактарызаў беларускую інтэлігенцыю як «нешматлікую», маючую нізкі інтэлектуальны і маральны ўзровень²⁵. Каго меў на ўвазе начальнік дзяржавы, сёння цяжка ўяўіць. Магчыма, выпускніка Кіеўскай духоўнай акадэміі Сяргея Паўловіча²⁶ ці доктара філософіі паэта Ігната Дварчаніна, можа выпускніка Варшаўскага ўніверсітэта, таленавітага драматурга і рэдактара Францішка Аляхновіча²⁷ ці выпускніка Віленскай духоўнай семінарыі Констанціна Стаповіча (Казіміра Сваляка)? Міжваенныя «крэсы» падаравалі беларускаму народу інтэлігенцыю рознабакова адораную, высокай патрыятычнасці.

Асобую ўвагу тут неабходна ўдзяліць ролі сталіцы Заходняй Беларусі Вільні, якая была цэнтрам заходнебеларускага адраджэння. Менавіта з ёю звязвалі свае лёсы дзеячы беларускага нацыянальнага руху. Тут знаходзіліся кіруючыя органы партый, палітычныя і навукова-асветныя арганізацыі, рэдакцыі большасці газет. З 1919 па 1923 гг. тут працаў каардынацыйны цэнтр нацыянальнага руху — Нацыянальны камітэт на чале з А. Луцкевічам. У 1918 г. у Вільні было створана і дзейнічала на працягу ўсяго міжваеннага перыяду Беларускае навуковае таварыства. Яно ўзнікла ў выніку ініцыятывы беларускай інтэлігенцыі, якая групавалася вакол Вацлава Іваноўскага і Івана Луцкевіча. Пры таварыстве існавала бібліятэка, а з 1933 г. стаў выдавацца штогоднік, які інфармаваў аб яго работе і аб усіх культурных падзеях. У Вільні размяшчаўся Музей імя Івана Луцкевіча, аснову калекцыі якога складаў асабістая калекцыя І. Луцкевіча. Тут таксама было заснавана Таварыства беларускай інтэлігенцыі, на чале якога стаялі Антоні Аўсянік, Язэп Мамонька, Міхал Гурын, Хасан Канапацкі. Яшчэ ў 1913 г. узнякла Беларускае выдавецкае таварыства, дзе друкаваліся кнігі, календары на беларускай мове. Росквіт выдавецтва быў цесна звязаны з дзеянасцю Грамады, якая выпускала тут сваю друкаваную прадукцыю. У пачатку 1930-х гадоў дзеянасць таварыства пачала затухаць, а ў 1935 г. была ўвогуле спынена. Эстафету прыняло Выдавецкае таварыства «Рунь» у Беластоку і Беларускае каталіцкае выдавецтва на чале з кс. А. Станкевічам у Вільні²⁸.

З 233 найменніёй беларускамоўнай перыёдкі ў Вільні выдавалася 221. За межамі горада на свет часцей з'яўляліся аднадзёнкі, падобныя на баранавіцкі «Наш самаўрад» ці гродзенскую «Страху»²⁹. І гэта нягледзячы на тое, што на пачатку 30-х гг., у Віленскім універсітэце быў праведзены шэраг пераўтварэнняў, якія абмяжоўвалі правауніверсітэтаў, дазвалялі закрываць кафедры, павышаць плату за навучанне. Толькі 3,02% студэнтаў (па стану на 1935/36 навучальны год) складалі беларусы³⁰. Значны ўплыў на такі паказчык аказвала абмежаванасць прыёму па нацыянальнай прыкмете.

Аднак нельга ўсе негатыўныя моманты, якія датычаць недастатковай самарэалізацыі беларускага насельніцтва Польшчы ў грамадска-палітычным і культурным жыцці, адносіць на раҳунак толькі недахопаў палітыкі польскіх улад. Некаторыя прычыны крыюцца ў самой гісторыі заходнебеларускіх зямель. Так, недастатковае развіццё нацыянальнай

самасвядомасці³¹ было, між іншым, вынікам таго, што беларускае насельніцтва доўгі час не мела сваёй дзяржаўнасці, у складзе Расійскай імперыі. Першая сусветная вайна зрабіла Захадню Беларусь на працягу восьмі гадоў франтавой паласой. Вынікі вайны не былі пераадолены і праз пяць гадоў пасля яе завяршэння. Гаротны стан насельніцтва «к्रэсаў усходніх» мала стасаваўся з проблемай нацыянальной самаідэнтыфікацыі. Нават у 30-я гг. урад усё яшчэ быў заклапочаны тым, што неабходна ў першую чаргу забясьпечыць «крэсы» рэчамі першай неабходнасці, арганізаваць збыт сельгаспрадукцыі і прадаставіць кароткатэрміновыя крэдыты, вызваліць ад школьніх выплат, прыщыгнуць да больш шырокага ўдзелу ў самакіраванні³².

Ведучы гаворку пра палітыку польскіх уладаў спачатку адносна беларускага насельніцтва і беларускай культуры ў прыватнасці, неабходна ўлічваць той факт, што заканадаўства новай дзяржавы пры Пілсудскім будавалася на дэмакратычных прынцыпах. Урадавыя кабінеты перыяду «дэмакратычнага парламентарызму» былі вымушаны пайсці на шэраг уступак нацыянальным меншасцям. Такім чынам, беларускае нацыянальнае адраджэнне на тэрыторыі Польшчы самым непасрэдным чынам было звязана з польскім адраджэннем. Палітыка польскіх уладў справе інтэграцыі і паланізацыі беларускіх зямель не прынесла відавочных вынікаў. А беларуская культура эвалюцыяніравала дзякуючы і насуперак палітычным рэаліям таго часу. Сур'ёзны паварот да лепшага мог бы адбыцца, калі б на арэну пачало выходзіць маладое пакаленне, якое вырасла ў незалежнай краіне, якое мысліла катэгорыямі як агульнадзяржаўнага маштабу, так і свайго рэгіёна. Майскі пераварот 1926 года, а затым Другая сусветная война, уваходжанне Беларусі ў склад СССР перарвалі натуральны шлях развіцця практэсав фарміравання своеасаблівой заходнебеларускай культуры.

¹ Dworakowski S. Szlachta zagrodowa we wschodnich powiatach Wołynia i Polesia. Relacje z terenu. Warszawa, 1939. S. 13.

² Wapiński S. Kształtowanie się wyobrażeń o ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w latach 1921–1939 // Kwartalnik Historyczny. 1993. Nr 4. S. 198, 205.

³ Гэты погляд панаваў да нядаўняга часу. Гл., напрыклад: А. Вабішчэвіч. Проблема нацыянальнай свядомасці ў дзейнасці Таварыства беларускай школы ў 1920–30-я гг. // Беларусіка=Albaruthenica. Мн., 1993. Кн. 2. С. 164–166; Царюк Н., Бригадіна О. Развитие национального самосознания белорусов в условиях предвоенной Польши // Гістарычна-наукова і гістарычна-адукатыўная

- ў Рэспубліцы Беларусь: стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы II Усебел. канф. гісторыкаў. Мінск, 1997. Mn., 1999. С. 172–173.
- ⁴ Сурмач Г. Нацыянальна-адраджэнскі рух у Заходній Беларусі і праваслаўная царква // Наш радавод. Гродна, 1992. Кн. 4. С. 709–716; Гліна В. Пытанні гуманізму ў нацыянальна-адраджэнскім руху Беларусі // Духовно-цэнностныя ориентыры массовых действий людей. Гродно, 1992. Ч. 2. С. 160.
- ⁵ Падрабязней з гэтым пунктам гледжання можна азнаёміцца ў артыкуле: Ławniczak A. Ewolucja pojęcia "naród" w Polskich Konstytucjach // Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo. Nr 1290. 1992. S. 142–144.
- ⁶ Eberhardt P. Przemiany narodowościowe na Białorusi. Warszawa, 1994. S. 59.
- ⁷ Swianiewiez S. Wimie interesu państwowego // Słowo. 1922. Nr 94.
- ⁸ Studnicki W. Ministerstwo ziem Wschodnich // Słowo. 1922. Nr 29, 100–101.
- ⁹ Цыт. па: Краткий обзор экономического и политического положения Польши по данным прессы за июль 1924 г.: Доклад уполномоченного НКИД СССР при правительстве БССР. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей НАРБ), ф. 4, вол. 21, спр. 28, арк. 14–15.
- ¹⁰ НАРБ. Ф. 325, вол. 1, спр. 54, арк. 9.
- ¹¹ НАРБ. Ф. 325, вол. 1, спр. 54, арк. 26.
- ¹² Krywnica // Sprawy Narodowościowe. 1931. Nr 2/3. S. 280.
- ¹³ Wojdyło W. Konsepcje społeczno-polityczne Stanisława Grabskiego. Toruń, 1993. S. 65.
- ¹⁴ Падрабязней аб гэтым гл.: Каранеўская В. Białoruskaja krywnica // Наша вера. 1999. № 2. С. 67–73.
- ¹⁵ Заснавана ў 1933 г. з мэтаю развіцця гаспадаркі і польскай культуры, а таксама ўзмацнення польскіх пазыцый на "крэсах усходніх". Арганізацыя правадзіла пралагандысцкія акцыі (у тым ліку публікацыі ў "Roczniku Ziem Wschodnich"). Мела 18 акружных упраўленняў. Са студзеня 1936 года навуковым органам Таварыства быў Instytut Gospadarki Ziem Wschodnich.
- ¹⁶ Мельчарек Т. Пресса в политической системе общества (на примере Польши 1918–1939 гг.). M., 1991. С. 4.
- ¹⁷ Вабишчэвіч А. Дзейнасць культурна-асветных арганізацый Заходній Беларусі (1921–1939) // Гістарычна-научныя выданні... С. 174–175.
- ¹⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (далей ААН). Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1918–1939. Sygn. 287/1–1. S. 4.
- ¹⁹ Вабишчэвіч А. Нацыянальная школа ў Заходній Беларусі (1921–1939 гг.) // Бел. гіст. часопіс. 1994. № 2. С. 39.
- ²⁰ ААН. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1918–1939. Sygn. 969. S. 3.
- ²¹ Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам: Даследзвіны беларускага светапогляду. Вільня, 1921. С. 34.
- ²² "Культура Заходній Беларусі 20–30-х гадоў была па сутнасці адной з форм нацыянальна-вызваленчага змагання беларускага этнасу супраць дэнацыяналізацыі" (Ліс Я. А.) Гл.: Гістарычна-научныя выданні... С. 176.
- ²³ З выступлення Б. Тарашкевіча. НАРБ , ф. 325, вол. 1, спр. 54, арк. 26.
- ²⁴ Трусаў А. Мы не станем сувэреннай незалежнай нацыяй, пакуль не аў'яднамся вакол ідэі нацыянальнага Адраджэння: [Інтэрв'ю] / Зап. А. Андрушовіча // Бел. мініўшчына. 1993. С. 39.
- ²⁵ Вабишчэвіч А. Нацыянальная школа... С. 42.
- ²⁶ Падрабязней пра Паўловіча С. К. гл.: Антология педагогической мысли Белорусской ССР. Москва, 1996. Т. 2. С. 360–367.

²⁷ Падрабязней аб ім гл.: Сабалеўскі А. Адметны след // Спадчына. 1990. № 3. С. 7–10.

²⁸ Gomółka K. Białorusini w II Rzeczypospolitej. Gdańsk, 1992. S. 118–119.

²⁹ Traczuk J. Prasa białoruska w II Rzeczypospolitej (1918–1939). Warszawa, 1990. S. 257–313.

³⁰ История Вильнюсского университета, 1579–1979. Вильнюс, 1979. С. 153–154.

³¹ AAN. Zespół 95. Akta St. Kauzika, Sygn. 9. S. 71.

³² AAN. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1918–1939. Sygn. 1073. S. 25.

Андрэй Радаман (Мінск)

Ваяводскія і павятовыя земскія ўраднікі польскага паходжання ў Вялікім Княстве Літоўскім у 2-й палове XVI ст.

Адной з адметнасцей дзяржаўна-прававой сістэмы Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў складзе Рэчы Паспалітай абодвух народаў было права займаць дзяржаўныя пасады, агаворанае толькі для землеўладальнікаў з тэрыторыі, дзе дзейнічалі дадзеныя ўрадавыя ўстановы¹. Нагадаем, што для таго, каб стаць індыгенам у ВКЛ, трэба было не толькі мец зямельную ўласнасць на тэрыторыі дзяржавы, што адпавядала разуменню індыгената і на тэрыторыі Польскага каралеўства, але таксама і нарадзіцца ў Вялікім Княстве². Заканадаўцы ВКЛ у XVI ст. старанна aberагалі інтарэсы ўраджэнцаў сваёй дзяржавы ад наплыwu чужаземцаў³ (у тым ліку і «суседей» паліакаў)⁴, а салідарны супраць духавенства і свецкіх асоб розных хрысціянскіх веравызнанняў у канкрэтных выпадках парушэння прававых норм гарантаваў тое, што «люди novo и змышлено оселые» ў Вялікім Княстве Літоўскім не маглі займаць дзяржаўныя пасады⁵. Большасцю прадстаўнікоў палітычнай эліты Княства пасля Люблінскай уніі падзялялася думка Мікалая Крыштофа Радзівіла Сіроткі аб tym, што «wózdym lepiej, że będąc mieli jakiego takiego Litwina na tym miejscu, niżby prawego Polaka»⁶.

У той жа час, для вывучаемага перыяду вядомыя выпадкі прызначэння на дзяржаўныя ваяводскія і павятовыя земскія

пасады ў ВКЛ этнічных палякаў, але толькі тых, чые продкі перасяліліся ў ВКЛ раней, а яны самі нарадзіліся на тэрыторыі Княства. Сярод вядомых нам ваяводскіх і павятовых ураднікаў 2-й паловы XVI ст. можна назваць прадстаўнікоў родаў: Кішкаў і Цеханавецкіх, гербу «Дамброва», Кавячынскіх, гербу «Астое»; Дыбоўскіх, гербу «Наленч»; Францковічаў-Радзімінскіх, гербу «Бродзіц»; Юдыцкіх, гербу «Радван»; Лапацінскіх, гербу «Любіч».

Вышэйшых сенатарскіх пасад у ВКЛ у XVI ст.⁷ дасягнулі аднак толькі прадстаўнікі роду Кішкаў, які быў галіной роду Цеханавецкіх, што паходзіць з паўночнай Мазовіі⁸. Сярод прадстаўнікоў роду было шмат выдатных дзеячаў у тым ліку і ў другой палове XVI ст. Так браслаўскі стараста Станіслаў Пяtronovič Кішка ў 1544 г. быў прызначаны на пасаду віцебскага ваяводы⁹, якую займаў да сваёй смерці¹⁰. Падчашы літоўскі, стараста драгічынскі і бельскі¹¹ Мікалай Пяtronovič Кішка¹² 2.V.1569 г. атрымаў пасаду ваяводы падляшскага¹³, якая аднак была ўжо кароннай.

Сын Станіслава Пяtronoviča Кішка віцебскі ваяводзіч Ян Станіслававіч¹⁴, як сведчыць Моніка Банькоўскі-Цюліг, у 1563 г. паступіў у Базельскі ўніверсітэт і пасяліўся ў Базелі ў доме італьянскага гуманіста Ч. Курыёне, па рэкамендацыі якога пераехаў у Цюрых да вучонага Булінгера¹⁵. У 1564 г. быў запісаны ў метрыкулах Цюрыхскага ўніверсітэта. Далей вучыўся ў Рыме, Неапалі, Балоны. Пасля вяртання на радзіму 20.VI.1569 г. атрымаў пасаду крайчага літоўскага¹⁶. Па сведчанні Р. Гейдэнштэйна, пасаду жамойцкага старосты атрымаў увесень 1579 г.¹⁷ і займаў яе да канца снежня 1589 г.¹⁸. Адначасова ўжо 16.III.1580 г. Ян Кішка згадваецца на пасадзе падчашага літоўскага¹⁹. У студзені 1588 г. Ян Станіслававіч атрымаў адну з найвышэйшых сенатарскіх пасад — віленскую кашталянню²⁰. Урэшце 02.II.1588 г. ад Жыгімonta III Вазы віленскі кашталян атрымаў прывілей на Берасцейскае староства з «чыненем личбы правом дожывотным»²¹. Акрамя таго Ян Кішка пэўны час з'яўляўся дзяржаўцам быstryцкім і цівуном эйрагольскім. Паводле некаторых сведчанняў, Ян Станіслававіч Кішка быў у свой час адным з самых заможных абывацеляў ВКЛ²². Памёр славуты дзеяч рэфармацыі і віленскі кашталян да 26.VII.1592 г.²³.

Першым з іншай галіны роду Цеханавецкіх, які заняў павятовую земскую пасаду ў ВКЛ, быў Станіслаў Андрэевіч²⁴ Цеханавецкі («Станіслав Цехоновецкій, Цехоновицкій», «Stanisław Ciechonowieczki s Ciechonowcza»), гербу «Дамброва»²⁵, які нарадзіўся паміж 1562 і 1565 гг., і быў першым у родзе звязаны

палітычна з Львом Іванавічам Сапегам, канцлерам ВКЛ. Верагодна ўжо ў канцы 80-х гг., ці на початку 90-х гг. XVI ст. Станіслаў Цеханавецкі атрымаў пасаду аршанскаага стольніка²⁶. Акрамя таго, у 1593 г. ён абіраўся дэпутатам Трыбунала ВКЛ ад Мсціслаўскага ваяводства²⁷, а ў 1596 г. ад Ашмянскага павета²⁸. Памёр аршанскі стольнік Станіслаў Цеханавецкі да 20.VIII. 1598 г.²⁹

Як сцвярджае Барташ Папроцкі, род Радзімінскіх, гербу «Бродзіц», паходзіць з Мазовії³⁰. Каспар з Радзіміна пераехаў у Вялікае Княства Літоўскае, дзе пасля доўтай службы атрымаў маёнткі ў Кіеўскім ваяводстве і ў іншых землях. Яго сын — Франц-ко (Фронц) Каспаравіч (Радзімінскі) («Фронцко Каспирович») быў палкоўнікам у часы гаспадарання Жыгімонта Аўгуста³¹. Паводле інфармацыі Васіля Вароніна, Францко Каспаравіч быў службнікам Станіслава Давойны. Пасля таго, як С. Давойна ў 1542 г. атрымаў прывілей на Полацкае ваяводства, Францко разам з ім едзе ў Полацак, дзе набывае землі ў слуг путных полацкіх. Дзякуючы намаганням полацкага ваяводы, З.Х. 1559 г. на Віленскім вальным сойме «полацкі баярын» Францко Каспаравіч атрымаў пасаду полацкага харужыя³². Трэба таксама адзначыць, што насуперак сцвярджэнню В. Каляловіча³³, Францко Каспаравіч Радзімінскі ніколі не займаў пасаду полацкага падкаморыя. Усіх нашчадкаў Фронца пачалі зваць Францковічамі-Радзімінскімі. Сын Фронца — Міхайл Францковіч з Радзіміна (Радзімінскі) (Михал Фронцковіч, Фронцкевіч) быў другім у родзе, які атрымаў земскі ваяводскі «вряд» у ВКЛ. У часы Інфлянцкай вайны як ротмістр яго каралеўскай міласці вызначыўся пад Тарапцом, Сітнем, Нешчардай і атрымаў дрыскую дзяржаву. Юрэшце, 18.IX.1583 г.³⁴ атрымлівае прывілей на полацкае падкаморства. Пазней адначасова згадваецца ў актах і як намеснік (падвявода) віленскі³⁵. Памёр Міхайл Францковіч-Радзімінскі 12 сакавіка 1603 г.³⁶.

Род Дыбоўскіх, гербу «Наленч» (зменены), дробназмяніскага паходжання, выводзіцца з Дыбоўкі ў Ленчышкім павеце Карабы. У XV ст. адна галіна роду асела на Падляшшы, дзе закладла Дыбова ў зямлі Драгічынскай.³⁷ У канцы XVI ст. Дыбоўскія ўжо мелі маёmacьць у Ваўкавыскім і Аршанскім паветах³⁸. Адзін з прадстаўнікоў роду — Херубін Дыбоўскі («Херубін Валентинович Дыбовский», «Dybowski») у канцы XVI ст. згадваецца як земянін гаспадарскі Менскага павета. У 1596 г. ён набыў «именія рускіе — Домжерычы, Осетища, Бродек, Волго»³⁹, а ў 1597 г. ажаніўся з Барбарай, малодшай дачкой віленскага кашталяна

Паўла Мікалаевіча Паца⁴⁰, гербу «Газдава» (1530–1595). 10 мая 1598 г. Херубін Дыбоўскі атрымаў у Варшаве намінацыйны прывілей на «вряд вакуючы» гаспадарскага маршалка ў Менскім павеце⁴¹, вышэйшую павятовую пасаду, на якой згадваецца яшчэ 16.VI.1600 г.⁴².

Род Кавячынскіх, гербу «Астоля» вядомы з XV ст.⁴³. Прозвішча паходзіць ад назвы першага радавога маёнтка Кавячын у Свецкім павеце. У I-й палове XVI ст. некаторыя прадстаўнікі роду перасяліліся ў ВКЛ⁴⁴. Сын Вацлава Кавячынскага і Маруши Зэбоўскай, уладальнікаў Узды, Мацей Кавячынскі («Kawieczyński») (1520–1572)⁴⁵ у каstryчніку 1545 г. быў запісаны ў метрыцы Вітэнбергскага універсітэта, а з канца 1550-х г. стала жыць у Беларусі. Займаў пасаду нясвіжскага намесніка — «справцы всіх замков и дворов» Мікалая Радзівіла Чорнага. Больш вядомы аднак як кнігавыдавец, перакладчык і дзеяч рэфармацыі, які ў 1561–1562 гг. разам з Сымонам Будным і Л. Крышкоўскім заснаваў Нясвіжскую друкарню і быў аўтарам прадмоў да нясвіжскіх выданняў С. Буднага⁴⁶. Акра-мя таго, ім быў заснаваны порт на р. Узда і паперня ў Нясвіже. Першым земскую пасаду ў родзе атрымаў аднак толькі яго сын — Янох (Энах) Кавячынскі («Enoch (Enex, Ернольф) Кавечинский (Ковечинский, Кавачинский)»; «Enoch Kaweczyński»), земянін гаспадарскі Менскага павета, які пасля бацькі валодаў маёнткамі Узда⁴⁷ і Кухцічы. У 1593 г. на менскім павятоўм сойміку ён быў абраны адным з чатырох электаў на пасаду менскага падкаморы і быў прызначаны на гэтую пасаду Жыгімонтам III Ваза ў жніўні таго ж года⁴⁸. Магчыма на яго прызначэнне мог паўплываць троцкі ваявода Мікалай Крыштоф Радзівіл Сіротка, кліентам якога, нягледзячы на сваё пратэстанцкае веравызнанне, пэўны час быў Янох Кавячынскі⁴⁹. Прысягу новы менскі падкаморы прынёс на «рочках гродскіх октавровых» 1593 г. У 1596 г. Янох Кавячынскі абіраўся дэпутатам Трыбунала ВКЛ⁵⁰, а ў 1597 г. соймавым паслом ад Менскага павета⁵¹. Як высвятылі Віталь Галубовіч, памёр менскі падкаморы⁵² да 13.V.1630 г.⁵³.

Калі прыняць версію Акольскага, род Юдыцкіх, гербу «Радван» (зменены)⁵⁴ паходзіць з Польшчы⁵⁵, аднак паводле радавога падання, продкі Базыля Юдыцкага валодалі замкам Вальдорф у Трэўірскай зямлі⁵⁶. Дакладна вядома, што Базыль (Васіль) Дэмітрыевіч Юдыцкі атрымаў маёнткі Свяжно, Журовіцы і Балотна ў ВКЛ ад Жыгімонта Аўгуста. Яго сын — пан Аляксандр Базыльевіч Юдыцкі («Александр Юдицкий; Aleksander

Judycki») (н. к. 1550), вядомы як слаўны жаўнер і бацька 13 сыноў, з якіх большасць зрабіла добрыя кар'еры ў Берасцейскім і Рэчыцкім паветах⁵⁷. Па адмаўленні ад пасады рэчыцкага падсудка Андрэя Васільевіча, Аляксандр Юдыцкі быў абраны на элекцыйным сойміку Рэчыцкага павета адным з чатырох кандыдатаў на вакантны «вряд» і 4 красавіка 1579 г. атрымаў на мінацыйны прывілей на рэчыцкае падсудства⁵⁸. Да таго ж у 1589 г. ён быў паборцай рэчыцкім⁵⁹, а ў 1596 г. абіраўся дэпутатам Галоўнага трывбуналу ВКЛ⁶⁰. Памёр Аляксандр Юдыцкі да 7 каstryчніка 1602 г.⁶¹.

Першым з роду Лапацінскіх, гербу «Любіч»⁶², хто перасяліўся ў ВКЛ, быў Багдан, сын каралеўскага двараніна Вільгельма з Лапаціна (што ў Цеханоўскай зямлі ў Мазовіі), які загінуў пад Грунвальдам. У XV ст. Багдан атрымаў ад мсціслаўскіх князёў землі Жалезнікоўскія, Градабіцкія і інш. паміж рэкамі Белая і Чорная Напота і пасаду гродавага старосты мсціслаўскага. Яго сын Юзаф, ротмістр замку мсціслаўскага, заклаў на атрыманых бацькам землях маёнтак Лапаціна і першы пачаў называцца з Лапаціна ці Лапацінскі⁶³. Юзаф меў двух сыноў — Фёдара і Міхаіла. Міхаіл памёр малады, пакінуўшы сына — Фёдара Міхайлавіча Лапацінскага, дзедзіча Лапаціна, які ў працах па генеалогіі узгадваецца як падсудак мсціслаўскі⁶⁴. Яго сын Мікалай (Фёдаравіч) Лапацінскі («Міколай Лопатинскій»), набыў у Валентага Ганевіча землі ў павеце Упіцкім (1565), дзе пазней быў абраны на пасаду земскага пісара⁶⁵.

Зразумела, што існуе магчымасць адшукаць польскія карані і яшчэ ў некаторых прадстаўнікоў павятовых эліт ВКЛ гэтага часу, але можна сцвярджаць з дакладнасцю, што ў другой палове XVI ст. не было масавага перасялення польскай шляхты на тэрыторыю ВКЛ і не было замяшчэння земскіх павятовых пасад палякамі, падданымі Кароне, як таго і патрабаваў Статут ВКЛ. У той жа час памылковым будзе і сцвярджэнне, што палякі ўвогуле не маглі атрымаць дзяржаўныя пасады ў ВКЛ, паколькі палякі паходжанні, якія нарадзіліся на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага і былі яго абывацелямі, пры наяўнасці зямельнай маёмасці ў тым ці іншым павеце, маглі займаць у ім і земскія пасады.

У XVII–XVIII ст. на земскіх павятовых пасадах ВКЛ мы бачым ужо і іншых ўраднікаў, якія мелі безумоўна польскае паходжанне — Бжастоўскіх, Гансеўскіх⁶⁶, Касакоўскіх, Пшэздзецкіх і інш.

¹ Закшэўскі Анджэй Б. Юрыйчна-адміністрацыйны рэгіяналізм у І Рэчы Паспалітай // Беларусіка = Albaruthenica. Кн. 3: Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры, іх узаемадзеянне. Мн., 1994. С. 20.

² Dąbkowski Stanisław. Stanowisko cudzoziemców w prawie litewskiem (1447–1588). Lwów, 1912. Гл. таксама: Naworski Zbigniew. Indygenat w Prusach Królewskich (1454–1772) // Czasopismo Prawno-Historyczne. 1983. Т. XXXV, Z. 1. S. 31–58.

³ Ведаєм аднак выключэнні, калі некаторыя з чужаземцаў атрымлівалі зямельную ўласнасць у ВКЛ. Так, напрыклад, ротмістр і ваенны інжынер на службе ў Жыгімonta Аўгуста ў 1548–1562 гг. Антоні Мора родам з Гішпані ("Антоній Мор, гишпан") 30.V.1561 г. атрымаў прывілей "на двор Полонско... вечною" (Метрыка ВКЛ 41. Арк. 263–264 адв.). Гл. таксама: Рагаускас Айвас. Новые данные о вильнюсских мещанах, в домах которых в XVII в. хранилась Литовская Метрика // Новости Литовской Метрики. № 4. 2000. С. 28.

⁴ Pirmasis Lietuvos Statutas = Первый Литовский Статут: Т.2. Ч.1: Тексты на старобелорусском, латинском и старопольском языках / Redkol.: S.Lazutka (ats.red) ir kt. V. 1991. – Р. III. Арт. 3; Статут Великого Князства Литовского 1566 года // Временник Императорского Московского Общества истории и древностей Российской. М., 1855. Кн. XXIII. Отд. II (далей Статут ВКЛ 1566). С. 46–47; 217–218; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментары. Мн.: БелСЭ, 1989 (далей: Статут ВКЛ 1588 г.). С. 118–119.

⁵ Zakrzewski Andrzej B. Paradoksy unifikacji prawa i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony XVI–XVIII w. // Czasopismo Prawno-Historyczne. 1999. Т. LI, z. 1–2. S. 226–227; Rzońca Jan. Spór o biskupstwo wileńskie na sejmach schyłku XVI wieku // Wilno-Wileńska przeszłość jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Materiały I Miedzynarodowej konferencji, Białystok 21–24.IX.1989. W 4 t. – T. II / Pod red. E.Feliksia. Białystok, 1992. S. 23–52; Радаман А. Да пытання аб прызначэннях палякаў на дзяржаўныя пасады ў Вялікім Княстве Літоўскім у канцы XVI ст. // На шляхах да ўзаемаразумення: Навуковы зборнік: Шлях да ўзаемнасці. Матэрыялы Міжнароднай канферэнцыі, прысвечанай беларуска-польскаму культурнаму ўзаемадзеянню (Мінск, 15–16 чэрвеня 1999 г.)- Мн., 2000 (Беларусіка = Albaruthenika. Кн. 15). С. 50–54.

Як адзначаў Генрык Вінэр, у выпадку супрацьстаяння пастаноў Статута і расшэннія караля і вялікага князя перамагала права, але толькі тады, калі на яго абарону ўздымаўся ўесь шляхецкі народ ВКЛ (Wisner Henryk. Trzeci Statut i praktyka życia politycznego Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach Zygmunta III i Władysława IV // Czasopismo Prawno-Historyczne. 1992. Т. XLIV, z. 1–2. S. 59–63).

⁶ "уёс ж лепш мець сякога-такога ліцьвіна на гэтым месцы (на пасадзе), чым найлепшага паляка" (Dubas-Urwanowicz Ewa. Stosunek Korony do Unii z Litwą w latach 1562–1574 // Studia Podlaskie. 1995. Т. V. S. 18).

⁷ У 1551–1569 гг. з 16 асоб, што займалі... пасады ваявод, 5 было літоўскага пашоджання, 3 беларускага, 6 украінскага і 2 польскага, з іх 6 католікаў, 3 праваслаўных і 7 кальвіністаў (Грицкевич А. П. Распределение магнатских и шляхетских владений в Белоруссии по их величине и этнической принадлежности владельцев (XVI в.) // Вопросы истории: Межведомственный сборник. Вып. 5. Мн., 1978. С. 94–105.

⁸ Boniecki A. Herbarz Polski. Warszawa, 1907. Т. X. S. 101–105; Boniecki A. Poczet rodów w WKL w XV i XVI w. Warszawa, 1887. S. 125–130; Dumin Stanisław, Rachuba Andrzej, Sikorska-Kulesza Jolanta. Ciechanowieccy herbu Dąbrowa. Warszawa, 1997. (далей: Ciechanowieccy). S. 5; Jakubczak S. Jerzy Strumillo —

przywódcą konfederacji lwowskiej 1464 г. // Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Warszawa, 1992. T. 5; Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej: w 31 г. R. XIII. Poznań, 1891. S. 28–35.

⁹ Летопись Аверки и Панцырного // Полное собрание русских летописей. Т. 32. М., 1975. С. 204; Wolff Józef. Senatorowie i dignitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego (1386–1795). Kraków, 1885 (далей: Wolff. Senatorowie). S. 87; Stryjkowski Maciej. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. Т. 2. Warszawa, 1846. S. 400.

¹⁰ Пам'єр 1.XI.1554 г. (Wolff. Senatorowie. S. 87; Herby rycerstwa polskiego na pięciu xiag rozdzielone przez Bartosza Paprockiego zembrane i wydane roku pańskiemu 1584 / Wyd. K. J. Turowski. Kraków, 1885 (далей: Paprocki. Herby). S. 846; Российский государственный архив древних актов. Ф. 389. "Литовская Метрика". (далей: Метрыка ВКЛ) Опись 1. Единица хранения 35. № 124).

¹¹ Узгадваеца на пасадзе 05.III.1569 г. (Akta unii Polski z Litwą (1385–1791) / Wyd. St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz. Kraków, 1932. S. 206).

¹² Spieralski Zdzisław. Kiszka Mikołaj, h. Dąbrowa (zm. 1587), wojewoda podlaski // Polski Słownik Biograficzny (źródło: PSB). Т. XII. Wrocław–Warszawa–Kraków; 1966–1967. S. 512–513.

¹³ Дневник Люблинского сейма 1569 г. СПб., 1869. С. 335; Wolff. Senatorowie. S. 43; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII—XVIII w. Spisy / Pod red. A. Gąsiorowskiego. №. VIII: Urzędnicy Podlascy XIV—XVIII w. Spisy / Oprac. E. Dubas–Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz. Kórnik, 1994. Nr 1385.

¹⁴ Tazbir Janusz. Kiszka Jan, h. Dąbrowa (zm. 1592), kasztelan wileński... // PSB. Т. XII. S. 507–508.

¹⁵ Банькоўскі-Цюліг М. Студэнты і студэнткі з Беларусі ў швейцарскіх універсітатах (XVI–XX стст) // Беларускі гістарычны часопіс. 1995. № 4. С. 52.

¹⁶ Лаппо И. И. Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской Унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). Опыт исследования политического и общественного строя. СПб., Т. 1. 1901. С. 382–383; Wolff. Senatorowie. S. 226–227; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII—XVIII w. Spisy / Pod red. A. Gąsiorowskiego. №. XI: Urzędnicy centralni i dignitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy / Oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba, 1994. (далей: У XI). Nr 274.

¹⁷ Heidenstein Rajnold. Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Т. 1–2. Petersburg, 1857. Т. 1. S. 331; Heidenstein Rajnold. Pamiętniki wojny moskowskiej w 6 księgach. Lwów, 1894. S. 83; Wolff. Senatorowie. S. 227.

¹⁸ 8.I.1588 г. згадваеца толькі як стараста жамойцкі (Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego i wszystkich prowincji należących, na walnych sejmiech koronnych od seymu wiślickiego roku Pańskiego 1347 aż do ostatniego seymu uchwalone. Warszawa, 1733 (далей: VL II.). S. 1203.

¹⁹ Метрыка ВКЛ 65. Арк. 4; U XI. № 1095. А. Грыцкевіч падае памылкова — 1579 г.

²⁰ Згадваеца 28 студзеня 1588 г. (Wolff. Senatorowie. S. 80, 291).

²¹ Метрыка ВКЛ 73. Арк. 303–304; Метрыка ВКЛ 74. Арк. 192–193. Ю. Шаўцоў памылкова сцвярджае, што Ян Кішка адмовіўся ад пасады жамойцкага старосты ў 1589 г. у абмен на пасаду старосты берасцейскага (Шаўцоў Юры. Пратэстанцкі месяцнік Яна Кішки. // Спадчына. 1995. № 3. С. 212–213), а А. Грыцкевіч і Я. Та兹бір няслушна прыпісваюць яму "вряд" берасцейскага ваяводы (Грыцкевіч А. Кішка Ян Станіслававіч // Энцыклапедыя гісторыі

Беларусі. Мн., 1997. Т. 4. (далей ЭГБ). С. 188; Tazbir Janusz. Kiszka Jan, h. Dąbrowa (zm. 1592), kasztelan wileński... // PSB. Т. XII. S. 507.

²² Як адзначаюць некаторыя даследчыкі, меў у сваёй уласнасці каля 70 гарадоў і мястэчак, а таксама каля 400 вёсак, у тым ліку валодаў маёнткамі йые, Лоск, Любча, Венграў і інш. Па веравызнанні кальвініст, пазней арыянін. Заснаваў арыянскую акадэмію ў Іўі, друкарню ў Венграве (1570), Лоскую друкарню. На арыянскіх сінодах у Лоску ў 1578 і 1581 гг. а таксама ў Любчы ў 1582 г. выступіў супрадзь левай радыкальнай плыні ў арыянскім руху. Аўтар некалькіх рэлігійных трактатаў. На сойме 1589 г. выступіў у абарону верацяр-пімасці (Грыцкевіч А. Кішка Ян Станіслававіч // ЭГБ. Т. 4. Мн., 1997. С. 188).

²³ Tazbir Janusz. Kiszka Jan... // PSB. XII. S. 507–508.

²⁴ У прывілеі наступніка на пасадзе аршанская столыніка — “Станіслав Никодымович Техановецкій” (Метрыка ВКЛ 83. Арк. 390–390 адв. № 387).

²⁵ Герб чатырохпольны, у якім стороны маці рэпрэзентуюць Леў і Гіпацэнтаўр (княжны Васілісы Іванаўны Гальшанскай).

²⁶ Згадваеца ў 1592 г. (Дзядзенка З. Аршанская шляхта. Мн., 1996. С. 55). У 1594 г. столынік аршанская Станіслаў Цеханавецкі склаў скаргу ў Трыбунал ВКЛ на Юрыя Абрамавіча Друцкага-Горскага, абвінаваціўшы яго ў прысвяенні рачаў і папер бацькі — Андрэя Нікадымавіча, але ў першую чаргу ў заняцці Гор. Этыя маёнтак адшукаў правам і ў 1596 г. прадаў Льву Сапегу (які адразу саступіў іх Друцкаму-Горскому).

²⁷ Lietuvos Vyriausiojo Tribunole sprendimai = Решения Главного Литовского Трибунала (1583—1655). / Par. V. Raudeliūnas, A. Baliulis. Vilnius, 1988 (Lietuvos teisės paminklai. III) (далей: LVTS). P. 95 (подпіс — па-польску).

²⁸ Biblioteka Muzeum Narodowego lm. XX. Czartoryskich w Krakowie (далей: BCz.). Rkps. 2243 (Mf. Biblioteki Narodowej Nr 9176). Nr 46. Regest sędziow głównych Trybunałskich.. K. 327. (У Ашмянскім павеце меў маёнтак Меднікі, які быў падзелены ў 1597 г. паміж ім і далёкім крэўным — Янушам і Станіславам Кішкамі з Цеханаўца. Атрымаў ¹/4 гэтага маёнтка (Ciechanowieccy. S. 35).

²⁹ Вядома з намінацыі наступніка — Мікалая Падбярэзскага 20.VIII.1598 г. (Аліва) (Метрыка ВКЛ 83. Арк. 390–390 адв. № 387). У гэтым прывілеі названы “Нікодымович Техановецкій”. Урускі памылкова датуе гэту падзею 1604 г. (Ciechanowieccy. S. 35).

³⁰ Kojałowicz Wojciech Wijuk, ks. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego, tak zwany Compendium, czyli o klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Księstwa Litewskiego zażywają / Wyd. F. Piekosiński. Kraków, 1897 (далей: Kojałowicz W. Herbarz). S. 32; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego. Kraków, 1848.

³¹ Ibidem.

³² Метрыка ВКЛ 41. Арк. 143 адв. № 50; Варонін В. Палітычны лад Палацкага ваяводства ў першай палове XVI ст. // Беларускі гістарычны агляд. 1998. Т. 5. Сп. 1. С. 31, 33.

³³ Kojałowicz W. Herbarz. S. 32.

³⁴ Метрыка ВКЛ 70. Арк. 15 адв. Іншы прывілей датаваны: 18.X.1583 г. (Метрыка ВКЛ 69. Арк. 166—166 адв.).

³⁵ Лаппо И. И. Гродский суд в Великом Княжестве Литовском в XVI столетии // Журнал Министерства народного просвещения. Новая серия. Ч. XIII. 1908, январь. Отдел 11. С. 60.

³⁶ “В марцу (12) дня умарль пан Михал Фронцкевіч, подкоморый полоцкій” (Свяжынскі У. М. “Гістарычныя запіскі” Ф. Еўлашэўскага. Мн., 1990. С. 121).

³⁷ Адным з прадстаўнікоў роду быў Себасцьян Дыбоўскі, спраўца двароў ста-
роства гарадзенскага (згадваецца 9.V.1561 г. (Метрыка ВКЛ 41. Арк. 252–
252 адв.; Pociecha Władysław. Dybowski Sebastian, h. Nałęcz (ok. 1565) // PSB.
T. VI. Kraków, 1948. S. 43.

³⁸ Kojałowicz W. Herbarz. S. 179.

³⁹ LVTS. а 28. 12.XII.1597 (Менск). №. 124–136: MABR. F. 16. а 84. L. 108–112.

⁴⁰ Boniecki A. Herbarz Polski. №. V. Warszawa, 1902. S. 127.

⁴¹ Метрыка ВКЛ 83. Арк. 355. № 347.

⁴² Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. Ф. 1926. Воп. 8. А. з. 2. Арк. 193–
193 адв.

⁴³ Kojałowicz W. Herbarz. S. 204.

⁴⁴ Трэба, аднак, заўважыць, што В.Каяловіч адзначае прускае паходжанне
этага роду (Kojałowicz W. Herbarz. S. 206).

⁴⁵ Kawecka-Gryczowa Alodia. Kawieczyński (Kaweczyński) Maciej, h. Ostoja
(zm. ok. 1572) // PSB. T. XII. S. 250.

⁴⁶ Галенчанка Г. Кавячынскі Мацей. // ЭГБ. Mn., 1996. Т. 3. С. 520; Kempera
Tomasz. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł "Sierotka" (1549–1616), wojewoda wileński.
Warszawa, 2000 (далей: Kempera T. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł "Sierotka"). S. 45.

⁴⁷ Валодаў Уздой і Кухцічамі. Гл.: "Признанье листу от маршалка дворного
Миколая Криштофа Радзивила Еноху Кавечинскому на именье Узденское в
повете Менском лежачое" ад 22.V.1579 г. (Вильня) (Метрыка ВКЛ 64. Арк. 116
адв. – 123); "Привилей Еноху Кавечинскому на мыто мостовое в именни его
Узде" ад 28.I.1589 г. (Горадня) (Метрыка ВКЛ 73. Арк. 586–586 адв.).

⁴⁸ Призначаны падкаморым менскім па адных звестках: 14.VIII.1593 г.
(Даньск) (Метрыка ВКЛ 78. Арк. 260–260 адв.), а па іншых — 31.VIII.1593 г.
(Даньск) (Метрыка ВКЛ 77. Д. 565. Арк. 501 адв. – 502; Метрыка ВКЛ 78.
Арк. 266 адв. – 267). Ліст аб намінацыі падкаморыя да шляхты павета (Мет-
рыка ВКЛ 77. Арк. 502 адв.)

⁴⁹ Kempera T. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł "Sierotka". S. 139.

⁵⁰ BCz. Rkps.а 2243 (Mf.BN а 9176). Nr 46. K. 329.

⁵¹ Scriptores Rerum Polonicarum. T. XX. Continet Diaria Comitiorum Poloniae
anni 1597. Dyaryusze sejmowe г. 1597. W dodatkach: Akta sejmikowe i inne [akta]
odnoszące się do tego sejmu./ Wyd. Dr. E. Barwiński. Cracoviae, 1907. S. 422.

⁵² Згадваецца на пасадзе: 1609 г. (Бажэнава Ю. Кавячынскія. // ЭГБ. Т. 3. Mn.,
1996. С. 520); 16.VIII.1627 г. (Беларускі архіў: У 3-х т. Т. III: Менскія акты. Вы-
пуск I (XV–XVIII ст.). Менск, 1930. С. 119–120).

⁵³ Метрыка ВКЛ 99. Арк. 379–379 адв. Элекцыйны соймік па яго смерці ад-
быўся 4.IX.1630 г. (Метрыка ВКЛ 99. Арк. 440–440 адв.). Інфармацыя В. Галу-
бовіча.

⁵⁴ Аб знакамітых прадстаўніках роду гл.: PSB. T. XI. Wrocław-Warszawa-Kraków,
1964–1965. S. 309–316.

⁵⁵ Kojałowicz W. Herbarz. S. 253.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ У 1589 г. атрымаў ад Жыгімента III Вазы надзелы зямлі, на якіх заснаваў
маёнткі "Юдиче" і "Кривско"; 07.III.1598 г. прывілей на палац Мазалоўскі (Мет-
рыка ВКЛ 83. Д. 278. Арк. 289 адв. – 290); 01.I.1599 г. прывілей на пацвяр-
джэнне мыта маставога (Метрыка ВКЛ 86. Арк. 1–1 адв.). (Kojałowicz W.
Herbarz. S. 254–255).

⁵⁸ "Дано лист на подсудство земськое речицкое Александру Юдицкому за спу-
щением Андrea Васильевича. Пре старость и хоробу свою не могучи на том

ураде спраўовати. С подпісом руки гospодарскoe. Даты тоe ж, яко се вышeй поменіло. Справы пана Венцлава Акгрины, писара ЕКМ" (Метрыка ВКЛ 64. Арк. 22). Згадваецца на пасадзе 26.II.1595 г. (Метрыка ВКЛ 76. Арк. 477-477 адв.).

⁵⁹ VL. II. 1316.

⁶⁰ BCz. Rkps.2243. (BN. Mf. № 9176). № 46. К. 329.

⁶¹ Вядома з намінацыі наступніка — Яна Скакоўскага. Элекцыйны соймік па смерці А. Юдыцкага адбыўся 07.X.1602 г. (Метрыка ВКЛ 85. Арк. 202 адв.).

⁶² Хмальніцкая Л. Лапацінскія // ЭГБ. Mn., 1997.T. 4. С. 334.

⁶³ Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej: w 31 t. R. IV. Poznań, 1882. S. 143-165: Łopaciński herbu Lubicz.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Паборца ўпіцкі. Згадваецца 18.VIII.1577 г. (АВАК. III. С. 274). Пісар земскі ўпіцкі. Згадваецца на пасадзе: 1585 г. (Вилимас Дарюс. Поветовыя врядники земскіх судов ВКЛ (1564–1600). Начало формирования группы шляхетских "юристов"// Традыціі і перспективы інстытуту парламентарызму ў Цэнтральнай і Усходній Еўропе ў XVI–XVIII ст. – 8 с. (у друку): 22.I.1587 г. (AGAD. AR. Dz. II. № 164. К. 1–8). Памёр да 30.VI.1604 г. (AGAD. AR. Dz.II. Ks. 4. К. 233–234).

⁶⁶ Так з 15.VI.1625 г. па IV.1639 г. пасаду смаленскага ваяводы займаў Аляксандр Гансеўскі, які ажаніўся з Евой Пац.

Ніна Баршчэўская (Варшава)

Эміграцыйная газэта «Бацькаўшчына» пра школьнью систэму БССР*

Эміграцыйная беларуская газэта «Бацькаўшчына» на працягу 19-гадовага існаваньня (з 31 кастрычніка 1947 г. да сінегня 1966 г.) закранала розныя аспекты нацыянальнага жыцця БССР. Німала ўвагі прысьвяціла таксама школьнай систэме.

У 40 нумары гэтай газэты з 11 кастрычніка 1953 г. быў зъмешчаны артыкул пад назовам *Аб г. зв. уссеагульным навучаньні ў БССР*, падпісаны ініцыяламі В. Б.¹. Савецкая пропаганда шырока гаварыла пра народную асьвету, заўважае аўтар публікацыі. У друку й выступленнях заўсёды падкрэсліваліся вялікія асыгнаваньні ў бюджетце на культурнае будаўніцтва, шмат пісалася ѹ гаварылася аб сцэльнай пісьменнасці ў Савецкім Саюзе, аб шырокай сетцы розных навучальных установаў, аб бібліятэках, клубах і г. д. Аўтар артыкулу зьвяртае ўвагу на тое, што

савецкая ўлада яшчэ ў 1918 г., зацьвярджаючы *Статут аб адзінай працоўнай школе*, узаконіла абавязковое, усеагульнае й бясплатнае навучанье ўсіх дзяцей школьнага веку ад 6 да 17 гадоў з арганізацыяй харчаванья вучняў у школе, забесьпячэння абуткам, віпраткай і навучальнымі прыладамі. Тымчасам і ў 50-х гадох не выконваліся гэтыя дэкрэтаваныя абыяненьні.

7 сакавіка 1926 г. савецкі ўрад Беларусі вынес пастанову аб распрацоўцы пляну ўвядзення ўсеагульнага абавязковага навучанья ў БССР. Толькі 10 гадоў пасля стабілізацыі савецкай улады ў Беларусі 25 ліпеня 1930 г. урад прыняў пастанову аб неабходнасці прыступіць да ўсеагульнага абавязковага навучанья дзяцей ад 8 да 12 гадоў, а ў гарадох — да ўсеагульнага абавязковага навучанья паводле праграмы ~~сямігадовай~~ школы. У 1939 г., 21 год пасля дэкларацыі аб усеагульным абавязковым навучаньні, XVIII з'езд КП адзначыў неабходнасць завяршыць у вёсках ва ўсіх нацыянальных рэспубліках усеагульнае 7-гадовую навучанье, што съведчыць пра наяднае бліскучыя вынікі працы ў галіне народнае асьветы².

«Бацькаўшчына» спасылаецца на беларускую газету «Звязда» з 9 ліпеня 1953 г., у якой гаварылася пра неабходнасць глыбокага аналізу працы школаў і настаўнікаў дзеля ўскрышчыця сапраўдных прычынаў ніzkай пасыпаховасці ў многіх школах. Ужо перад пачаткам навучальнага году, 8 жніўня 1953 г. «Звязда» патрабавала ад партыйных, савецкіх, прафсаюзных і іншых арганізацый дабіцца поўнага выкананья закону аб усеагульным навучаньні. Пррапаноўвалася мясцовым саветам і загадчыкам школаў яшчэ раз удакладніць сьпісы дзяцей, падлягаючых навучанню.

«Бацькаўшчына» задумоўваеца, чым можна патлумачыць нежаданьне дзяцей вучыцца? На думку аўтара публікацыі, прычыны вельмі простыя. Пры савецкіх школах адсутнічалі спэцыяльныя фонды дзеля аказванья матэрыяльнае дапамогі дзецям на набыццё адзежы й абутку, не адпускаліся сродкі на гарачыя сьнеданы, а для вучняў, якія жылі на значнай адлегласці, не былі створаныя інтэрнаты, не адбывалася таксама падвозка дзяцей у школу. «Савецкая ўлада, пры ўсёй строгасці да выкананья яе пастановаў і законаў, ня ў сілах босых, разъздзетых і галодных дзяцей калгаснікаў забавязаць у даждж, холад і заневою наведваць школу, адмовіўшыся ад дэкрэтаванай яшчэ ў 1918 г. дзяржаўнай дапамогі вучням. Вось чаму на працягу існаванья савецкай улады не ажыццяўляеца закон аб усеагульным навучаньні»³.

Іншы аўтар «Бацькаўшчыны», жыхар горада Мэльбурн у Аўстраліі, падпісаны ініцыяламі А. К-а, спасылаецца на «Учительскую газету» — ворган Міністэрства асьветы Савецкага Саюзу і прыводзіць некаторыя дадзенныя аб будаўніцтве школьніх памяшчэнняў у Беларусі⁴. З гэтага вынікае, што ў Маладэчанскай акрузе да 1953 г. будаўніцтва школаў было выкананае толькі на 3,7%. Лепш справа прадстаўлялася ў Гарадзенскай акрузе. У Горадні была пабудаваная сярэдняя школа, узынікалі таксама школы па вёсках, напр. у Ласоснай ды ў Падліпках. Затое ў Бабруйскай акрузе плян быў выкананы толькі на 5,3%.

З публікацыі «Бацькаўшчыны» вынікае, што ў 1953 г., нягледзячы на пастанову XIX Зыезду КПСС, ня толькі не было мовы аб пераходзе да 10-гадовага абавязковага навучанья, але нават ня ўсе беларускія дзецы былі абнітыя пачатковым навучаннем. Напр. толькі ў адной вобласці Гомельскага раёну 500 дзяцей увогуле не наведвалі школы.

Узровень працы школы залежыць ад многіх прычынаў, і ў першую чаргу — ад умоваў, створаных для навучанья младзі⁵. «Першачарговай умовай пасыпаховага навучанья ды захаванья здароўя вучняў і іх нармальнага фізычнага разьвіцця зьяўляюцца сухія, цёплыя, сонечныя, з дастатковым сувежым паветрам, з добра аbstаляванай гігіенічнай школьнай мэбляю, школьнай памяшканьні»⁶. Тымчасам у II сусветную вайну школы ў Беларусі амаль цалкам былі зынішчаныя. Ад буйных гарадоў асталіся толькі руіны. «У вясковых мясцовасцях, хоць з пачатку вайны школьнія будынкі амаль поўнасцю асталися цэлыі, дык пазней, на загад Москвы, зынішчылі іх партызаны, — цвердзіц аўтар «Бацькаўшчыны». Затым, спасылаючыся на публікацыю ў газэце «Звязда» з 3 траўня 1953 г., паведамляе, што ганебны зрыў школьнага будаўніцтва — гэта агульнабеларуская зъява, якая назіраецца з году ў год. У Палескай акрузе плян выкарыстаньня сродкаў на будаўніцтва школаў склаў 39,3 адсоткі, у Полацкай акрузе — толькі 30 адсоткаў.

Аўтар зъвяртае ўвагу на вялікае значэнне добрых падручнікаў. Іх шлях ад моманту напісаныня да атрыманьня вучнямі вельмі доўгі. Ізноў, на падставе публікацыі у «Звяздзе» з 25 красавіка і 31 траўня 1953 г., піша: «Пакуль што выпушчана толькі 31 назва падручнікаў. Кнігі доўга залежваюць у рэдактароў і карэктараў выдавецтва, затрымліваюцца ў наборы. Па два і больш месяцаў знаходзіцца амаль готовая прадукцыя ў брашуравальным і пераплётным цэхах. Усё гэта прыводзіць да таго, што ўстаноўлены графік работы над падручнікамі з месяца

ў месяц не выконваеца. (...) Значная колькасць падручнікаў затрымліваеца з прычыны адсутнасці картаў, незадавальняючай арганізацыі вытворчага працэсу выдавецтва і друкарні. Асабліва марудна выдаеца мэтадычная літаратура. З заплянаваных 46 назваў надрукавана толькі 5. (...) Падручнікі друкуюцца на дрэннай паперы, вокладкі іх маюць дрэнную афарбоўку. Асабліва нізкай якасцю вызначаеца работа брашувальнага й пераплётнага цэхаў. Многія кніжкі пры самым старанным абыходжанні зь імі хутка ломяцца і распылаюцца»⁷.

На моўны аспект апрацоўкі падручнікаў звяярнуў увагу аўтар, падпісаны ініцыяламі Я. З.⁸. Адзначыў ён той факт, што ў свабодным съвеце мовазнаўства заўсёды адмежаванае ад палітыкі ці прапаганды. «Да гэтага часу ў цывілізаваным съвеце заўсёды было так, што калі складаўся падручнік якое-небудзь мовы, дык усе граматычныя правілы ілюстраваліся прыкладамі, узятымі з нацыянальнае літаратурнае скарбніцы. Пры гэтым найчасцей выбіраюцца найвыдатнейшыя пісьменнікі, якія для моваведаў зьяўляюцца найбольшым аўтарытэтам у галіне літаратурнае мовы. Так, прыкладам, ангельскія літараторы ілюструюць ангельскую граматыку, французскія — французскую, німецкія — німецкую і г. д.»⁹. Тым часам у Беларусі ўсё па-другому. І тут аўтар спасыляеца на *Падручнік беларускай мовы для педагогічных вучыліш і дапаможнік для педагогічных інстытутаў*, выдадзены Міністэрствам асьветы БССР у 1955 г. Ягоная своеасаблівасць прайўляеца ў падборцы цытатаў. У *Падручніку* ўжываныне часыціцы ніў беларускай мове падмацоўваеца аўтарытэтам Крылова й Гогаля. У справе злучнікаў экспертам аказаўся сам Уладзімір Ільіч. Як карыстацца дзея-прыслоўямі ў беларускай мове, навучае Горкі. Да дзеясловіаў аўтары *Падручніка* змабілізавалі нябожчыка Някрасава й г. д., аж да краю бязглаздзя — падкрэслівае аўтар *«Бацькаўшчыны»* ды пытае: «Няўжо беларуская мова такая нязграбная, што разабрацца ў ёй павінны дапамагаць расейскія пісьменнікі? Няўжо не хапае беларускіх пісьменнікаў, якія зьяўляюцца адзінымі аўтарытэтам у пытаныні беларускай літаратурнае мовы? Гэта прыклад дэнацыяналізацыі акцыі ў Беларусі, дзе нічога ня можа абысьціся бяз ідалапаклонства перад вялікім старэйшым братам»¹⁰.

Выкладанье беларускай мовы ў школах БССР выклікала трывогу ў выкладчыкаў. Рэч датычыць ня толькі якасці выкладаньня беларускай мовы, але перадусім адсутнасці добрых, навукова апрацаваных падручнікаў беларускай мовы. Аўтар

публікацыі, падпісаны ініцыялямі С. М.¹¹, цытуе ліст загадчыка кафедры беларускай мовы Магілёўскага педінстытута спадара Юргілевіча ў «Звязду», у якім Юргілевіч заклікаў беларускіх мовазнаўцаў стварыць паўнацэнныя падручнікі па навучаныні роднае мовы. Зъвярнуў ён увагу на адсутнасць дапаможнікаў гістарычнай граматыкі беларускай мовы, сучаснай беларускай мовы й дыялекталёгіі. Прычыну гэтакага дрэннага стану Юргілевіч убачыў у Міністэрстве асьветы БССР, якое не хацела выдаваць ні падручнікаў, ні дапаможнікаў беларускай мовы. Аўтар «Бацькаўшчыны» адзначае, што Юргілевіч, пішучы трывожны артыкул пра дрэнны стан навучанья беларускай мовы, ня мог напісаць аб сапраўдных яго прычынах. «Вінаватыя тут не «фармалізм і начытніцтва», а бальшавіцкая палітыка ў дачыненіні да мовы беларускага народу. КПСС не зацікаўлена разьвіццём і навуковым дасыльданнем беларускай мовы. Адзінай мэтай партыі й савецкага мовазнаўства зьяўляецца гэта званае «набліжэнне» беларускай мовы да мовы расейскай з мэтай поўнай бальшавізацыі ў зылківіданні ў камуністычнай будучыні ў пляне стварэння гэтак званага «савецкага чалавека» з адзінай мовай»¹².

«Бацькаўшчына» ўважліва сачыла за публікацыямі ў беларускай савецкай прэсе. У 3 нумары з 17 студзеня 1958 г. была зьмешчаная публікацыя пад назовам *Зьдзекі зь беларускай мовы*¹³. Беларуская эміграцыйная газета, спасылаючыся на ЛіМ (№ 99 з 14 сінегня 1957 г.), знаёміць сваіх чытачоў з артыкулам тагачаснага студэнта аддзелу журналістыкі Беларускага Дзяржаўнага універсітэту Барыса Сачанкі пад назовам *Шанаваць родную мову*. Артыкул Барыса Сачанкі, па словах «Бацькаўшчыны», прыносяць «бадай найболей дакумэнтальных дадзеных аб абнаглелай русыфікатарскай палітыцы бальшавікоў і аб ігнараваньні нацыянальных правоў беларускага народу»¹⁴. Барыс Сачанка апісаў на старонках «Літаратуры і мастацтва» сваю паездку ў адзін з рэгіёнаў Магілёўшчыны, дзе сустрэўся з такай сітуацыяй, што вучні вучацца па беларускіх падручніках, а настаўнікі тлумачаць ім і апытаюць іх на мове расейскай, таму што дрэнна ведаюць сваю родную мову, якую, як аказала ся ў размовах з настаўнікамі, развучылі ў вышэйшых навучальных установах.

Працяг гэтай тэмы знаходзім на старонках 5 нумару «Бацькаўшчыны» з 2 лютага 1958 г.¹⁵. Газета адзначае, што спэцыяльна зъмяніла назоў артыкулу Барыса Сачанкі *Шанаваць родную мову* на *Зьдзекі зь беларускай мовы*, таму што гэты назоў больш

адпаведны зъместу артыкулу. У артыкуле Сачанкі вычувалася, хоць і прымаскавана, асуджэнне нацыянальнай палітыкі. Што факты, пададзеныя Сачанкам, не адзіночныя, і што ў Беларусі ёсьць многа такіх Сачанкаў, якія клапоцяцца пра лёс беларускае мовы. Прыйкладам могуць служыць водклікі розных студэнтаў і настаўнікаў на артыкул Сачанкі, якія былі апублікованыя на старонках З нумару «ЛіМ-у» з 8 студзеня 1958 г. І так, студэнт Менскага архітэктурна-будаўнічага тэхнікуму В. Голуб паведамляе, што ў гэтым часе ў Менску было 58 сярэдніх школ, зь іх толькі 10 — беларускія. Прыйкладна гэтакая сітуацыя назіралася і ў Гомелі, Берасці, Магілёве ды іншых гарадох. Зразумела, што гэта не натуральная сітуацыя — съцвярджаецца ў публікацыі. Несумненна, вывучэнню беларускай мовы трэба ўдзяляць больш увагі. У сваю чаргу настаўнік Валейкаўскай школы Смаргоньскага раёну М. Прашковіч звязвартая ўвагу на парадак-сальнасць называння вышэйшых навучачальных установаў «кузньяя нацыянальных кадраў», калі лекцыі на роднай мове чытаюцца толькі па беларускай літаратуры й мове.

«Бацькаўшчына» поўнасцю перадрукавала зь «ЛіМ-у» артыкул Алеся Праўдзіна пад назовам *З дакладнасцю лічыльнай машины*¹⁶. Праўдзін напісаў пра невялікі адсотак часу, прызначаны ў школах на азнямленыне зь беларускай літаратурой — гэта 10, 7, а нават 5 ці 4%. Асноўнае месца займае літаратура расейская. У некаторых старэйшых клясах беларускіх школаў вучні не ўзялі да чытаньня з школьніх бібліятэк ні аднаго твору беларускіх пісьменнікаў на роднай мове. Несумненна, дзеесцца гэтак у выніку ўплыву на вучняў, з аднаго боку, зрусыфікованых настаўнікаў, а з другога — тых спэцыфічных умоваў, якія штучна ствараюцца ў Беларусі дзеля паглыбленьня й пашырэння русыфікацыйнага працэсу, съцвярджае Ст. Крушыніч. У раней друкаваных у «Бацькаўшчыне» матэрыялах вельмі часта прыводзіліся выказваныя настаўнікаў, што ў школьніх бібліятэках часта адсутнічаюць у арыгінале нават тыя творы беларускай літаратуры, якія, згодна з праграмай, належаць да абавязковай літаратуры, і вучні змушаныя чытаць гэтыя творы ў перакладзе на расейскую мову. Ст. Крушыніч адзначае й той факт, што найчасцей творы беларускай мастацкай літаратуры ў арыгінале выдаюцца невялікім накладам — 5–6 тыс. паасобнікаў, калі, дзеля параўнання, Выдавецтва «Бацькаўшчына» ў Мюнхэне для патрэбай невялічкае жменькі беларускае эміграцыі выдавала беларускія кнігі 2-тысячным накладам.

Такія ўмовы спрыяюць, несумненна, хутчэйшаму асыміляцыінаму працэсу. Беларуская эміграцыйная газэта адзначыла як-ж ацлкам іншую, значна карысьнейшую сітуацыю Расейцаў у Беларусі, чым Беларусаў. Расейцы, пападаючы ў Беларусь ці на тэрыторыю іншага нерасейскага народу, ні ў якім выпадку не падвяргаліся асыміляцыі. Іх сітуацыя была й ёсьць надалей прывілеяванай. «Расейскія дзецы ў Беларусі не патрабавалі наведваць беларускіх школ, бо дастаткова мелі расейскіх, а нават школы намінальна беларускія з'яўляліся на практицы напалову расейскімі, — адзначае Алесь Крыга на старонках «Бацькаўшчыны» з 1954 г. — У Беларусі расейская мова таксама з'яўляецца мовай прывілеяванай, падобным чынам як і ўсялякія іншыя дасягненыні расейскай культуры. Тому расцеяленыне Расейцаў сярод іншых народаў ня толькі не аслабляе іхнага нацыянальнага патэнцыялу, але наадварот, узмацняе, таму што ўсе пераселеныя Расейцы выконваюць нацыянальную расейскую місію, імя якой русыфікацыя¹⁷.

Улетку 1956 г. адбылася канфэрэнцыя ў Ташкенце. Піша пра гэта на старонках «Бацькаўшчыны» П. Залужны. ¹⁸ На канфэрэнцыі было съцверджана, што расейскай мове павінна ўдзяляцца больш увагі ў нацыянальных школах як мове міжнароднай. Дзеля гэтага было пастаноўлена адкрыць у сістэме Акадэміі Навук СССР Інстытут Расейскае Мовы і ўзмоцніць больш практичнае навучаныне расейскай мовы ў школах нацыянальных рэспублік Савецкага Саюзу. Неўзабаве з'явіўся закон аб рэформе навучаньня ў сярэдніх і вышэйшых школах, у якім зазначалася, што паміж расейскай і нацыянальнай мовамі навучаньня грамадзянам даецца вольны выбар. Гэты закон адмаўляў нацыянальным мовам у пяршынстве, адкідаў іх на другі плян і прычыняўся да пашырэння сферы ўжываньня расейскай мовы.

На старонках 19 нумару «Бацькаўшчыны» з 10 траўня 1959 г. М. Кручкоўскі ў публікацыі пад назовам *Школьная рэформа ѹ беларуская мова заняўся высьвятленнем сутнасці прынятага ѹ сьнежні 1958 г. Вярхоўным Саветам БССР Закону аб умацаванні сувязі школы з жыццём і аб далейшим развіцці сістэмы народнай адукцыі ѹ Беларускай ССР*¹⁹. Сярод іншых зъменаў, у сістэме навучаньня ѹ Савецкім Саюзе зъмянялася ѹ законным парадку й пытаныне мовы навучаньня. Раней, як у Беларусі, гэтак і ѹ іншых савецкіх рэспубліках, законам было ўстаноўлена абавязковая навучаньне ва ўсіх школах дзіцячох моваў: нацыянальнае ды расейское. Закон аб

умоцаванні сувязі школы з жыццём і аб далейшым развіцці сістэмы народнай адукцыі ў Беларускай ССР пастанаўляў, што вывучэнне расейскай мовы ў школах зь беларускай мовай навучанья, а таксама вывучэнне беларускай мовы ў школах зь беларускай або іншай мовай навучанья праводзіцца на жаданье вучняў іх бацькоў²⁰.

Да прыняцця гэтага закону ўсе школы ў БССР былі афіцыйна забавязаны выкладаць беларускую мову, прынамсі, як прадмет, але на практыцы было значна горш. М. Кручкоўскі спаслаўся на публікацыі ў «Літаратуры і мастацтве» з 14 сінтября 1957 г. і 8 студзеня 1958 г., у якіх крытыкуеца спосаб навучанья роднае мовы ва ўсіх навучальных установах Беларусі. Беларускія настаўнікі, студэнты й журналісты аднадушна съцвердзілі, што ў намінальна беларускіх сярэдніх і вышэйшых установах БССР выкладанье ўсіх прадметаў вялося амаль выключна ў расейскай мове. Настаўнікі пачатковых школаў скардзіліся, што, канчаючы вучэльні, якія мелі быць «кузньяй нацыянальнай інтэлігенцыі», яны ня толькі не паглыблялі сваіх ведаў у галіне беларускай мовы й літараатуры, але гублялі й ранейшыя веды. Гэта прычынялася да таго, што яны не маглі пазнейвесыці дыдактычнага практэсу ў беларускай мове.

Што ў бэсэсэраўскіх сярэдніх палітэхнічных школах і ў вышэйшых навучальных установах мовай навучанья зьяўляецца не беларуская мова, але расейская, заўажае таксама П. Залужны²¹. На яго думку, гэта, з аднаго боку, выкліканы практычным чыннікам — вучні ѹ бацькі выбіраюць школы з расейскай мовай навучанья, каб у будучыні не давучвацца расейскай мовы, якая авалодала ўсімі галінамі жыцця. З другога-ж боку, толькі фармальна існуе свобода нацыянальнага жыцця, а функцыю дзяржаўнае мовы цалкам пераняла мова расейская. Таксама не сакрэт, што гэтая мова прапануеца й насаджваецца ўсякімі магчымымі спосабамі. «Гэта ня можа ня ўзьдзейнічаць на паводзіны, псыхіку й прытарнаванье савецкага грамадзства да тae цi іншае нацыянальнасці, — адзначае П. Залужны. — Ня трэба таксама забывацца на тыя варункі, у якіх жылі Беларусы на працягу шматлікіх стагодзьдзяў: перш польшчына, пасля расейшчына й прысутнае ім нацыянальнае прыгнечанье, якое існуе й да сёньняшняга дня. У такіх абставінах даволі цяжка вырабляеца нацыянальная сьведамасць народу, але затое даволі лёгка ўпіваеца ў гэтым народзе комплекс ніжэйшасці й так званая «гонка» за «вышэйшай культурай»²². «Узяўшы ўсё гэта пад увагу, прыходзіцца канстатаваць, —

піша П. Залужны, — што такія адносіны да выхаваньня народу ня толькі ўзаконъваюць стан русыфікацыі ў краіне, але й паглыбляюць яго». А зусім недапушчальнае тое, што ў школах на тэрыторыі Беларусі ўвогуле можа не вывучацца беларуская мова, ці што аб гэтым вырашаюць бацькі. У дзяржаўных школах зь іншай мовай навучаньня, чым мова народу, усюды ў абавязковым парадку вывучаецца дзяржаўная мова. Гэта і лягічна, і законна. У іншым выпадку або будзе назірацца тварэнне дзяржавы ў дзяржаве, або вырашальны ўплыў вонкавае сілы, адзначае аўтар публікацыі.

Ул. Немановіч у артыкуле пад назовам *Яшчэ адзін аспект русыфікацыі*, зъмешчаным на старонках 33 нумару «Бацькаўшчыны» з 6 верасьня 1959 г., звязаўтае ўвагу на публікацыю студэнта БДУ Галайшы пад назовам *За культуру роднай мовы*, якая зьявілася на старонках «Літаратуры і мастацтва» зь 19 жніўня 1959 г. Апрача таго, што бацькі й дзеці, будучы пад ціскам цэлага шэррагу съведама створаных бальшавікамі абставінаў, часта будуць выбіраць расейскую мову, Галайша піша пра яшчэ адзін аспект русыфікацыі. Ва ўмовах бальшавіцкай дыктатуры мець права выбіраць мову навучаньня — гэта адно, а карыстацца ў практыцы гэтым правам — гэта другое. Пасыль атрыманьня вышэйшай адукациі ў расейскай мове, цяжка потым у прафэсійнай працы — настаўніцкай ці журналісцкай — перайсьці на беларускую мову²³. І таму, нягледзячы на права выбіраць мову навучаньня, беларуская моладзь ня можа фактычна скарыстаць з гэтага права, бо выкладчыкі, скончыўшы ў БССР ВНУ, ня могуць выкладаць па-беларуску!²⁴

У 16 нумары «Бацькаўшчыны» з 17 красавіка 1960 г. у рубрыцы *Нататкі чытача* была зъмешчана публікацыя пад назовам *Паланянка расейшчыны*. Чытач «Бацькаўшчыны» спаслаўся на зацемку навуковага супрацоўніка Карбекі Ці таク мы гаворым, надрукаваную ў першай кнізе «Маладосці» з 1960 г. У зацемцы закранаецца пякучас пытаньне чысыціні беларускае літаратурнае мовы ў БССР. Дзеля прыкладу аўтар прыводзіць выказваньне настаўніцы беларускае мовы, якая да вучняў звязватаецца наступным чынам: «Здраствуйце, рабяты... Дастацьце свае цятрадзі, і мы зараз праверым дамашнія ўпражненьні... Сядайце, пажалуста.»²⁵

Белауская эміграцыйная газэта спасылаецца на выказваньне студэнта 5-га курсу філялягічнага факультэту БДУ В. Чамярышчага, які адзначае, што беларуская мова зойме належнае ёй месца толькі тады, калі жывую мову можна будзе пачуць з вуснаў

выкладчыка й прадаўца, сакратаркі ды інжынера, дырэктара завodu й міністра, калі можна будзе знайсці яе ў заявах і ў пратоколах судовых працэсаў ды на старонках навуковых прац. Кожная нацыя можа разъвіваць сваю духовую й матэрыяльную культуру толькі на сваёй роднай мове. Ня ведаючы й не шануючы яе, нельга ведаць і любіць па-сапраўднаму іншыя мовы, адзначаеца на старонках «Бацькаўшчыны»²⁶.

З прыведзеных прыкладаў выразна відаць, што беларуская эміграцыйная газета «Бацькаўшчына» вельмі ўважліва сачыла за зъменамі ў школьнай систэме Беларусі. Вялікую ўвагу зьвяртала на тое, на якой мове праходзіць навучальны працэс, з жалем адзначаючы, што беларуская мова займае ў ім апошніе месцы.

«Бацькаўшчына» знаёміла сваіх чытачоў з публікацыямі ў беларускай савецкай прэсе, выконваючы гэтым самым ролю лучніка паміж Беларусамі на Радзіме, якія змагаліся за беларусізацію адукатыўнага працэсу, і Беларусамі ў эміграцыі, якія праяўлялі вялікі клопат пра захаванье беларускай мовы ў як найчысьцейшым варыянце.

* Паводле жадання аўтара, тэкст падаеца тарашкевіцай. — Рэдкал.

¹ В. Б. Аб г.зв. усеагульным навучаньні ў БССР // Бацькаўшчына. 1953. 11 кастр.

² Тамсама.

³ Тамсама.

⁴ А. К.-а. Жахлівы стан школьніцтва ў БССР // Бацькаўшчына. 1953. 16 жн.

⁵ В. Б. Школьнае будаўніцтва ў БССР // Бацькаўшчына. 1953. 8 лістап.

⁶ Тамсама.

⁷ Тамсама.

⁸ Я. З. Аб савецкіх падручніках беларускай мовы // Бацькаўшчына. 1956.

⁹ 3 чэрв.

¹⁰ Тамсама.

¹¹ С. М. Аб падручніках і дапаможніках беларускай мовы // Бацькаўшчына. 1958. № 8 (394).

¹² Тамсама.

¹³ Эздзекі зь беларускай мовы // Бацькаўшчына. 1958. 19 студз.

¹⁴ Тамсама.

¹⁵ Яшчэ аб зьдзеках зь беларускай мовы // Бацькаўшчына. 1958. 2 лют.

¹⁶ Ст. Крушиніч. З дакладнасцю лічыльной машыны // Бацькаўшчына. 1959. 27 верас.

¹⁷ Алекс Крыга. Падвойны працэс русыфікацыі // Бацькаўшчына. 1954. 27 чэрв.

¹⁸ П. Залужны. Наступ на нацыянальныя мовы // Бацькаўшчына. 1959. 6 сініж.

¹⁹ М. Кручкоўскі. Школьная рэформа й беларуская мова // Бацькаўшчына. 1959. 10 траўня.

²⁰ Тамсама.

²¹ П. Залужны. Да русыфікатарскай палітыкі Масквы // Бацькаўшчына. 1959. 3 траўня.

²² Тамсама.

²³ Ул. Немановіч. Яшчэ адзін аспект русыфікацыі // Бацькаўшчына. 1959. 6 верас.

²⁴ Тамсама.

²⁵ Паланянка расейшчыны. Нататкі чытача // Бацькаўшчына. 1960. 17 крас.

²⁶ Яшчэ аб зъдзеках зь беларуское мовы // Бацькаўшчына. 1958. 2 лют.

Аляксандар Баршчэўскі (Варшава)

Беларускае эміграцыйнае літаратурнае згуртаванье «Шыпшина» *

Пачаткі беларускага эміграцыйнага літаратурнага руху ў трох акупаваных зонах Захадняй Нямеччыны па сёньняшні дзень яшчэ ня вывучаныя й не пазнаныя. Аднак добра ведаем аб tym, што многія беларускія маладыя й старэйшыя пісьменнікі, нягледзячы на неспрыяльныя ўмовы, паспрабавалі весьці літаратурную дзеянасьць нават у найбольш суровыя дні вайны, а tym болей — у пасыльваенны перыяд.

Адной з найбольш калярытных праяваў беларускай літаратурнай актыўнасці сталася, несумненна, дзеянасьць літаратурнага згуртаванья «Шыпшина». Яшчэ да нядаўняга часу крытыкі й гісторыкі літаратуры не займаліся ўвогуле, або краналі толькі павярхойна пытаныне, звязанае з гісторыяй гэтай арганізацыі. На працягу нейкага часу дасьледчыкі лічылі, што літаратурнае згуртаванье «Шыпшина» ўзынікла ў 1946 годзе.

У Архіўнай Кнізе¹, што выйшла друкам у Нью-Ёрку ў 1997 годзе, знаходзім цікавую публікацыю Юркі Віцебіча, якая кідае новае сънятло на гісторыю ўзынікнення «Шыпшины». З публікацыі гэтай даведваемся, што літаратурнае згуртаванье «Шыпшина» ўзынікла не пасыля разгрому гітлераўскага Нямеччыны, але ў апошняй фазе вайны ў Бэрліне, дзе апынулася даволі вялікая група беларускіх пісьменнікаў, якія пакінулі Беларусь, уцякаючы ад наступлення Чырвонае Арміі ўлетку 1944 году.

Пра факты, звязаныя з узынікненінем «Шыпшыны», Юрка Віцьбіч піша наступнае:

«Літаратурнае Згуртаванье «Шыпшына» паўстала яшчэ ў Бэрліне 5 студзеня 1945 году. На першым арганізацыйным сходзе прысутнічалі: Натальля Арсеньева, Юрка Віцьбіч, Уладзімер Сядура, Уладзімер Клішэвіч, Тодар Лебядка, Алесь Салавей, Мікола Цэлеш, Андрэй Чэмэр, Вольга Таполя, Лявон Случчанін, Янка Золак. Сход аднагалосна вырашыў закласці згуртаванье і выдаваць часопіс. Тады-ж былі абраныя два сябры, Віцьбіч і Сядура, каб скласці аб гэтым адпаведную інфармацыю Р.Астроўскуму і прасіць яго зацвердзіць Згуртаванье. Аднак вяенныя падзеі не дазволілі давесці справу да канца і аформіцца афіцыйна. Пісьменнікі пакінулі Бэрлін.»²

Варта прыгадаць, што Радаслаў Астроўскі ў час гітлераўскае акупацыі выконваў пасаду прэзыдэнта Беларускай Рады, якая імкнулася да стварэння беларускай дзяржаўнасці пад патранам Гітлера.

Зразумела, што ініцыятыва паклікання да жыцьця літаратурнага згуртаванья «Шыпшына» не магла рэалізавацца хача-б з тae прычыны, што Чырвоная Армія ў студзені 1945 году распачала новае вялікае наступленне, у выніку якога на працягу некалькіх месяцаў ад берагоў Віслы дайшла да берагоў Одры й затрымалася 70 кіляметраў ад Бэрліна. Зразумела, што ў тых абставінах ні нямецкія, ні беларускія палітыкі не маглі займацца так мала істотнай для іх справай, як ідэя паклікання да жыцьця беларускай літаратурнай арганізацыі.

Ініцыятары «Шыпшыны» пакінулі Бэрлін й падаліся ў заходняя раёны Нямеччыны, дзе былі інтэрніраваны заходнімі саюзнікамі й папалі ў лягеры для гэтак званых перамешчаных асобаў. Жывучы ў выключна цяжкіх умовах, не адступілі яны ад намеру паклікання да жыцьця «Шыпшыны», якая канчаткова ўзыніла 9 красавіка 1946 году ў лягеры, што знаходзіўся ў горадзе Рэгенсбург.

Гаворачы аб ініцыятарах літаратурнага згуртаванья «Шыпшына» ў эміграцыйных умовах, нельга не падкрэсціць выключнай напорыстасці ў пасълядоўнасці беларускіх пісьменнікаў, якія на працягу амаль 5 гадоў былі гледачамі альбо ўдзельнікамі тых грандыёзных катастрофаў, што пацярпела сталінская імперыя ў 1941 годзе ды імперыя Гітлера ў 1945 годзе.

Нягледзячы на вялікія цяжкія ўмовы, якія стаўся ахвярай гэтых гістарычных катаклізмаў, беларускія

пісьменьнікі, насуперак непрыхільнасцям лёсу, увесь час наслі
ў сэрцах і галовах ідэю стварэння літаратурнага згуртавань-
ня, якое гуртавала-б тых творцаў, што кіраваліся прынцыпам,
сфармульянным эміграцыйным літаратурным крытыкам Анто-
нам Адамовічам. Дасьледчык гэты падкрэсліваў, што беларус-
кія эміграцыйныя пісьменьнікі моцна акцэнтавалі дамінацыю
нацыянальнага над інтэрнацыянальным і дамінацыю мастац-
тва над палітыкай ды ідэалёгіяй. Менавіта «Шыпшына» стала-
ся формай ажыццяўлення тae ідэі, якой 10 гадоў раней кіра-
валіся ініцыятары ды арганізатары Беларускага Літаратурна-
га Аб'яднання «Узвышша», разгромленага сталінскімі
ворганамі бяспекі.

Усё гэта съведчыць аб tym цярністым шляху, па якім муселі
прайсыці беларускія пісьменьнікі, кінутыя лёсам у чужыну.

Канчаткова «Шыпшына» ўзынікла ў зусім новай палітычнай
ситуацыі — пасьля ўпадку гітлераўскай Германіі ў варунках аку-
пацыі Заходнія Нямеччыны войскамі альянтаў. У Архіўнай
Кнізе знаходзім наступную інфармацыю на гэтую тэму:

«Толькі 9 красавіка 1946 году ў Рэгенсбургу «Шыпшына» была ад-
ноўлена. У яе склад увайшлі: Натальля Арсеньева, Юрка Віцьбіч,
Мікола Вярба, Янка Золак, Хведар Ільшэвіч, Аўген Кавалеўскі,
Уладзімер Клішэвіч, Алесь Салавей, Масей Сяднёў, Уладзімер Ся-
дур, Мікола Цэлеш (А. Чэслаўскі). Пазней далучыліся да «Шып-
шыны» Міхась Кавыль, Уладзімер Дудзіцкі, Сымон Жамойда, Ры-
гор Крушына. Згуртаваньне паўстала як агульнаграмадзкая, а не
партыйная арганізацыя; інакш кажучы, ягоныя сабры маглі мець
розныя сьветапогляды, але [павінны. — А. Б.] падзяляць Дэклара-
цыю Згуртаваньня. У час, калі адбыўся падзел на «крыўічоў» і «бе-
ларусаў», «заходнікаў» і «ўсходнікаў», католікаў і праваслаўных,
гэта было вельмі важна. Адзінай палітычнай мэтай аўбяшчалася
змаганьне мастацкімі вобразамі за ідэалы 25 Сакавіка.»³

Прыведзеная цытата съведчыць аб той атмасфэры непара-
зуменія і канфліктаў, якія спадарожнічалі нараджэнню літа-
ратурнага згуртаваньня «Шыпшына». Нягледзячы на ўсе непа-
разуменіні, ініцыятарам Згуртаваньня ўдалося падрыхтаваць
і на працягу пэўнага часу выдаваць свой прэсавы ворган «Шып-
шына». Першы нумар часопіса выйшаў у 1945 годзе з падзага-
лоўкам: *Літаратурна-мастацкі часопіс. Орган Літаратурна-
га Аб'яднання «Шыпшына».*

У нумары было змешчана больш за 20 вершаў такіх эмі-
грацыйных паэтаў, як: Натальля Арсеньева, Масей Сяднёў,

Алесь Салавей, Тодар Лебядка, Ларыса Геніуш, Уладзімер Клішэвіч, Лявон Случчанін, Янка Золак, Хведар Ільяшэвіч, Рыгор Крушина, Уладзімер Дудзіцкі, Міхась Кавыль, Вольга Таполя. З названых прозывішчаў бачым, што сярод пісьменьнікаў, якія апынуліся ў Заходній Нямеччыне, былі зъмешчаны таксама творы двух эміграцыйных паэтаў з Чэхаславакіі. Апрача іх, у першым нумары «Шыпшыны» знайшліся вершы такіх беларускіх рэпрэсаваных паэтаў, як Міхась Чарот, Уладзімер Хадыка і Уладзімер Жылка. Побач паэзіі рэдакцыя памясьціла ў «Шыпшыне» мастацкую прозу Юркі Віцьбіча, Міхася Зарэцкага, С. Юстапчыка (Антона Адамовіча), Сяргея Хмары й літаратурна-крытычны артыкул Уладзімера Глыбіннага.

Першы нумар «Шыпшыны» адкрываў дэкларатыўны верш Уладзімера Дубоўкі «О, Беларусь, мая шыпшына». На жаль, верш Дубоўкі быў съядома здэфармаваны рэдактарам часопіса. Сказане адносіцца да трэцяй страфы верша. Уладзімер Дубоўка ў трэцяй зваротцы свайго верша, створанага, як вядома, у 1925 годзе, напісаў:

Ніколі пройме зь дзікім ветрам
Не разьвіваць дзяўчочных кос.
Імкнешся да Камуны Съвету,
Каб радасцьць красавала скроў.

Такое гучаныне верша было зразумелым, калі ўзяць пад увагу арганічныя сувязі маладога Дубоўкі з літаратурным аб'яднаннем «Маладняк», якое, кіруючыся рэвалюцыйным запалам, часта хварабліва выяўляла надзею на сусъветнае панаваныне камунізму.

Зразумела, што такіхарактар фрагмэнта верша не адпавядаў эміграцыйнаму рэдактару, які ўцёк перад наступам Чырвонае Арміі ў Заходнюю Нямеччыну. Менавіта з гэтай прычыны дапусціў ён фальсифікацыю твора й падмяніў цытаваную зваротку іншым фрагмэнтам, якога не было ў арыгінальным вершы Дубоўкі. Вось яго зъмест:

Ніколі пройме зь дзікім ветрам
Не разьвіваць дзяўчочных кос.
Імкнешся празь імкненне съвету,
Каб радасцьць красавала скроў.

Зусім магчыма, што ў 1946 годзе савецкі катаржнік Уладзімер Дубоўка ахвотна выкрасылі-бы з свайго славутага верша пахвальную фразу ў адрас камунізму. Але гэта толькі гіпотэза.

Так ці інакш, маем тут дачыненъне з фальшаваньнем твора, чаго не павінен рабіць ніводзін рэдактар часопіса. Мусім аднак памятаць пра тыя ўмовы, у якіх нарастала атмасфера гэтак званай халоднай вайны, калі такога тыпу прыёмы трактаваліся як нешта нармальнае й пажаданае.

Чытаючы першы нумар «Шыпшыны», бачым, што не было яшчэ ў ім яўных атакаў на Савецкі Саюз й бальшавіцкую ідэалёгію, аднак у многіх фрагмэнтах часопіса паяўляліся сымптомы, якія сьведчылі пра тое, што беларускія эміграцыйныя пісьменнікі зьяўляюцца праціўнікамі сталінскага систэмы й што гатовыя яны прыняць актыўны ўдзел у барацьбе зь ёю.

Эміграцыйнае літаратурнае згуртаваньне «Шыпшына», як кожная падобнага тыпу арганізацыя, мела свой ідэйны й мастацкі накірунак, які найболыш выразна прайяўляўся ў дэклірацыях і праграмах.

Абапіраючыся на факты, можам думаць, што праграма «Шыпшыны» была сформуляваная не адразу й ня ў момант паклікання да жыцця гэтай арганізацыі. Доказам можа быць тое, што ў 1-м нумары воргану «Шыпшына», які друкаваўся таксама пад назовам «Шыпшына», не знаходзім ніводнай публікацыі, у якой выступілі-б элемэнты творчай дэклірацыі альбо праграмы. З гэтага аднак не вынікае, што сябры згуртаваньня ня думалі пра стварэнье праграмнай дэклірацыі. Зрэшты, домыслы на гэту тэму знайшлі выясьненъне ў 2-м нумары «Шыпшыны». Ужо на самым пачатку гэтага нумару была зъмешчана праграмная заява пад назовам «Я — Узвышэнец». У гэтай заяве было між іншым сказана:

«Вокал літаратурнага згуртаваньня «Узвышша» ядналася ўсё са мае патрыятычнае і таленавітае, што мела тады беларуская літаратура. Пад уплью «Узвышша» адразу трапіў шэраг пісьменнікаў з іншых тагачасных літаратурных згуртаваньняў. «Узвышша» пераступіла ўсходнія і заходнія дзяржаўныя межы краіны, абуджаючы сярод паняволеных расейцамі і палікамі беларусаў нацыянальную съядомасць, прышчэпліваючы ім найлепшыя патрыятычныя пачуцьці. Перамагаючы непераможныя на першы пагляд цяжкасці, узвышэнцы закладалі падмурак тэй вялікай нацыянальнай літаратуры, якую, паводле іхніх Тэзісаў, «павінны пабачыць вякі і народы.»

Посыпех літаратурнага згуртаваньня «Узвышша» тлумачыцца тым, што яно было ня толькі літаратурным згуртаваньнем, якое стварыла выдатную літаратурную школу. Запраўдныя

ўзвышэнскія творы дзейнічалі як грозная народная зброя. «Узвышша» аб'ядноўвала пісьменьнікаў з выразным нацыянальным съветапаглядам. Гэты съветапагляд узвышэнцаў можна ахарактарызаваць у двух съвятых словах: «Жыве Беларусь!, а ўсю іхню патрыятычную дзеянасць у трох: «Мужны ваяўнічы нацыяналізм»⁴.

У заканчэнні таго-ж 2-га нумару «Шыпшыны» была зъмешчана Дэкларацыя беларускага літаратурнага згуртаванья «Шыпшына». У Дэкларацыі гэтай між іншым было напісаны:

«Беларускае літаратурнае згуртаванье «Шыпшына», якое стварылася 9 красавіка 1946 г. у Рэгенсбургу, мае за мэту:

1) згуртаваць беларускіх актыўных і творча-дасыпельных пісьменьнікаў—белетрыстых, паэтаў, драматургаў і крытыкаў, што знаходзяцца на эміграцыі;

2) працаваць над стварэннем вялікай літаратуры, годнай нашага вялікага народу.

«Шыпшына» стаіць на варце поўнае свабоды творчых пошукаў, але для ейных сяброў зьяўляецца абавязковым крытэрыем высокое мастацкасці літаратурнага твору, імкненіне да ідэёвае насычанасці і арыгінальнасці, глыбокая пашана да нашае літаратурнае спадчыны і пачуцьцё спадкаемства да ўсіго лепшага ў ёй, узаемная пашана да творчасці адзін аднаго, а ў галіне ідэёвай — самаахвярная адданасць. Найвышэйшаму Ідэалу нашага Народу. «Шыпшына» заклікае братоў—пісьменьнікаў далучыцца да яе, каб супольна тварыць на карысць нашае Маці-Беларусі⁵.

Пад Дэкларацыяй гэтай былі падпісаны наступныя эміграцыйныя пісьменьнікі: Натальля Арсеневна, Юрка Віцьбіч, Мікола Вярба, Янка Золак, Хведар Ільшэвіч, Аўген Кавалеўскі, Уладзімер Клішэвіч, Алесь Салавей, Масей Сяднёў, Уладзімер Сядура, Анатоль Чэслайскі.

З прыведзеных фрагмэнтаў двух дакументаў бачым, што праграма «Шыпшыны» была спробай перапрацоўкі й дастасавання да патрэбаў беларускага эміграцыйнага жыцця праграмы Літаратурнага Аб'яднання «Узвышша», якое існавала ў Савецкай Беларусі ў гадох 1926–1931 ды было разгромлена тагачаснымі камуністычнымі ўладамі.

Уся Дэкларацыя съведчыла пра тое, што сябры згуртаванья «Шыпшына» съядома лічылі сябе прадаўжалінікамі «Узвышша» й стараліся ў новых гістарычных умовах дасыпляваць туго песоню, якая была сілаю спынена Народным Камісарыятам Унутраных Справаў.

Шыпшынаўцы съядома трактавалі сябе як прадаўжальнікаў нацыянальнай і мастацкай канцепцыі ўзвышэнцаў. Ідэйнае літаратурнае сваяцтва паміж імі праявілася перадусім у tym, што як адны, гэтак і другія нацыянальнае ставілі над інтэрнацыянальным, а індывідуальнае над калектыўным. У такой трактоўцы літаратурнага працэсу праявіўся іх супраціў у адносінах да ідэалёгіі «Маладняка» ды ў адносінах да прынцыпаў сацыялістычнага рэалізму, які, як вядома, абавязваў усіх беларускіх савецкіх пісьменьнікаў.

Першы эміграцыйны літаратурна-культурны часопіс «Шыпшына» як ворган літаратурнага згуртавання «Шыпшына» выходзіў у дзіявюх краінах. Пачаткова выдаваўся ён у г. зв. трывоніі, дзе ў гадох 1946–48 выйшла 7 нумароў часопіса. У 1948 годзе з бліжэй невядомых прычынаў «Шыпшына» перастала выдавацца. У 1950 годзе амэрыканскі ўрад прыгадкруй дэ́веры сваёй краіны для эмігрантаў розных нацыянальнасцяў. З гэтай магчымасці скарысталі таксама беларускія пісьменьнікі ѹ выдаўцы, сярод якіх знайшліся й сябры літаратурнага згуртавання «Шыпшына». Апынуўшыся ў Злучаных Штатах Амэрыкі, пастанавілі яны прадаўжаць выдаванье «Шыпшыны». На першай старонцы 8-га нумару выдаўцы часопіса выступілі з свайго роду дэкларацыяй:

«Пяць год таму, 5 студзеня 1945 году арганізацыяна аформілася літаратурнае згуртаванье беларускіх пісьменьнікаў і паэтаў «Шыпшына». Згуртаванье аб'яднала амаль усіх працаўнікоў беларускага мастацкага слова, якія апынуліся па-за межамі сваёй Бацькаўшчыны. У сваёй дэкларацыі згуртаванье выказала асноўныя прынцыпы і пагляды на ролю творчай адзінкі і літаратуры наогул. У ёй тады было зазначана:

«Шыпшына» стаіць на варце поўнае свабоды творчых пошукаў, але для ейных сяброў зьяўляеца абавязковым крытэрыі высокое мастацкасці літаратурнага твору, імкненіне да ідэйвае насычанаасці і арыгінальнаасці, глубокая пашана да нашае літаратурнае спадчыны і пачуцьцё спадкаемства да ўсяго лепшага ў ёй, узаемная пашана да творчасці адзін аднаго, а ў галіне ідэёвой — самаахвярная адданасць Найвышэйшаму Ідэалу нашага Народу».

Гэта застаецца актуальным і цяпер, калі згуртаванье і часапіс «Шыпшына», пасля некаторага перапынку, узнаўляюць сваю дзейнасць тут, у Амэрыцы, дзе ўжэ бальшыня сяброў арганізацыі знайшла сабе мейсца жыцця і працы.

Выпускаючы ў съвет чарговы нумар часапісу, мы хацелі-б спадзявацца, што ён знайдзе тое зразуменіне і падтрыманье

з боку нашага паважанага грамадства, якое ён меў, калі ён выходзіў у Эўропе.

Сустрэнутыя вельмі цёпла ня толькі нашым грамадствам, а і іншанацыянальным, у першую чаргу — украінскім, мы таксама хацелі-б думаць, што наша сціплая праца і надалей ня пройдзе бяссыледна, а будзе тым вогнікам, што цепліць нашыя сэрцы і ў няшчасьці, і ў бядзе, і ў роспачы, і ў надзеі.

Заклікаем усіх беларусаў-пісьменнікаў прыняць актыўны ўдзел у нашым часопісе⁶.

Нягледзячы на прыведзены зварот рэдактароў «Шыпшыны» да беларускай эміграцыі на супольнасці ў Амэрыцы, прайда-падобна, на новым грунце часопіс не атрымаў шырокай падтрымкі. Калі-б было па-другому, «Шыпшына», відаць, утрымалася-б прынамсі на працягу некалькіх гадоў. Тым часам у Злучаных Штатах выйшаў толькі 8–9 нумар часопісу й «Шыпшына» канчаткова перастала існаваць.

Нягледзячы на гэта, трэба сказаць, што «Шыпшына» як літаратурнае згуртаванье беларускіх эміграцыйных пісьменнікаў, і «Шыпшына» як ворган гэтага згуртаванья адыгралі вялікую ролю ў разьвіцці беларускай эміграцыйной пісьмовасці. На пацвярджэнне гэтай тэзы варта прывесці некаторыя даныя. І так, на старонках «Шыпшыны», публікаванай у Нямеччыне і ў Амэрыцы, знайшліся творы больш чым 50 аўтараў. Сярод іх было надрукаваных больш за 220 вершаў, 3 паэмы, калі 10 апавяданньняў, некалькі фрагмэнтаў аповесьцяў і раманаў. Апрача гэтага, на старонках «Шыпшыны» знайшлося больш чым 15 літаратуразнаўчых і культуразнаўчых артыкулаў, прысьвечаных такім пісьменнікам, як Францішак Скарэна, Кастусь Каўноўскі, Францішак Багушэвіч, Янка Купала, Алесь Гарун і Уладзімер Дубоўка. Характэрнай рысай паставы рэдактароў «Шыпшыны» было тое, што імкнуліся яны да папулярызацыі галоўным чынам беларускіх эміграцыйных пісьменнікаў. Пры гэтым аднак значнае месца адвялі яны таксама тым беларускім савецкім пісьменнікам, якія перасьледаваліся сталінскімі ўладамі. Аднак час ад часу друкавалі таксама творы тых аўтараў, якія пасъля вайны жылі на свабодзе ў Савецкай Беларусі.

Зь інфармацыі, зъмешчанай у 6 нумары «Шыпшыны», даведваемся, што часопіс гэты распаўсюджваўся ня толькі ў Нямеччыне, але таксама ў многіх іншых эўрапейскіх краінах, а нават у Аўстраліі ды Індакітаі. Ня меў аднак абсолютна доступу да чытачоў у Савецкай Беларусі.

Гаворачы сёньня аб часопісе, хочацца пакланіцца з удзячнасцю яго галоўнаму рэдактару Юрку Віцьбічу, які ў Амэрыйцы выступаў пад псэўдонімам Георг Стукаліч, а таксама ўсім тым аўтарам, якія запаўнялі старонкі часопісу беларускім болем і беларускай радасцю ды надзеяй на вольнае існаванье беларускага народу й яго самастойную дзяржаву.

* Паводле жадання аўтара, тэкст падаецца тарашкевіцай. — Рэдкал.

¹ Юрка Віцьбіч. “Узвышша”, “Шыпшына” // Архіўная Кніга / Аўтар-укладальнік Лявон Юрэвіч. Нью-Ёрк, 1997. С. 355–364.

² Таксама. С. 355.

³ “Узвышша”, “Шыпшына” і Юрка Віцьбіч // Архіўная Кніга, Нью-Ёрк, 1997. С. 355–356.

⁴ Без аўтара. Я — Узвышэнец // Шыпшына. Рэгенсбург, 1946. № 2. С. 1.

⁵ Без аўтара. Дэкларацыя беларускага літаратурнага згуртаванья “Шыпшына” // Шыпшына. 1946. № 2. С. 45.

⁶ Шыпшынаўцы. Без загалоўка // Шыпшына. 1950. № 8. С. 1.

Вадзім Салееў (Мінск)

Беларуская культура: уплывы XVIII–XIX стст. і фарміраванне самабытнасці

Пачатак XVIII ст. у Беларусі як бы замацаваў тэндэнцыі, якія праявілі сябе ў папярэднім стагоддзі.

Вяршыня развіцця беларускай мастацкай культуры, звязаная перш за ўсе з эпохай Рэнесансу, адышла ў гісторыю. З узмацненнем сацыяльнага, рэлігійнага і нацыянальнага прыгнёту пры адсутнасці рэальнай дзяржаўнасці, магчымасці для выяўлення духоўных патэнцый этнасу (і перш за ўсе — мастацкіх) істотна змяншаюцца.

Такім чынам, пасля першай паловы XVII ст. можна адзначыць пэўны заняпад у працэсе развіцця беларускай нацыянальной культуры.

Зразумела, што гэты заняпад быў абумоўлены і спыненым ужываннем беларускай мовы, адыходам ад яе вышэйшых,

элітных слаёў. Між тым, як паказвае гісторыя, менавіта ў XVIII ст. у Еўропе (Францыя, Германія) пачынае паступова афармляцца нацыянальна-этнічнае бачанне свету, паскоранымі тэмпамі фарміруеца нацыянальная культура.

Дарэчы, нават лацінская мова, якая шмат стагоддзяў у сярэдневяковай Еўропе выконвала ролю галоўнай мовы науки, пачынае ў XVIII – пачатку XIX ст. саступаць у гэтай якасці; паступова науковыя даследаванні з'яўляюцца на нацыянальных мовах, што між іншым, садзейнічала ўключэнню науки ў новы час у арэал культуры (прынцыпова новая з'ява).

Але вернемся да рэаліі беларускага жыцця XVIII і XIX стст. і на іх фоне да проблем фарміравання культуры ў Беларусі.

У XVIII ст. выразна вызначыўся дыхатамічны «ход» будавання культуры. Для вышэйшых, шляхецкіх колаў беларускага грамадства парадыгма будавання культуры была накіравана на еўрапейскую мадэль, тым больш, што яшчэ ў папярэдніх стагоддзях намаганнямі беларускіх магнатаў (Л. Сапега, Радзівілы і інш.) у Беларусі была шырокая расчынена брама для дойлідства (успомнім, што Радзівіл Сіротка запрасіў знакамітага італьянскага дойліда Бернардоні ў Нясвіж яшчэ ў канцы XVI ст.). У XVIII ст., калі ў мастацкай культуры ў Беларусі (на яе вышэйшым паверсе) запанавалі класіцызм і барока, беларускія майстры паступова пачалі ўносіць рысы нацыянальнага ў гэтыя агульнаеўрапейскія шырокавядомыя стылі.

Гэта асабліва бачна на барочных збудаваннях — палацы Сапегаў у Ружанах, Храптовіча — у Шчорсах, Фарным касцёле і палацы Радзівілаў у Нясвіжы, Мікалаеўскай царквы ў Магілёве, Фарным касцеле ў Гродна, саборы Пятра і Паўла ў Віцебску.

Аднак не кожны агульнаеўрапейскі стыль мог арганічна «ўпісацца» ў канву нацыянальнага ўспрымання. Скажам, класіцызм, які зесна звязаны з дзяржаўнай формай феадалізму ў ягоным абсалютысцкім выразе, да таго ж пабудаваны на рабочыя нацыянальны мадэлі, заўсёды заставаўся для беларускага нацыянальнага ўспрыніяцца нейкім адчужжаным. Хаця экспрэсійнасць і пафаснасць і барока, часам не ўспрымалася беларускай ментальнасцю цалкам арганічна.

Такім чынам, можна падсумаваць, што прафесійнае мастацтва, як і прафесійная наука, усё больш у XVIII ст. аддаляюцца ад асноўнай масы беларускага этнасу, хаця падсвядомасць па глыбіні каранёў, звязаная з паходжаннем і архетыпічнай ментальнасцю значнай большасці дзеячаў культуры ў Беларусі (маецца на ўвазе зноў прыналежнасць да «вышэйшых

колаў», шляхецтва) так і ці інакш адбіваецца на кульуратворчым практэсе.

Але духоўныя і, перш за ўсё, мастацкія патэнцыі беларускага этнасу не згінулі зусім, не згубіліся, не зрабіліся толькі здабыткамі гісторыі.

Своеасаблівасць гісторычнага развіцця беларускага этнасу абумовіла тое, што народнае эстэтычнае ўспрыяцце (звязанае з глыбінямі нацыянальнай ментальнасці) і народная мастацкая творчасць (дзейсны выраз гэтага ўспрынняцця) робяцца рэальнай складанай часткай нацыянальнай мастацкой культуры.

Розныя віды прыкладнога мастацтва, аўтэнтычны фальклор, дзе асабліва выдзяляліся чарадзейна-фантастычная казка, высокі ўзровень матэрыяльна-мастацкай культуры беларусаў (перш за ўсё, вырабаў ткацтва, разьбы па дрэву і металу, рознабаковай арнаментыкі, драўлянай скульптуры) значна пашыралі поле мастацкай культуры, поле бытавання мастацкіх каштоўнасцей і неслі ў сабе субстрат нязгаснай культурнай своеасаблівасці.

Тут мы сустракаемся з унікальным культурна-эстэтычным феноменам. Народнае мастацтва і фальклор (асабліва казка, загадка, лірычная песня), з'яўляючыся формай прайяўлення і самавыражэння творчасці ў самым існасным і дакладным сэнсе паніцця, сутнасна пашыраюць сферу мастацкай культуры і не толькі ўзбагачаюць прафесійнае мастацтва (што з'яўляецца асноўнай заканамернасцю быцця кожнай нацыянальнай мастацкай культуры), а ў спецыфічных умовах Беларусі часам і замяшчала ягоныя неразвітыя формы.

Гэта яскрава бачна на такім прыкладзе, як развіццё тэатральнага мастацтва, асабліва той яго плыні, якой з'яўляўся так званы школьны тэатр у XVIII ст. А як вядома, стваральнікамі школьнага тэатра ў Беларусі былі езуіты, якія разглядалі само існаванне школьнага тэатра як інструмент далучэння моладзі тубыльцаў да каталіцкай веры. Школьны тэатр ставіў у якасці галоўнай мэты дыдактычныя і выхаваўчыя задачы. Дзейнічаў ен, як вядома, на лацінскай мове. Але «зваротная сувязь» з глядачамі з'явілася толькі тады, калі сюжэтныя лініі спектакляў сталі «разбаўляцца» інтэрмедыямі і інтэрлюдыямі на мясцовых (польскай і беларускай) мовах. Гэтыя беларускія «ўрэзкі» рабілі відовішча адметнай падзеяй нацыянальнага тэатральнага мастацтва. Трэба адзначыць, што напрыканцы XVIII ст. у Беларусі мелася больш 20 школьных тэатраў.

Калі разглядаць тагачасную тэатральную прастору, то нельга не заўважыць і пэўную трансфармацыю беларускай батлейкі.

Батлейка — своеасаблівая сістэма тэатра, дзе побач з лялькамі дзейнічаюць і акцёры, вядзе сваю гісторыю з XVI ст. У пэўным сэнсе, яе з'яўленне можа лічыцца як уплыў Захаду. Але калі ў час узнікнення ў батлейцы дамінавалі біблейскія, кананічныя сюжэты, то ў XVIII ст. — сюжэты мясцовага жыцця, насычаныя беларускім фальклорам; батлейка, такім чынам, усё больш рабілася магутнай з'явай тэатральнай культуры і нацыянальнай культуры наогул.

На фоне існавання школьнага тэатра і батлейкі зусім зразумела стварэнне свецкага тэатра. Адну з лепшых мадэлляў свецкага тэатра прадэманс trattava ў 40-х гадах XVIII ст. Уршул Францішка Радзівіл, выдатная дзяячка культуры Беларусі XVIII ст. Да статкова адзначыць, што першая камедыя Уршулі Фр. Радзівіл «Дасціпнае каханне» паастаўленая ў 1746 г. (у Racis першая тэатральная пастаноўка датуецца 1749 г., у Польшчы — 1765 г.). Тэатр Уршулі Фр. Радзівіл быў вельмі цікавым сінтэзам аматарства і паўпрафесіяналізму. Нягледзячы на тое, што большасць яе драматургічных твораў прадстаўлялі сабой літаратурныя рэмінісценцыі (асабліва па творах Мальера і Вальтэра), у яе ёсць і самастойныя творы. Да таго ж, драматургеса выступала і ў якасці рэжысёра, як бы прадчуваючы эпоху, калі менавіта рэжысёр зробіцца галоўным стваральнікам на тэатры.

На прыкладзе творчасці Ў. Ф. Радзівіла бачна, якія ўплывы і ўзаемадачыненні паміж «вышэйшай» культурай (элітнай, маючай інтэнцыю на прафесіянальную єўрапейскую мадэль) і культурай мясцовай, беларускай паўставала ў другой палове XVIII ст. Напрамак прафесійнага мастацтва (як вышэйшага зrezу культуры) ішоў з Захаду. Нават галоўнымі мовамі, якія неслі высокія мастакоўскія каштоўнасці, выступалі французская (якая дамінавала ў XVIII ст. у арыстакратычным єўрапейскім свеце) і польская.

Калі дадаць, што ў Нясвіжы ў 40–50-х гадах XVIII ст. існавалі яшчэ і балет, і музычная капэла (у якой у розныя гады XVIII ст. працавалі вядомыя італьянскія балетмайстары Пуціні і Дзюпэрэ, чэшскі кампазітар і арганіст Ян Дусік, шэраг знакамітых італьянскіх дырыжораў і спевакоў), то карціна заходняга «ўплыву» робіцца зусім яснай.

Аднак, з другога боку, акцёрамі нясвіжскіх труп былі беларусы, дзеці мясцовых сялян, якія, будучы ад прыроды здольнымі, паступова прафесіяналіздаваліся і неслі ў сваёй творчасці сапраўдныя мастацкія каштоўнасці і далучалі беларускую

грамадскую свядомасць да ўзору еўрапейскай культуры вышэйшага ўзроўню.

Але нельга не бачыць, што часта, узаемаадносіны еўрапейскай і беларускай нацыянальнай культур былі пазбаўлены той неабходнай роўнасці, якая забяспечвае арганіку засваення духоўных каштоўнасцей.

Па большай частцы (што зразумела), еўрапейская культура ў Беларусі з'яўлялася праз польскі трансфер і ў гэтым, што абумоўлена часам і сацыяльна-палітычным становішчам у межах тагачаснай Рэчы Паспалітай, так ці інакш прайўляўся элемент прымусу.

Сітуацыя істотна змянілася ў першай палове XIX стагоддзя.

Асветніцкая філасофія і эстэтыка канца XVIII — пачатку XIX ст. падсумавалі вынікі духоўнага і мастацкага развіцця Беларусі. Назапашаны вопыт па абагульненню ўрокаў класіцызму і барока, набліжэнне гэтага вопыту да айчынных (беларускіх) мастацкіх традыцый прывялі да адраджэння беларускай мастацкай культуры. Гэтае адраджэнне звязана, перш за ёсё, са стаўніцтвам новай беларускай літаратуры і беларускага тэатральнага мастацтва.

Лягчэй за ёсё (як і робяць гісторыкі айчыннай культуры) называць імя пачынальніка новай беларускай літаратуры і беларускага нацыянальнага тэатра. Зразумела, што ім быў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч.

Значна цікавы абаронець вядомыя факты развіцця беларускай культуры. Станаўленне новай беларускай літаратуры і тэатра праходзіла пад уплывам, перш за ёсё, польскага рамантызму. Але, калі ў папярэднюю эпоху магла ісці гаворка пра цікі і прымус, то цяпер, у першай трэці XIX ст., гаворка ідзе аб свабодным, вольным упльве, і дзейнасць і творчасць Адама Міцкевіча, Юліуша Славацкага, Томаша Зана, Юзафа Крашэўскага адыграла ролю, якая далёка выходзіць за рамкі толькі мастацкай культуры.

У гэтай сувязі можна разважаць аб рамантызме ў польскай (як і ў беларускай) культуры, які адыгрывае ролю каталізатора нацыянальнай самасвядомасці. Трэба падкрэсліць, што беларускі рамантызм не задаволіўся простым прыняццем праграмы польскага рамантызму. У беларускага народа — самабытныя, арыгінальныя адносіны да свету. У пачатку XIX ст. складваеца (амаль канчаткова) своеасаблівая ментальнаясць беларускага этнасу. Тому, нягледзячы на тое, што большасць пісьменнікаў — Ян Чачот, Вінцэнт Кааратынскі, Уладзіслаў

Сыракомля (Л. Кандратовіч), Ян Баршчэўскі і нават пачынальнік новай беларускай літаратуры Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч пісалі не толькі на беларускай, але і (часам, пераважна) на польскай мове — іх творчасць толькі часткова, на наш погляд, можна аднесці на «рэгіянальны» польскай літаратуры. Па харектару і напрамку мастацкай творчасці, па арганізацыі сістэмы мастацкіх вобразаў яны аб'ектыўна павінны быць аднесены да беларускай літаратуры.

Знакамітая беларускія паэмы першай паловы XIX ст. «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе» з'яўляюцца канцэнтрацыяй беларускасці, беларускага своеасаблівага погляду на жыщё і мастацтва.

У другой палове XIX ст., дзе пад крыламі рэалізму адчуваецца уплыў вялікай рускай літаратуры XIX ст. і ўкраінскага тэатра, беларуская культура з цягам часу перапрацоўвае ўплывы суседніх славянскіх культур, вырабляе ўласную духоўную парадыгму.

Так з'яўляецца самабытная творчасць Ф. Багушэвіча, Я. Лучыны, А. Гурыновіча, а ў перспектыве творчасць І. Буйніцкага, падрыхтоўваецца ўзлет беларускай нацыянальнай культуры ў пачатку XX ст.

Узлёт, азначаны імёнамі Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, І. Буйніцкага, якія сведчаць аб еўрапейскім узроўні лепшых твораў беларускай нацыянальнай мастацкай культуры.

Аляксандр Баршчэўскі (Варшава)

Карціна беларускай рэчаіснасці ў публіцыстыцы Юзафа Ігнацы Крашэўскага

Юзаф Ігнацы Крашэўскі — адзін з найвыдатнейшых польскіх пісьменнікаў-раманістаў, згодна з рамантычнымі модамі, цікавіўся таксама этнографіяй і фальклорам. Нарадзіўся ён у шляхецкай сям'і ў Варшаве 28 ліпеня 1812 года. Быў гэта, як вядома, год вялікіх перамог і вялікага паражэння Напалеона ў Расіі. У гэты час бацькі Юзафа валодалі маёнткам у вёсцы Доўгае недалёка ад Пружанаў у Гродзенскай губерні. Сям'я Крашэўскіх

цікавілася літаратурай і музыкай. Такая атмасфера штодзённага жыцця спрыяла інтэлектуальнаму развіццю спачатку малога, а пасля маладога Юзафа. Пачаткі гімназічнай адукцыі здаваў малады Крашэўскі ў Белай Падляшской. Закончыўши белападляшскую прагімназію, накіраваўся ў ваяводскую школу ў Любліне. У новай школе да навукі не прыкладаўся, бо ўвесі час аддаваў чытанню кніг і літаратурным эксперыментам. З гэтай прычыны не перайшоў у вышэйшы клас. Бесклапотнасць юнака прайвілася таксама ў тым, што ён нарабіў даўгоў. Бацька, напалоханы захапленнем сына, прыйшоў да выводу, што вялікі горад дэмаралізуе яго. З гэтай прычыны перавёў Юзафа ў гімназію ў Свіслачы, якая знаходзілася недалёка ад маёнтка Крашэўскіх. У новай школе Юзаф вучыўся добра і праз два гады атрымаў атэстат сталасці.

У 1829 г. Крашэўскі паступіў у Віленскі ўніверсітэт на факультэт літаратуры і вольных мастацтваў. Знаходзячыся там, асабліва захапляўся мовамі: французскай, арабскай, старагабрэйскай, грэчаскай і латынню. Неспадзянавана ў 1830 г. ён быў арыштаваны за прыналежнасць да нелегальнай студэнцкай арганізацыі. У сваім Дзённіку напісаў, што была ўжо падрыхтавана кібітка, якая мела везіці яго на Каўказ у ссылку. Аднак з невядомых прычын гэтага не адбылося. Крашэўскага пакінулі ў Вільні, і ў 1832 г. ён выйшаў з турмы на свабоду. Усё гэта збеглася ў часе з выбухам і падаўленнем Лістападаўскага паўстання, якое ў рэшце рэшт не апраўдала надзеі палякаў на дзяржаўную незалежнасць. Роздум у турме пераканаў Юзафа Крашэўскага ў бессэнсоўнасці ўсіх рэвалюцый і паўстанняў. Выйшаўши з турмы, Юзаф пасяліўся ў бацькоўскім маёнтку Доўгім. Хутка вясковая рэчаіснасць яго расчараўала, і ён вярнуўся ў Вільню з намерам заніцца літаратурнай і даследчыцкай працай. Не дасягнуўши ў гэтых галінах істотных вынікаў, праз некалькі гадоў вярнуўся ў Доўгае з намерам ажаніцца і заніцца земляробствам. З дапамогай бацькі купіў маёнтак Амельна ў Луцкім павеце, дзе пачаў гаспадарыць разам з жонкай. У 1840 годзе пераехаў у Гарадок, за 140 тысяч золотых набыўши новы маёнтак са 150 прыгоннымі сялянамі. Прыйглодаючыся да сялянскай нядолі і спачуваючы сваім падданым, стараўся радыкальна паменшыць іх панішчынныя абавязкі. Гаспадарыў Крашэўскі до сышць удала і эфектыўна. Мадэрнізаваў апрацоўку зямлі і пабудаваў спіртавы завод. Займаючыся зямлёр'ем, не атрымаў, аднак, поўнага задавальнення. У яго душы жылі літаратурныя памкненні і планы. У хуткім часе Крашэўскі прадаў Гарадок і купіў

новы маёntак у Губне. Аднак і тут гаспадарыў нядоўга. Здаў маёntак у арэнду і пераехаў у Жытомір. Меў у гэты час ужо двух сыноў і дзве дачкі. Вялікім захапленнем яго жыцця сталася падарожніцтва. Ён вандраваў па Беларусі, наведаў Украіну, Расію, а таксама заходняй краіны. Конным экіпажам ездзіў у далёкую Адэсу. На лодцы плаваў па рэках Палесся.

Літаратурным вынікам гэтых падарожжаў былі аповесці і шматлікія публіцыстычныя творы. Самае вялікае падарожжа зрабіў Юзаф Крашэўскі ў 1858 г., калі пабываў у Венс, Венецыі, Рыме, Неапалі, Марсели, Парыжы, Кёльне і Дрэздэне. Яму было лёгка контактуваць з жыхарамі трох краін, бо ён досыць свабодна валодаў многімі еўрапейскімі мовамі. Вярнуўшыся на Валынь, супаставіў мясцовыя класавыя адносіны з заходніеўрапейскімі і пераканаўся, што мясцовыя памешчыкі, прымяняючы эксплуататарскія методы гаспадарання, садзейнічаюць ўпадку не толькі сялян, але і землеўладальнікаў. Памешчыкі паставіліся да яго выключна адмоўна і надалі яму мянушку «чырвоны ўтапіст». Канчаткова расчараўшыся ў сельскагаспадарчай дзейнасці і ў памешчыцкім бытаванні, Юзаф Крашэўскі выехаў у Варшаву, дзе стаў галоўным рэдактарам «Штодзённай газеты» (*Gazety Codziennej*).

У студзені 1863 г., хаця і салідарызаваўся з ідэямі польскага паўстання, дзейсна да яго не далучыўся, пакінуў Польшчу, выехаў у Германію і пасяліўся ў Дрэздэне. Па-ранейшаму захапляўся падарожжамі. Наведаў Швейцарыю, Італію, Францыю, Аўстрію і Венгрыю. Стараўся дапамагаць палякам, якія ў выніку паражэння паўстання былі вымушаны эмігрыраваць.

Драматычнае здарэнне ў жыцці Крашэўскага было звязана з 1883 годам, калі нямецкія ўлады арыштавалі і судзілі яго быццам бы за супрацоўніцтва з французскай разведкай. У выніку гэтага працэсу Юзаф Крашэўскі некалькі гадоў правёў у турме. Пасля пераехаў у Жэневу, дзе і памёр 19 сакавіка 1887 года.

Апрача тыпова літаратурнай творчасці, якая была галоўнай пасляй яго жыцця, Крашэўскі займаўся публіцыстыкай і навукова-папулярнай творчасцю. Дзякуючы публіцыстычнай схільнасці напісаў цэлы шэраг артыкулаў, звязаных тэматычна з уражаннямі, якія выносиў з падарожжаў.

Што датычыцца Беларусі і беларусаў, дык з інтэрпрэтацыяй жыцця і побыту гэтай краіны і яе жыхароў маем дачыненне ў такіх публіцыстычных артыкулах Крашэўскага, як: *Вёска на Палессі*¹, *Ліст з Палесся*², *Карціны з жыцця і падарожжа*³, *Адзенне мяшчан і сялян з ваколіц Брэста, Кобрына і Пружан*⁴,

Дзённікі⁵, Успаміны з Палесся, Валыні і Літвы⁶, а таксама ў шматлікіх чыста літаратурна-мастакціх творах.

Характэрнай рысай творчасці Крашэўскага было тое, што паралельна з літаратурнай творчасцю ён выконваў малюнкі і графічныя рэсункі, якіх даследчыкі яго творчасці налічылі каля 1 800 адзінак.

Да сённяшняга дня творчасць Крашэўскага поўнасцю не вывучана і невядома, ці будзе калі-небудзь вывучана. Мабыць, такое немагчыма з тae прычыны, што Юзаф Крашэўскі напісаў 223 аповесці і раманы, не лічачы іншых літаратурных і публіцыстычных формаў. Гаворачы аб Крашэўскім, нельга не згадаць пра яго краязнаўчыя схільнасці. У дзяцінстве і юнацтве, жывучы на памежжы Польшчы, Беларусі і Украіны, Крашэўскі аддаў перавагу нацыянальнай і сацыяльнай спецыфіцы найперш Палесся і Валыні, але ў тых аповесцях, як «Ульяна», «Ярмола», «Астап Бандарчук» ды многіх іншых.

Паслядоўнае зацікаўленне пісьменніка спецыфікай жыцця трох суседніх народаў выклікала падтрымку або разкае асуджэнне ў колах польскай інтэлігенцыі і асабліва сярод памешчыкаў.

У гэтым артыкуле мы не будзем займацца аповесцямі і раманамі пісьменніка, у якіх выступае беларуская фактологія. Зоймемся тут выключна публіцыстыкай Крашэўскага, у якой знаходзім цікавыя праявы жыцця беларускай прыроднай і сацыяльнай рэчаіннасці.

Супрацоўнічаючы з «Пецярбургскім штогоднікам» («Tygodnikiem Petersburskim»), Юзаф Крашэўскі сформуляваў сваё разуменне народнасці ў літаратуры наступным чынам:

«Dotychczasowe prawie wszystkie obrabiania są bezsilne i rzemieślnicze. Widać się bowiem myślą wszyscy, którzy sądzą, że tylko obrabiać trzeba poezję gminną. Nie, ja trzeba zostawiać, jak jest. A w jej duchu tworzyć. Ta pierworodna poezja będzie gminu, ta druga narodowa. Wszelka poezja gminu jest narodową, nie każda narodowa jest poezją gminu.»⁷

Юзаф Крашэўскі актыўна супрацоўнічаў не толькі з «Пецярбургскім штогоднікам», але таксама з «Штодзённай газетай» і асабіста рэдагаваў вядомы часопіс «Атэнэум» («Athenaeum»). Пісьменнік выкарыстоўваў гэтыя газеты для максімальнага пашырэння сваёй ідэі аб прыязным сужыцці людзей розных нацыянальнасцей не толькі ў расійскай імперыі, але ва ўсёй Еўропе. Прывязанасць да гэтай справы выявіў ён між іншым у лісце да Кіркора, у якім сцвярджаў:

«Та зasadą musi być równouprawnienie wszystkich narodowości odrębnych plemienia słowiańskiego i języków. Żadnych hegemonii — ani rosyjskiej, ani polskiej; wszyscy tu równi być muszą.»⁸

Значную ўвагу Крашэўскі ўдзяляў расійска-польскім адносінам, і трэба сказаць, што ў трактоўцы гэтай справы праявіў свайго роду дальнабачнасць:

«Polska nie jest nieprzyjacielem Rosji, interes jej łączy się i jednocześnie z przeszłą, istotną wielkością i siłą państwa, z którym niepodlegli i wolni w braterskim żyć będziemy przymierzu. Naród ma w sobie żywotne siły ogromne, ma przyszłość świetną, rząd tylko staje na przeszkodzie rozróżnieniu swobodnemu tego, czym Bóg obdarzył, trzyma go w niewoli i prowadzi przeciw przemianom. Polacy winni się starać dowieść Rosjanom zawsze, że ich sprawa jest naszą sprawą, że ciemiężenie i barbarzyńskie znęcanie się nad Polską czyni im hańbę, jest kulą do nogi, która mu się ruszyć nie daje. Polska wolna jutro będzie wolnej Rosji siostrą, ujarzmiona jest plama, stygmatem, za który ciężka czeika czeka pokuta.»⁹

Нас, аднак, сёння цікавяць найперш адносіны пісьменніка да Беларусі і беларусаў, і таму са шматлікай публіцыстычнай спадчыны Крашэўскага выбіраем толькі тое, што звязана з гэтым пытаннем. Галоўнае месца ў беларусазнаўчай публіцыстыцы пісьменніка займае беларуская зямля і прырода, з якою ён непасрэдна сутыкаўся прынамсі падчас пяці паездак, галоўным чынам па Палессі. Падарожжы гэтыя рабіў ён на сялянскім возе, на паштовым тарантасе, лодкай або пешшу. Гаворачы аб контактах Крашэўскага з Палесsem, мусім памятаць аб tym, што на ўзмежку Палесся і Паддяшша прыйшло яго дзяцінства і юнацтва, а таксама частка спелага жыцця, дзякуючы чаму меў ён непасрэдны контакт з беларускай зямлёй і яе жыхарамі. Гаворачы аб беларусазнаўчай публіцыстыцы Крашэўскага, прысвечанай галоўным чынам Палессю, мусім памятаць, што быў ён у гэтай справе першапраходцам і наватаром.

Польскі пісьменнік трактаваў палескі пейзаж як свайго роду чарапуніка або лекара, якія лечачы стомленую і хворую душу чалавека сваёй таямнічасцю, адвечнай аднастайнасцю і гармоніяй. У адрозненні да многіх іншых наведвальнікаў Палесся, Крашэўскага яно не палохала сваёй аднароднай красой і загадковасцю. Прыкладам прыязнай трактоўкі пісьменнікам беларускага Палесся можа быць наступная характеристыка:

«Stare drzewo jest dla mnie niemal jak dla pogan przedmiotem czci i uwielbienia. Co za majestat i powaga! Jaka fantazja linii! (...) Malarz krajobrazów musiał się zachwycać nimi. To, co burza powaliła, spoczywało nietknięte stosami, a na gniących korzeniach i pniach puszczały krzewy i rośliny, wiły się gałęzie, rosły grzyby i kwiaty, gdzie idziej nie widziane. W lasach tych można było z nasion jakimś cudem przeniesionych oglądać wyrosłe najosobliwsze rośliny, których gdzie indziej znaleźć nie podobna.»¹⁰

З асаблівай сімпатыяй адносіўся Крашэўскі да такіх палескіх рэчак, як Стыр, Гарынь, Прыпяць, Піна, Ясельда, Случ, Стакод і многіх іншых безыменных струменяў, якія складаліся ў водную сістэму і красу Палесся. Найбольш прывабнай для пісьменніка была рэчка Гарынь. Яшчэ раз паслухайма аўтара:

«Jadąc dalej brzegiem Horynia, który się często z głębokich parowów okazuje i chowa, najeddżamy na uroczyska zwane skoczyszczem. Prześliczne miejsca do malowania, do dumania. Horyń ściśniony płynie w dole, a nad nim wiszą popłecione drzewa sosny, dęby, brzozy i gęsta leszczyna, wody jego otaczają dokola wyspę zieloną w dole, u stóp patrzacego położona, dębami starymi okryta, na której, jeśli się jeszcze bydło pasie — prawdziwa sielanka.»¹¹

Апісваючу Палесскую краіну, Крашэўскі дзеліць яе на Зарэчча і Загароддзе, бачачы, як у адным, так і ў другім, непаўторную спецыфіку і красу. Пісьменнік стараўся кантактавацца з Палесsem у розныя поры года, якія радыкальна мнялі ablіčcha і характар мясцовай зямлі. У разуменні і ўспрыняцці Крашэўскага, свайго роду градаўжэннем Плесся было Падляшша, у абсягу якога знайшлася такая жамчужына, як Белавежская пушча, якую пісьменнік дасканала ведаў, хаця б з тae прычыны, што маёнтак Крашэўскіх у Доўгім знаходзіўся ў межах белавежскага масіvu. Нічога дзіўнага, што, характарызуючы беларускую прыроду, адгукнуўся аб гэтым унікальным кутку зямнога шара пахвальна і панегірчна:

«Puszcza nadzwyczaj piękna i giesta. Różnorodność drzew jest zachwycająca, osobliwie częste bardzo połączenie brzóz z jodłami, drzew, będących godłem smutku. Wśród lata jadąc w lesie widać rozliczne, nad podziw piękne kwiaty, które przyrodzenie naszego kraju, tak w tym względzie pogardzane, wydaje, widać martagony, dzwońce, goździki, białe gruszczki, naparstniki dzikie, groszki i rozmaite inne zioła, w jesień aż uderza rozmaitość drzew, których barwy na jesień przybrane różnią się niezmiernie: brzoza i grabina z żółkłą,

czerwieniejąca osina, bielejące listki topoli białej, bladożółte rośliny, a wśród tej zmienności trwałe na wszystko, niezmienne ponurej zieloności jodły.»¹²

У разуменні Юзафа Крашэўскага, у паняцце Беларускі край уваходзіла не толькі прырода, але таксама яго жыхары. Вандруючы па беларускай зямлі, пісьменнік уважліва прыглядаўся да жыцця мясцовага насельніцтва і, будучы дасканальным наўзіральнікам ды аналітыкам, стараўся свае ўражанні і ацэнкі перанесці на паперу. У беларускім грамадстве ён адрозніваў сялян, шляхту, гандляроў і рамеснікаў, чыноўнікаў і духавенства. У сваіх харктастыках прысвячаў гэтым грамадскім станам большую або меншую ўвагу. Зразумела, што найчасцей ацэньваў жыццё сялянства, якое пакутавала ў панічным ярме. З глыбокім спачуваннем пісьменнік успрымаў карціну паўзгнілых, запалых у зямлю сялянскіх хат і безнадзейны фізічны стан іх жыхароў. Крашэўскі не ідэалізаваў беларускага селяніна, падкрэсліваючы яго дабрату, бачыў такія яго заганы, як падазронасць, жыццёвую пасіёнасць і схильнасць да п'янства. Харктарызуячы паасобныя беларускія мясцовасці, пісьменнік, бадай, што найбольш уважліва прыгледзеўся да Пінска. Прыйгадаў ён, што гэта мястэчка знайшло сваё адлюстраванне ў славутым летапісе з перыяду Кіеўскай Русі — «Аповесці мінулых гадоў». Падкрэсліў таксама, што ў Пінску досьцічь дынамічна развіваліся рамёствы і гандаль. Гэтаму развіццю моцна паспрыяла магдэбургскае права, якое мястэчка атрымала з волі караля Стэфана Баторыя. Паводле Крашэўскага, Пінск не раз у гісторыі татальна знішччаўся. У 1527 г. быў поўнасцю зруйнаваны рукамі і злой воляй татар, а ў 1648 г. за падтрымку Хмяльніцкага спустошаны польскім войскам.

З вялікімі цяжкасцямі Пінск узнімаўся з руінаў, і нават у XIX ст. усё яшчэ дамінавалі ў ім старыя драўляныя хаты і балоцістыя вуліцы, на якіх не было бруку. Выключэннем быў пышны касцёл езуітаў і прыгожыя мураваныя дамы такіх багацяеў як Скірмунты і Любеццкія. Пісьменнік падкрэсліваў, што добрае ўражанне рабілі шматлікія магазіны, у якіх знаходзілася мноства не толькі мясцовых, але і замежных дарагіх тавараў.

Апрача Пінска, Крашэўскі ахарактарызаваў таксама такія гарады, як Брэст, Свіслач і Гарадзец. Найбольшую ўвагу пісьменніка прыцягвалі мясцовыя жыхары — соль старой Беларусі. На першым месцы ў яго харктастыках знаходзілася беларускае сялянства, да якога Крашэўскі адносіўся з сімпатыяй і спачуваннем. Ацэньваючы сялянскую галечу, пісьменнік быў

схільны бачыць яе прычыны перш за ўсё ў пануючай сістэме, а таксама ў ніzkай маралі мясцовага памешчытва і праслойкі гандляроў, якія не толькі абыякава адносіліся да нядолі люду, але стараліся ўсімі спосабамі за кошт беларускага селяніна павялічыць сваю маёmasць і палепшиць дабрабыт.

Крашэўскі пакінуў цікавыя характеристыстыкі беларускіх сялянскіх тыпаў, сялянскай вонраткі, абутку, вясковых звычаяў, традыцый і абраадаў. У многіх выпадках у публіцыстыцы Крашэўскага маем дачыненне з выключна рэалістычнай фактологіяй, дзякуючуы чаму сённяшні чытаг можа сабе лёгка ўявіць, якім было жыццё беларускай вёскі ў пачатку XIX ст. Паводле Крашэўскага, сяляне ў большасці сваёй жылі ў жахлівых варунках, хаця зредку пісьменнік сутыкаўся з такімі жыхарамі вёскі, якім, дзякуючуы выключнай актыўнасці, удалося вырвацца з галечы і бытаваць у нядрэнных кватэрных, санітарных і харчовых варунках.

Другой грамадскай праслойкай, якой глыбока цікавіўся Крашэўскі, была шляхта. Яе пісьменнік ведаў найлепш, хаця б з тae прычыны, што сам да яе належаў. Зусім магчыма, што Крашэўскі, бачачы жорсткую эксплуатацыю сялянства панамі, не раз саромеўся свайго класавага аднародства з імі. Зразумела, што час ад часу сустракаўся ён з такімі землеўласнікамі, якія адзначаліся памяркоўнасцю і добразычлівымі адносінамі да мясцовага люду. Да такіх людзей залічаў Крашэўскі ўладальніка Гарадка Антаніна Урбанкоўскага, які, між іншым, калекцыянераваў кнігі, карціны, гравюры ды іншую дауніну. Меў ён бібліятэку, у якой знаходзілася 20 тысяч тамоў, 500 карцін і іншых высокамастацкіх вырабаў. Малады Крашэўскі друżyў з Урбанкоўскім, карыстаўся яго бібліятэкай і нават інвентарызаваў і каталогаваў яго кнігі. Пры сваіх асветніцкіх і культурных схільнасцях Урбанкоўскі харектарызаваўся спагадлівымі адносінамі да падуладных сялян.

Былі гэта, на жаль, рэдкія выключэнні. Крашэўскі, ствараючы карцінную галерэю мясцовай шляхты, найчасцей карыстаўся змрочнымі фарбамі. Закіды пісьменніка ў адрас шляхты адносіліся да таго, што шляхцічы былі наогул пазбаўлены ўсякіх амбіцый і імкненняў, лёгка паддаваліся мясцовым габрэям і ў сваім штодзённым побыце апускаліся да сялянскага прымітыўнага ўзору.

Бадай што, найболыш адмоўна Крашэўскі паставіўся да мясцовай габрэйскай праслойкі. У гандлярской дзейнасці габрэяў, у валоданні імі шынкамі бачыў адну з галоўных прычын мараль-

нага і матэрыяльнага заняпаду беларускага сялянства ды мясцовай дробнай шляхты.

Падсумоўваючы, можна сказаць, што публіцыстыка Крашэўскага, яго характарыстыка розных праяваў беларускай рэчаіснасці, мае вялізнае гістарычнае значэнне. Пісьменнік, кіруючыся дэмакратычнымі поглядамі і прынцыпамі, не праяўляў ніколі тэндэнцыінасці, а тым болей варожасці да таго ці іншага грамадскага стану або да якой-небудзь нацыянальнасці. Быў ён заўсёды верны праўдзе і фактам. Якраз з гэтай прычыны ўся публіцыстыка Крашэўскага выглядае надзвычай праўдзіва і таму павінна трактавацца як верагодны дакумент гістарычнага мінлага.

Заканчваючы, хачу падкрэсліць, што першапланавым заданнем беларускіх пісьменнікаў і выдаўцоў павінен быць пераклад на беларускую мову беларусазнаўчай публіцыстыкі Крашэўскага і выданне яе, скажам, у «Беларускім кнігазборы», што дазволіла б сучасным беларусам пазнаёміцца з аўтэнтычным жыццём сваіх продкаў.

¹ J. I. Kraszewski, *Wioska w Polesiu*, "Tygodnik Literacki", 1839, Nr 35.

² J. I. Kraszewski, *List z Polesia*, "Tygodnik Petersburski", 1842, Nr 26.

³ J. I. Kraszewski, *Obrazy z życia i podróży*, Wilno 1842. T.1-2.

⁴ J. I. Kraszewski, *Ubiory mieszkańców i włościan okolic Brześcia, Kobrynia i Prużany*, "Tygodnik Ilustrowany", 1860, Nr 26.

⁵ J. I. Kraszewski, *Pamiętniki*, oprac. W. Danek, Wrocław 1972.

⁶ J. I. Kraszewski, *Wspomnienie Wołynia, Polesia i Litwy*, Warszawa 1985.

⁷ J. I. Kraszewski, *O obrabianiu podarów gminu*, "Tygodnik Petersburski", 1840, Nr 29.

⁸ J. I. Kraszewski, *List do A. Kirkora*, Rękopis Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. 5312 K 34.

⁹ J. I. Kraszewski, *Sprawa polska w 1861 roku*, Paryż 1862, S. 27-28.

¹⁰ J. I. Kraszewski, *Wspomnienie Wołynia, Polesia i Litwy*, rozdział *Lasy poleskie*, Warszawa 1985, S. 103, 127.

¹¹ J. I. Kraszewski, *Wspomnienie Wołynia, Polesia i Litwy*, rozdział *Pińsk i Polesie Pińskie*, Warszawa 1985, S. 37.

¹² J. I. Kraszewski, *Pamiętnik*, Wrocław 1972, S. 28.

Ірына Багдановіч (Мінск)

Польскія крыніцы купалаўскага натхнення

Абраная намі тэма настолькі шматгранная, глыбокая і невычарпальная ў сваёй сутнасці, што было б залішне самаўпэўненым прэтэндаваць на яе ўсеахопнасць. Да таго ж тэма ўзаемасувязей купалаўскай творчасці з польскай літаратурай нязменна прыцягвала ўвагу многіх даследчыкаў як з беларускага, так і з польскага боку, таму мы не можам лічыць яе нераспрацаванай. Цікава і змястоўна розныя аспекты гэтай тэмы даследавалі ў свой час С. Александровіч, А. Баршчэўскі, В. Гапава, У. Казбярку, А. Лойка, У. Мархель, У. Стохель і іншыя літаратуразнаўцы. Аднак застаецца яшчэ шмат неасветленых і нават непастаўленых праблем. Так, па зразумелых прычынах у свой час не мог быць глыбока з мастацка-эстэтычнага боку прааналізаваны ўплыў «дэкадэнта» С. Пшыбышэўскага на «рэвалюцыйнага дэмакрата» Я. Купалу, хаця змястоўныя назіранні і вывады аб гэтым ёсць у працах У. Казберука і У. Стохеля. Толькі пазначаны творча-тыпалагічныя сувязі паэтыкі Я. Купалы з паэтыкай С. Выспянскага. З іншага боку, творчасць Адама Міцкевіча, Уладзіслава Сыракомлі з сучаснага пункту гледжання не з'яўляецца для Купалы чыста польскім кантэкстам літаратурных сувязей, а ўяўляе айчынны кантэкст польскамоўнай спадчыны Беларусі, у якім натуральна пачуваўся і сам Купала, пачаўшы свой шлях у літаратуру, як вядома, з вершаў на польскай мове. Упершыню раннія польскамоўныя вершы Я. Купалы прааналізаваў С. Александровіч, даследчыцкая кампетэнтнасць якога працягвае ўражваць да сённяшняга дня глыбінёй і грунтоўнай вывучанасцю крыніц¹. Ён жа упершыню сказаў аб tym, што гэтыя купалаўскія вершы заслугоўваюць сур'ёзную навуковую ўвагу, нягледзячы на тое, што сам Купала іх ні ў якія свае прыжыщёвыя выданні не ўключалаў, нібыта лічачы іх вучнёўскімі творамі. Тым не менш гэта быў красамоўны факт творчага пачатку нацыянальнага генія, невыпадковасць якога відавочная. З пункту гледжання сённяшній літаратуразнаўчай канцэпцыі прыналежнасці польскамоўнай спадчыны Беларусі да айчыннага літаратурнага кантэксту такое ўваходжанне ў літаратуру Купалы было не толькі не выпадковым, але нават заканамерным працягам традыцыі, калі польска-беларуская культурная цэласнасць, што існавала ў ХVIII–XIX стст., была з'явай не супярэчлівой унутры самой сябе, але ўяўляла сабой дзве грані аднаго творчага

феномена, які абумовіў польскамоўнасць А. Міцкевіча, двухмоўнасць Я. Баршчэўскага, У. Сыракомлі, В. Дуніна-Марцінкевіча. Як бачна, на пачатку XX ст. гэты культурны феномен яшчэ меў глебу для свайго існавання, але быў на мяжы сваёй вычарпнасці, што і пацвердзіў творчы лёс Янкі Купалы.

Купала сваёй творчасцю ўступаў у вялікую эпоху ёўрапейскага мадэрнізму з наяўнасцю ў ім размаітых плыніяў, аб'яднаных містычным перажываннем жыцця, зваротам да ірацыяналных форм светабачання, прысутнасцю сконных матываў з адчуваннем хісткасці мяжы паміж «бытам і нябытам». У гэтую ідэйна-мастацкую парадыгму ўпісваўся ранні польскамоўны Купала з вобразам свайго будучага традыцыйнага «мужыка», аднак там ён называецца ў яго Białorusin, а прыкметамі «мужыккасці» выступаюць сярмяга, саха і сякера. Характэрна, што напісаны верш «Białorusin» у класічнай вытанчанай форме санета, што кантрастуе з яго падкрэслена зніжаным лірычным персанажам:

Patrzę: ot się toczy jakiś cień zmarniały,
Licha siermiega z chudych bark opływa,
W strzepach kożucha tonie głowa siwa,
A krzywe nogi wleką z lip sandały...

To Białorusin, co cierpi i kocha.
To Białorusin, którego stoczyła
W bagnisko nedzy ciemnota-macocha,

Bogactwem jego — chatyna pochyła,
Celem do życia — siekiera i socha,
A kresem cierpień — karczma i mogiła².

У санете «Nie dla was» паэт выказвае лірычнае шкадаванне нязбытным лёсам Беларусі. Тыя, каго ён называе займеннікам «вы», «вас», — гэта не толькі сляяне, але цэлае мастацкае аба-гульненне калісці паднавартаснага ў сваім соцыйкультурным зрэзе народа, які чуеца на руінах уласнага гістарычнага быцця, і нават світанак новага абуджэння магчыма — «не для вас»:

Nie dla was dola jutrzenką różową
Wśród miotań życia polyska na niebie,
Nie dla was wschodzi nadzieje nanowo,
Gdy ja zwątpienie rozbije, zagrzebie...

Pieśń wasza jeczy trenami żałoby,
Stawiać przed oczy całą waszą nadzieję,
Że już za życia zmienieliście w groby.

Že waszą ziemię zniszczenie zalało,
Že inni mogą żyć wiecznie w potędze, —
Dla was nie wolno nawet umrzeć z chwałą³.

Так распачаў Купала гаворку пра нацыянальны лёс Бацькаўшчыны, што стала ўсведамляць сваю беспрытульнасць у свеце і голасам песняроў шукаць выйсця з гістарычнага нябыту, пракладваць шлях да нацыянальнага адраджэння. Матыў нацыянальнага заняпаду атрымаў сутчнную мадэрнісцкаму светаадчуванню афарбоўку: стан расчараўванасці і немажлівасці перамен пераносіўся з грамадскай сферы на асабістую, гучаў як немажлівасць дасягнення асабістай душэўнай збалансаванасці (санет «O zmroku»):

Siedzę i marzę, i czekam, a czego?
Sam ja nie mogę, odrzec na to sobie...
Zdaje się losu jakiegoś lepszego.

Bo kiedyż wreszcie szczęściem się ozdobię,
Zbędę się smutku i bólu swojego?
Czy aż w mogile — w czarnym zimnym grobie?...⁴

Санет «Przestańcie marzyć o sławnej przeszłości» напісаны ў традыцыях міцкевічаўскай «Ody do młodości». I хоць «przyszłość wasza spowita w ciemności», Купала заклікае: «Kochajcie przyszłość w jej świętlanej krasie», — і прадбачыць шлях да «przyszłej promienistszej doli»⁵. Санет «Ziemio» — надзвычай красамоўнае сведчанне вытокau фармавання свядомасці Купалы, яго рамантычнага патрыятызму і рамантычнага ад чаю на фоне новага гістарычнага светаадчування. Напрыклад, для А. Міцкевіча не было харектэрна адчуванне роднай зямлі — айчыны — як зямлі чужой, забранай, хоць Рэч Паспалітая пры пакаленні яго бацькоў ужо была падзелена і паняволена, аднак жывым і вострым было спадзяванне на яе хуткае і выніковае адраджэнне. Да з'яўлення ў літаратуры Купалы гісторыя паняволенасці доўжылася ўжо больш за стагоддзе, таму ў купалаўскім успрыняцці рэчаіннасці сутыкаюцца дзве супрацьлегласці: бязмерная любоў да роднай зямлі спараджае і нелюбоў да яе, бо яна — чужая! Вось гэтае трагічнае адчуванне роднай-чужой зямлі будзе і ў далейшым вызначаць мастацкую дамінанту купалаўскага светаадчування: абумоўліваць у ім рамантычную раздвоенасць лірычнага героя, абвастраць пачуццё грамадскай і ўласнай неўладкаванасці, узмацняць прадчуванне сваёй вялікай пяснярскай місіі і прарочай пакліканасці.

Ziemio, kocham ja ciebie, kocham duszą całą,
Chcę piersią przylgnąć, jak do swej kochanki;
Pragnę ciebie ozdobić w szkarłatowe wianki,
Pragnę otoczyć ciebie nieśmiertelną chwałą...

W zieleni, w świetle całaś, błyskasz żywiciem śmiało.
Widzę na twej przestrzeni przecudne pisanki,
Miłości i braterstwa widzę jasne ranki,
Dusza woła: O Boże! Czegoż mi dziś malo?

Serce płacze... Pierzchają sny o tobie, ziemio;
Zamiast wiosny i słońca — ciemnota złowroga.
Na twych łanach kwiecistych — głązy i kąkole.

Poloty ky miłości w duszy cicho drzemią...
Nie kocham ciebie, ziemio, choć wołam do Boga:
— Chryste! Skąd zmiana taka?.. Cudzą orzę rolę...⁶

Без перабольшання можна сцвярджаць, што пачатак Купалы быў роўны міцкевічаўскаму па глыбіні і драматызму рамантычнага светаадчування, па майстэрскім выкананні страфічных і вобразных структур, па несумненнім і трывальным заняцці ім адразу ж месца ідэйнага вешча, прарока нацыянальнага лёсу, трагедыя якога будзе ў тым, што на яго вяшчунны кліч мала хто адгукненца («Па колькі ж нам дасі чырвоңцаў, калі мы пойдзем за табой?»).

Лічыцца, што польскія вершы Купала пісаў прыкладна ў 1902–1904 гг., а ў 1906 г. толькі перапісаў іх у асобны сшытак, магчыма, рыхтуючы да друку, але чамусыці не давёўшы справу да канца. Прычыну гэтага даследчыкі (С. Александровіч, а за ім і іншыя) звязваюць з пачаткам пісання Купалам па-беларуску, што відавочна вынікае з яго аўтабіографічных матэрыялаў. Паміж польскім і беларускім пісаннем Купалы, як і ў самім пераходзе яго да беларускамоўнай творчасці не было нічога супярэчлівага, экстраардынарнага. Як слушна піша У. Мархель, «узятая ў іншамоўную абалонку, яны (раннія польскамоўныя вершы Купалы. — I. B.) не супрацьстаялі яго беларускай паэзіі, ядналіся з ёю сваёй тэматыкай і зместам, лучыліся ідэйным тэм-пераментам, хоць і неслі ў сабе прыкметы кніжнасці⁷. Рызыкуем сцвердзіць, што сапраўды гэтыя купалаўскія вершы не толькі не супрацьстаялі беларускім, але яны арганічна ўпісваліся ў традыцыю айчыннага польскамоўнага пісання, калі паняще польскасці атаясамлівалася не з этнічным фактарам, а з грамадзянскай прыналежнасцю да колішніх Рэчы Паспалітай, дзе ў XVIII ст. польская мова займала афіцыйныя дамінуючыя

пазіцыі, што забяспечвала яе прыярытэтны статус. XIX ст. не толькі захавала, але і ўзмацніла гэту традыцыю, напоўніла яе новым зместам, бо фактычна праз польскую мову рэалізоўваліся патрыятычныя пачуцці тагачасных носьбітаў беларускай нацыянальнай ідзеі, а таксама выразна акрэслівалася супрацьстаянне імперыі. Нацыянальна-вызваленчы рух у XIX ст. быў польскім і беларускім адначасова, бо ў яго былі адны агульныя карані. А. Міцкевіч успрымаўся як **айчынны** пясняр на землях старажытнай Літвы-Беларусі, а польская мова яго твораў не замінала такому ўспрынніцтву. Польскія вершы Я. Купалы сведчылі аб грунтоўнасці і плённасці міцкевічаўскай традыцыі, але яны ўжо мелі альтэрнатыву.

Дзеля выканання ўзятай на сябе прарочай місіі, прадвешчанай яшчэ ў польскамоўных вершах, Я. Купала шырока ў сваёй паэтыцы ў далейшым звязаеца да вобраза звона. Гэты вобраз архетыпічны па сваёй прыродзе і таму тыпалагічна прыдатны для ўласаблення будзіцельскай ідзеі. Сімволіка яго празрыстая, і мадэрнісцкая эпоха ахвотна выкарыстоўвала гэты сімвал. Ёсць ён і ў драме С. Выспянскага «Вяселле», з якой даследчыкі эпізадычна парабоўнуўвалі драматычную паэму «Сон на кургане» і п'есу «Раскіданае гнядзо» Я. Купалы. Аднак асобнага парабоўнальнага аналізу гэтых твораў у айчынным літаратуразнаўстве пакуль яшчэ не было. Што тут мае месца — уплыў ці тыпалагічная абумоўленасць? Думаецца, што прысутнічаюць абодва фактары ўзаемадзеяння. Постаць С. Выспянскага, як і С. Пшыбышэўскага, — прызнаных карыфеяў «Młodej Polski», — аказала велізарны ўплыў на славянскія літаратуры. У той жа час гэты ўплыў прадвызначаўся і тыпалагічна падобным светадчуваннем. Для Купалы ў беларускай літаратуры, як для Выспянскага, важна было адлюстраваць у сімвалічнай форме лёсавызначальны момант нацыянальнай гісторыі: рух ад «сну» да «адраджэння». Канцепты сну і адраджэння сімвалічна заяўлены як у Выспянскага, так і ў Купалы.

У драме С. Выспянскага алегорыя сну як грамадскага стану пачынае праяўляцца ў другім акце, сімвалічна-містычным па свайму характару. Тут мы ўлоўліваем аддалены водгук міцкевічаўскіх «Дзядоў», калі на сімвалічную сустрэчу збіраюцца, апрача рэальных персанажаў, прывіды. Сярод Прывідаў — Станьчык, Рыцар і Вернігора. У дыялогу Журналіста і Станьчыка абнашчваеца ява нацыянальнага занядпаду:

Stańczyk: A wolicie spać
Dziennikarz: to jedno!
Usypiam duszę mą biedną,
I usypiam brata mego;
Wszystko jedno, wszystko jedno...⁸

Журналіст дэманструе сваю аддаленасць ад усяго, «ко было wielkie w kraju». Разрыў паміж марай і явай спараджае ў ім гэты неарамантычны (мадэрнісцкі) сіндром: расчараванасць у рэчаінасці падштурхоўвае героя не на барацьбу, як гэта было ў перыяд класічнага рамантызму, а абумоўлівае фатальную абыякаласць і нявер'е ў выніковасць змагання:

Dziennikarz: że wszystko, co było, przepadło,
Bezpowrotnie w mroku zbladło:
To bajki o trzecim Maju!⁹

Як бачна, актуалізуеца тут і матыў змроку, цемры, якая агарнула рэальнаяе жыццё і з якой павінна быць адшукана выйсце да святла. Матыў гэты стане адным з вызначальных і ў паэтыцы Я. Купалы. Менавіта Станьчык у Выспянскага нагадвае пра каралеўскі звон Жыгімonta, гук якога чуцен у часіны вялікіх замяшанняў, разгубленасці, што адпавядала тагачаснаму перажыванню рэчаінасці. У дыялогу Станьчыка і Журналіста гучыць таксама ніцшэнскі матыў «звышчалавека», але ў Выспянскага ён мае прыхавана іранічную афарбоўку: «звышчалавек» зліваецца з нікчэмнасцю натоўпу ў час, калі самакаштоўнасць індывидуальнасці падмяняеца каштоўнасцю «масы».

Другі сімвалічны прывід, Рыцар, нагадвае аб былой славе Грунвальда, аб велічы Вітаўта і Ягайлы, і містычныя стасункі з ім абуджаюць у субядніку — Паэце — здольнасць убачыць нарэшце момант ісціны і ўсвядоміць: пісаў не тое і не аб тым! Які ж момант ісціны становіцца зразумелым? «Не, думаю не аб гэтым!» — адказвае ён на пытанне Маладога «актавай ці санетам ён іх парадуе?» — «Павінны мы на шчыце напісаць слова вялікае Польшча!». Вось гэты момант патрыятызму, канцэптуалізаваны праз Паэта (невыпадкова менавіта яго!), і становіцца «момантам ісціны» для ўсяго новага пакалення, ад якога зноў і зноў патрабуюцца самаахвярныя высілкі дзеля справы нацыянальнага адраджэння. Такім чынам сакралізуеца Айчына і святой робіцца справа яе адраджэння. Гэтыя ідэі, матывы і спосабы ўвасаблення былі, бяспрэчна, сугучнымі Я. Купалу.

Духоўнае абуджэнне Паэта ў Выспянскага дае свой плён. І вось ужо дыялогу з Маладой ён вучыць яе асновам польскага

патрыятызму: дзе шукаць страчаную Бацькаўшчыну, дзеля якой на сход кліча трэці Прывід — міфічны вяшчун-лірнік Вернігора. Паводле сюжэта, Маладой прысніўся сон (і зноў сімвалічны знак — сон!), што яна ў залатой карэце едзе ў Польшчу. Але ж дзе такая краіна? Як вядома, у тагачаснай геаграфічнай прасторы яе проста не існавала. Намёкі паэта не адразу робяцца зразумелымі дзяйчыне-сялянцы з канкрэтна-бытавым бачнінем свету. У сэрцы, якое б'еца ў грудзях за гарсэцікам — «A to Polska właśnie!» — накіроўвае ход яе думкі Паэт. І за гэтым мы бачым абсалютна дакладны псіхалагічны сімвал вялікай эпохі гістарычнага заняпаду краіны, створаны Выспянскім: Польшча — у сэрцы! Гэта пакуль што галоўная і адзіная карта, на якой Польшчу ніхто не зможа закрэсліць, але яна ўрэшце дасць магчымасць дзяржаве аднавіць і зноў свае абрэзы і на карце геаграфічнай.

Традыцыйна беларускія даследчыкі звязвалі вобраз Вернігоры і яго таямнічы заклік на Сход з такой жа кампазіцыйнай ролій Незнамага ў драме «Раскіданае гняздо», на кліч якога адгукaeцца прадстаўнік маладога пакалення беларусаў Сымон, што ідзе з разбэрсанага роднага гнязда «на Вялікі Сход, па Бацькаўшчыну». Беларусь, як і Польшча, таксама жыла толькі ў сэрцах, і адтуль павінна было пачацца яе гістарычнае і дзяржаўна-палітычнае адраджэнне з адпаведным геаграфічным з'яўленнем на карце. Аб гэтым пазней напіша ў паэме «Уяўленне» У. Жылка: «На мапу Еўропы ўзышоў Беларус». А крыху раней адчайна заклікаў Пагоню М. Багдановіч: «Бійце ў сэрцы іх, бійце мячамі! Не давайце чужынцамі быць!». Падобнае трагічнае святаадчуванне было ўласцівае і ранняму Купалу, які пісаў тужліва-прарочыя слова: «Ziemia, kocham ja siebie» і «Nie kocham siebie, ziemio... Cudzą orzę role...». Трансфармацыя ключавых ідэй і образаў «Вяселля» С. Выспянскага ў мадэрністычнай парадыгме беларускай літаратуры, такім чынам, знаходзіла свой прыdatны грунт і тыпалагічныя падставы для з'яўлення.

Найбольш блізкая да ідэй і образаў «Вяселля» Выспянскага драматычная паэма Купалы «Сон на кургане». Тут таксама сон — сімвал нацыянальнага заняпаду, гістарычнага небыцця, з якога шукаецца выйсце незвычайнім героям з дзіўным іменем Сам. Тут таксама прысутнічае сюжэтна-кампазіцыйны кампанент вяселля, ад якога, як у Выспянскага, тхне вар'яцкасцю. Як цэнтральны, гучыць матыў пошуку шчасця і нацыянальнай долі. Купала не наследаваў слепа карыфеям польскага мадэрнізму. Ён стаў на свой шлях. Ключ яго твора ў разгадцы вобраза

Сама, пачынаючы ад семантыкі імені і варыянтаў яго сэнсавага напаўнення. Гэты ключ вызначаў дух эпохі і разуменне Купалам прыроды чалавека ў яго Боскай і зямной спрычыненасці, у роздуме над вялікай місіяй, якую ён павінен выкананаць на зямлі, будучы сынам гэтага краю і часткай гэтага абяздоленага народа. Дзе выйсце да шчасця і долі? Вечнае універсальнае пытанне вялікай літаратуры і вялікай філасофіі! Купала рэпрэзентаваў і тое, і другое — ён у коле эпахальных ідэй свайго часу шукае разам з Самам адказы на пастаўленыя пытанні. Бо адзін з варыянтаў семантыкі імені Сама прадугледжвае менавіта такое прачытанне: я, сам паэт, разважаю вуснамі свайго героя аб часе і аб народзе. Трагедыя сучаснага Купалу народа сімвалічна і была ўвасоблена менавіта ў образе Сама, імя якога мае шырокі спектр вобразных прачытанняў. Другі варыянт такога прачытання: Сам — як мастацкае адлюстраванне психалагічнага канцэпта «самасці» чалавека як элемента ментальнай падсвядомасці, якая пазней, паводле Юнга, будзе спадарожнічаць эга-чалавека як свядомаму светаўспрыманню. Такім чынам, «самасць» збліжаецца з паняццем самапазнання, і образ Сама па семантыцы імені кладзеецца ў рэчышчча трактоўкі чалавека, які стаў на шлях самапазнання, абуджаючы ў сабе энергію падсвядомага. Гэта было актуальна ў пачатку XX ст., калі актыўна ішоў працэс фарміравання беларускай нацыянальнай самасвядомасці. Паводле такога падыходу пошук Самам шчасця-долі (сімвалічнага скарбу, які ахоўвае Чорны з Відмамі) не столькі зазымляеца на сферу сацыяльнага жыцця, хоць такія празрыстыя намёкі ёсць і ў тэксле, і у літаратуразнаўчых інтэрпрэтацыях, колькі сімвалічна адлюстроўвае цянёты нацыянальна-гістарычнага шляху да адраджэння і мае універсальныя характар пошуку сэнсу жыцця. У песні Сама на замчышчы ізноў адчуваецца намёк на сувязь з творам Выспянскага, дзе з'яўляліся вобразы будзіцеляў Станьчыка, Рыцара і асабліва міфічнага Вернігоры:

Не заходзіць, ідучы прысадамі,
Падарожны (курсіў наш. — I. B.) з далёкага краю,
З добрай весткай, з ласкавымі радамі,
Аб жыцці-небыцці не спытае.

Не заходзіць нікто к нам са светачам,
Як пажар, як агністae сонца,
Неразвейнага, вечнага свету чым
Аслабеўшай уліў бы старонцы.

Ходзім-блудзім, снуем без прыстанішча,
Адпраўляем старыя малітвы
На забытым самім курганішчы,
Дзе спяць сведкі нявыйграных бітваў¹⁰.

Пошуки будучыні і пошуки Бацькаўшчыны, якія вядуць героя драматычных паэм Выспянскага і Купалы, падобныя ў сваёй сутнасці, розніца аднак ключавымі прынцыпамі. Для Выспянскага, паводле паэмы, ідэя аднаўлення Польшчы палягае на пошуку еднасці паміж прадстаўнікамі розных сацыяльных стаўнаў (у цэнтры сюжэтнай лініі, як вядома, шлюб паніча і сялянкі). Для беларускай літаратуры такое ідэйнае клішэ было ўжо ў пэўнай ступені пройдзеным этапам, які рэпрэзентаваў у свой час В. Дунін-Марцінкевіч. Для Купалы ў пачатку XX ст. істотным было іншае: адраджэнне Беларусі, паводле мастацкай задумы паэта, ускладнялася з-за раздзеленасці беларусаў у саміх сабе, калі непаразуменне раз'ядноўвала знутры нават адну сям'ю. Бацька і сын — варожыя адзін аднаму, бо сын служыць у расійскіх імперскіх структурах і з'яўляецца фактычным вырачэнцам Бацькаўшчыны. А бацька, Сам, шукае шчасце — нацыянальную долю — для ўсіх сваіх суродзічаў-землякоў (сімвалізаваных як «аднавяскоўцы»). У рэчышчы такога разумення значным сімвалам у канцы твора з'яўляецца пагібель жанчыны на ганку каля шынка, у якой Сам пазнае сваю жонку, а сын — маці. Гэтак сімвалічна **гіне** паміж іх раздзеленасцю сама Беларусь — «ジョンカ» Сама (згадайма, дарэчы, блокаўская амаль тагачаснае: «О, Русь моя, жена моя...») і нешанаваная «маці» іх нашчадка. Так намалявана Купалам нацыянальная трагедыя беларусаў у мадэрнісцкай паводле мастацка-вобразнай структуры, драматычнай паэме «Сон на кургане», пазначанай рысамі тыпалагічнай блізкасці з драматычнай паэмай «Вяселле» С. Выспянскага.

Такім чынам, польскія крыніцы купалаўскага натхнення былі надзвычай жыватворнымі і плённымі, шырока прадстаўленымі творчасцю паэтаў розных пакаленняў. Прычым уплыў А. Міцкевіча, У. Сыракомлі не разглядаецца намі як «польскі» уплыў, а як нацыянальная польскамоўная традыцыя. Уплыў пісьменнікаў мадэрнісцкай хвалі меў рысы тыпалагічнага падабенства і наследавання на гэтай аснове, што выявілася ў наяўнасці алюзій, психалагічных паралеляў, у сугучнасці ключавых вобразаў і матываў.

¹ Александровіч С. Янка Купала і польська література. // Александровіч С. Слова — багацце: Літаратура-крытычныя артыкулы. Мн., 1981. С. 78–123.

² Купала Я. Поўны збор твораў: У 9 т. Мн., 1995. Т. 1. С. 294.

³ Тамсама.

⁴ Тамсама. С. 297.

⁵ Тамсама.

⁶ Тамсама. С. 304–305.

⁷ Тамсама. С. 402.

⁸ Wyspiański S. Wesele. Dramat w 3 aktach. Kraków, 1901. Faksymilowa edycja. Wrocław-Kraków, 1987. S. 92.

⁹ Ibid.

¹⁰ Купала Я. Збор твораў: У 7 т. Мн., 1975. Т. 6. С. 72.

Tomasz Wielg (Wrocław, Polska)

Z zagadnień chronotopu w powieściach W. Bykawa

Twórczość Wasila Bykawa ze względu na walory artystyczne, ale także z racji roli, jaką odgrywała i odgrywa w dynamice procesu historycznoliterackiego, zasługuje na jedno z bardziej poczesnych miejsc nie tylko w białoruskiej, ale również europejskiej kulturze literackiej XX wieku. Jest to jednakże proza ciągle jeszcze, z wielu względów, niedoceniona w stopniu, w jakim na to zasługuje. Przyczyna tego tkwi, jak się wydaje, w jednostronności, a nawet konserwatyzmie metodologicznym dotychczasowych opracowań twórczości autora *Sotnikawa*. Utwory Bykawa badano do tej pory w aspekcie historyczno-genetycznym. Przedmiotem analizy były więc biograficzne i społeczno-polityczne determinanty dzieł, podstawę zaś w ich ocenie stanowiły najczęściej kryteria ideologiczne. Dzieło i jego specyficzne literackie jakości rozpatrywano najczęściej jako element struktur szerszych, pozaartystycznych, takich jak rzeczywistość społeczna czy uwarunkowania ideologiczne. Perspektywa oglądu badawczego skierowana była najczęściej nie na samo dzieło, lecz niejako «na zewnątrz», na sieć uwarunkowań, które owo dzieło miały określić.

Dociekanie zależności między dziełem a innymi pozaartystycznymi zjawiskami rzeczywistości ludzkiej to konieczne i uzasadnione procedury badawcze. Prace podejmujące te badania są pozytywne

i cenne, aczkolwiek kryją w sobie pewne niebezpieczeństwo: upraszczają złożoną naturę dzieła literackiego poprzez redukowanie go wyłącznie do funkcji ekspresji światopoglądu ideowego pisarza. Redukcjonizm taki może prowadzić (co wielokrotnie miało miejsce, jeśli chodzi o W. Bykawa) do powtarzania dezinformujących stereotypów związanych z interpretacją i oceną dorobku pisarza. Zastrzeżenia te nie zmierzają do pomniejszenia roli owej metody w naukowym opracowaniu twórczości Bykawa. Zasadność prowadzenia takich studiów nie przesłania faktu, iż potrzebne są również ujęcia inne, rozszerzające horyzont badawczy i pozwalające na bardziej wielostronny ogląd prozy białoruskiego prozaika, zwłaszcza jeśli chodzi o pisarza o takim bogatym dorobku, jakim może poszczycić się W. Bykau.

Duża część poświęconych twórczości W. Bykawa prac ma charakter ogólny, a autorzy ich koncentrują się przede wszystkim wokół walorów treściowych utworów prozaika, ich wymowy moralnej i antywojennej. Większość badaczy usiłowała wykazać historyczno-genetyczne konotacje pisarstwa W. Bykawa. Orientacja ta zdominowała, jak już wspomniano, wszystkie inne strategie analityczne, skutkiem czego zagadnienia szeroko zrozumianej poetyki, jej semantyki oraz korelacji między nią i kontekstem tradycji literackiej są spenetrowane w bardzo niewielkim stopniu. Zbadanie zaś tych problemów może dostarczyć wielu nowych spostrzeżeń odnośnie do specyfiki ideowo-artystycznej dzieł pisarza, sprzyjając lepszemu odczytaniu znaczenia i wartości tych, a także nakreśleniu pełniejszego obrazu nurtu prozy batalistycznej w procesie historycznoliterackim XX wieku.

Ten stan rzeczy uzasadnia wybór zadań oraz metody postępowania badawczego, które podjęto w owym szkicu. Ze względu na niewielką objętość niniejszej pracy ogląd poetyki twórczości W. Bykawa ograniczono w niej do rozpatrzenia tylko jednego elementu szeroko pojmowanej poetyki, a mianowicie — chronotopu. Ogląd tej wielkiej figury zmierzać będzie do ukazania wewnętrznych reguł porządkujących utwory białoruskiego prozaika, a także mieć będzie na celu wyjaśnienie jak czas i przestrzeń realizowane są w poszczególnych mikropowieściach Bykawa.

Z wyborem gatunku, który określić można mianem przypowieści, (paraboli), wiążą się również u Bykawa poszukiwania pisarza w dziedzinie kształtuowania relacji czasoprzestrzennych. Parabola wymaga bowiem pewnych ograniczeń przy lokowaniu akcji w czasie oraz określonym miejscu. Formy przestrzeni i czasu mają w metodzie twórczej Bykawa istotne i różnorakie znaczenia

modelujące. Ich struktura determinuje nie tylko pewne cechy formalne utworów, ale staje się także wykładnią ich systemów ideowych i aksjologicznych.

W każdym utworze literackim oznaki czasu realizują się w przestrzeni, a przestrzeń uzyskuje swój sens i jest mierzona w czasie odnoszącym się do konkretnego świata, jednakże rola dystansu czasowego i rozległość horyzontu narracyjnego, typowa dla dużych form epickich, takich jak powieść, nie może w pełni odpowiadać temu, co w odniesieniu do chronotopu demonstrują małe formy prozatorskie, w tym również przypowieść.

Zjawiskiem łatwym do zauważenia w mikropowieściach Bykawa jest znikoma ilość sygnałów, wyznaczających orientację czasoprzestrenną w rzeczywistości przedstawionej. W niektórych z nich tylko ukryte sygnały lub symbole zdradzają czas i miejsce akcji. Przykładem mogą tu być retrospekcje zastosowane w *Złym znaku* i wspomniana już we wcześniejszej części naszej pracy metoda informowania czytelnika o czasie wydarzeń. W przypadku jednego z momentów rekonstrukcji przeszłości tylko informacja o szpiczastej budionówce (żołnierskiej czapce) świadczy o tym, że akcja została przeniesiona do początku lat 20-tych.

Twórcy «drugiej fali» radzieckiej prozy wojennej, m. in. G. Bałkanow, J. Bondariew, K. Worobjow, ukształtowali fabułę swoich utworów w formie cyklu scen i epizodów i zaproponowali ujęcie czasu i przestrzeni zbliżone do doświadczeń impresjonizmu. Interesują ich czas i przestrzeń w małej skali, w skali zwykłego ludzkiego doświadczenia. Zrezygnowali więc z tworzenia rozległych układów temporalnych oraz przestrzennych i zawęzili ramy akcji poszczególnych utworów do paru godzin, kilku, najwyżej kilkunastu dni i do bardzo ograniczonego wycinka przestrzennego. Ograniczając czas i przestrzeń do tak niewielkich rozmiarów, pisarze maksymalnie wypełniają swe utwory zdarzeniami, opisami wrażeń osoby percepującej, scenami-przypadkami rzeczywistości frontowej, które, zmieniając się, kolejno, tworzą złudzenie przepływu temporalnego kreowanego świata. Ukształtowania przestrzenne i czasowe w utworach parabolicznych mają jeszcze jedną cechę — nawzajem potegują się i wspierają.

Wszystkie omówione cechy paraboli wraz ze specyfczną konstrukcją czasoprzestrzeni bez trudu można odnaleźć w mikropowieściach Bykawa. Jedność miejsca akcji, krótki czas trwania wydarzeń, kilkoro bohaterów — takimi wyrazistymi oznacznikami można ogólnie scharakteryzować ich układy czasoprzestrzenne. Wszystkie te właściwości strukturalne są nawet bardziej

charakterystyczne dla prozy białoruskiego pisarza, niż dla Bondariewa czy Bakłanowa. Jeśli w utworach tych dwu pisarzy wydarzenia najczęściej rozgrywają się w ciągu kilku dni, to w wielu powieściach Bykawa czas zdarzeniowy zamyka się w niepełnej dobie, jest często ograniczony kilkoma godzinami. Jednak długie są te godziny dla bohaterów, kiedy to każda chwila może stać się fatalną, rozstrzygającą. Pod tym względem szereg mikropowieści Bykawa przypomina tragedie antyczne, ścisłe przestrzegające jedności czasu, miejsca i akcji.

Bykau w swoich opowieściach ogranicza również ilość występujących bohaterów. Są nimi przeważnie towarzysze broni (żołnierze frontowi, partyzanci) występujący w niewielkich kilkuosobowych grupach. Ograniczenie ilości działających osób osiąga swoisty pułap w *Balladzie alpejskiej* (dwoje bohaterów) i w *Obławie* (Rouba).

Miejsce akcji utworów Bykawa nie wyróżnia się niczym szczególnym. Toczy się ona zazwyczaj w bliżej nieokreślonej małej miejscowości, np. w białoruskiej wsi (*Obława*), w miasteczku austriackim (*Pokochaj mnie, żołnierzyku*) lub w anonimowym punkcie na jednym z wielu pól bitewnych (*Trzecia rakieta, Jego batalion*). Nie są to miejsca, gdzie tworzy się historia. Można znaleźć podobne w każdym zakątku świata. Tak np. w *Krzyku żurawi* akcja osadzona została gdzieś na bezdrożu, w pobliżu bezimiennej przejazdu kolejowego. Ową typowość, charakterystyczność obranego miejsca akcji potwierdza zresztą sam autor już w pierwszym zdaniu:

Гэта быў звычайны чыгуначны пераезд, якіх нямала парадкідана на сталёвых шляхах зямлі¹.

Jednakże, właśnie ów najwyklejszy skrawek ziemi, pole z rozzruconymi wszędzie kupkami zbutwiałej, zeszłorocznej kukurydzy lub nie rzucające się w oczy bezimienne wzgórze lub zagubiony wśród lasów i bagnisk chutor, wszystkie te niepozorne skrawki ziemi, niczym nie różniące się od tysiąca innych, na których ludzie walczyli i umierali, — wszystko to jest ważne dla autora, wszystko ma ogromne znaczenie i sens.

Mówiąc o czasie w utworze epickim należy pamiętać, iż ogólny jego czas konstrukcyjny istnieje na dwóch płaszczyznach: jedna należy do czasu narracji, druga oznacza czas zdarzeń.

Obie te warstwy temporalne bez trudu odnajdujemy w prozie Bykawa. Pisarz białoruski opowiada głównie o zdarzeniach zachodzących jak gdyby właśnie teraz, czyli w momencie opowiadania, ale dość często mówi również o faktach i sprawach z dość

odległej przeszłości, stosując większy lub mniejszy do nich dystans. Ta dwupłaszczyznowość konstrukcji czasowej szczególnie uwidacnia się w *Złym znaku*, *Piaskowisku* i *Chłodzie*. Ciekawe rozwiązanie w zakresie organizacji czasu stosuje Bykau w powieści *Pokochaj mnie, żołnierzyku*. Czytelnikowi śledzącemu akcję utworu wydaje się, że autor zachowuje w nim jedność czasu narracji i zdarzeń. Wielkie jest jego zdziwienie, kiedy w końcowym akapicie powieści dowiaduje się, że utwór jest ciągiem wspomnień, jedną wielką retrospekcją i czas zdarzeniowy zdecydowanie odbiega od czasu narracji.

Czas akcji, czyli układ temporalny zaprezentowanych w powieściach Bykawa zdarzeń i sytuacji, składa się z zespołu epizodów, w których czas opowiadania równa się czasowi przeżywania. Owe segmenty temporalne kształtują się sukcesywnie (tak jak w *Trzeciej rakiecie*) i pod tym względem nie obserwuje się w jego powieściach żadnych odstępstw.

Inaczej, jak już wspominano, traktuje Bykau czas przeszły, w ujęciu którego proponuje rozwiązania interesujące i oryginalne. Pozbawia on przeszłość bytu samoistnego i chronologii, czyniąc ją pochodną teraźniejszości, czyli momentu, w którym bohater przywołuje w swojej pamięci różne fakty rzeczywistości minionej. Doskonałym przykładem takiej formy kształtowania przeszłości mogą być wspomnienia Rouby z *Obławą*. Wczesniejsze losy bohatera są w utworze opisywane wtedy, kiedy w jego myślach pojawiają się skojarzenia i (co za tym idzie) wspomnienia. Przy tym rolę swoistych łączników między teraźniejszością a zdarzeniami zaczerniętymi z przeszłości spełniają zazwyczaj różne szczegóły z otaczającej bohatera rzeczywistości. Takie ujęcie przeszłości zdecydowanie przeciwstawia się kanonom prozy tradycyjnej, z pietyzmem kultywowanych przez autorów monumentalnych powieści batalistycznych (M. Bubienowa, I. Erenburga, E. Kazakiewicza), ukazujących się na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych. Gdyby Bykau respektował naprawdę zasady chronologii, to musiałby rozpocząć swój utwór od zaprezentowania zdarzeń o co najmniej dziesięć lat wcześniejszych, aby poprzez analizę różnych zjawisk radzieckiej przedwojennej rzeczywistości wniknąć w przyczyny tragedii bohatera *Obławą*. Tymczasem pisarz osiąga ten sam efekt inną drogą, przywołując przeszłość wyłącznie na zasadzie asocjacji. Wykorzystuje zatem doświadczenia prozy najnowszej.

W utworach Bykawa jest wiele takich przykładów, kiedy najdrobniejszy szczegół daje bohaterowi pretekst do dalekich ewokacji. Przywołana tą drogą przeszłość ukazana jest w nowym świetle.

Aktualna sytuacja, w jakiej znajduje się bohater, staje się miernikiem rzeczywistości minionej, pomaga ją lepiej zrozumieć, pojąć błędy i potknięcia. Właśnie takim sposobem dokonuje Aziewicz z *Chłodu* przewartościowania wielu faktów z wcześniejszego okresu swego życia, krytycznie ustosunkowując się do niektórych z nich.

Zgodnie z wymogami formy parabolicznej Bykau traktuje czas i przestrzeń przeważnie w sposób uogólniony, uniwersalny. Toteż najczęściej czytelnik zna tylko rok wydarzeń (często w przybliżeniu). Niejednokrotnie bywa i tak, że tylko dojrzewająca kukurydza, śnieg i mróz, czy spadające liście informują czytelnika o czasie akcji. Innym razem (co zdarza się rzadko) chronotop gra w utworach Bykawa pierwszoplanową rolę kompozycyjną. Tak np. rzeczą się ma w powieści *Doczekać do świtu*. Utwór rozpoczyna się wyruszeniem grupy świadowców na akcję, która ma na celu likwidację niemieckiego składu amunicji na tyłach wroga. Grupa przedostaje się za linię frontu i rozpoczyna morderczą wędrówkę przez «przestrzeń nieprzyjaciela»².

Chronotop w *Doczekać do świtu* prezentuje się niezwykle dokładnie upływ czasu, jego przemijanie ma tu ogromne znaczenie. Dla lejtnanta Iwanouskiego i jego grupy jest bowiem niewidzialnym wrogiem, z którym ciągle muszą walczyć, przegrana z czasem oznacza dla nich niepowodzenie, a nawet śmierć. Wydarzenia przedstawione w utworze na 135 stronach «dzieją się» w ciągu dwóch dób. O czasie wspomina się ponad 120 razy, przy czym Iwanouski 13 razy dokładnie określa go według zegarka. Lejtnant jak nikt inny czuje upływ czasu, widzi swoją wzrastającą niemoc w walce z nim. Nieprzychylne bohaterowi czas i przestrzeń zlewają się w jego świadomości z całokształtem okoliczności, jakie należy przewidzieć.

Czas akcji, czyli układ temporalny zaprezentowanych w powieści zdarzeń, jest prawie niczym nie zachwiany. Jedynym odstępstwem są wspomnienia Iwanouskiego o Wołochu, który zginął podczas pierwszej próby wysadzenia tego feralnego składu amunicji, do którego obecnie zmierzają. Poza tym czas, będący niezwykle ważnym elementem konstrukcyjnym utworu, układa się w jeden ciągły przebieg chronologiczny. Nawet pomiędzy poszczególnymi rozdziałami trudno jest zaobserwować interwally temporalne.

W *Doczekać świtu*, a także w niektórych innych opowieściach, Bykau wykorzystuje jeszcze jeden ciekawy chwyt artystyczny. Jest nim gra czasem. Emocjonalne wydłużenie lub kondensacja fragmentów czasowych sprawiają, iż akcja w powieściach Bykawa przybiera charakter falujący. Bywa tak, że opis pięciu czy dziesięciu

minut «dziania się» zajmuje w utworze kilkanaście stron, zaś godzina akcji może być podana w kilku zdaniach. Autor jak montażysta filmowy zwalnia lub przyśpiesza czas zdarzeń, zestawia jego zróżnicowane fazy. W makrochronologii jego utworów dominuje czas streszczoney, natomiast w poszczególnych epizodach czas autentyczny, uobecniony płynie wolno, jest zatrzymywany różnymi szczegółami, by potem nagle ulec przyspieszeniu. Subiektywne odczucie czasu w ramach danego epizodu prowadzi do emocjonalnego rozciagnięcia ostatnich sekund przed salwą egzekucyjną, by potem w jednej chwili powrócić do ustanowionej wcześniej konwencji prezentowania chronotopu. W wielu momentach czas narracji, wypełniony uczuciami, spostrzeżeniami i rozmyślaniami podmiotu świadomości, staje się nieproporcjonalnie długi w stosunku do czasu opisywanego zdarzenia. W pewnych wypadkach powstaje wręcz rozziew między zwerbalizowanym określeniem czasu a jego subiektywnym odczuciem. M. Bachtin nazywa omówione zjawisko hiperbolizowaniem mikrochronologii³ i zwraca uwagę na jego rolę modelującą wyższe sensy znaczeniowe utworów.

W większości powieści wojennych Bykawa fabularny czas narracji wyraźnie dzieli się na trzy odcinki: przed bitwą (lub innym kulminacyjnym momentem), w czasie walki i po jej zakończeniu. Pierwsza i trzecia faza (spokój przed walką i cisza po walce) charakteryzują się płynnością czasu, kompozycyjnym porządkiem. Zupełnie odmienny natomiast jest czas bitwy. Ma on diametralnie inny «obraz», najczęściej zaskakuje człowieka, ogłusza go wyciem i świstem bomb, gradem kul. Są to chwile pełne napięcia, tworzące inny świat, gdzie zwykłe wyobrażenia o czasie i przestrzeni całkowicie zatracają sens. W świecie tym czas ma inny punkt odniesienia i inny wymiar. Najważniejsze nie są godziny, lecz sekundy i minuty. To one decydują o wszystkim, one wyznaczają granicę życia i śmierci. Są tak nasycone wydarzeniami, że mogą wydawać się za długie lub, odwrotnie, zbyt krótkie. Typowa dla techniki powieściowej Bykawa jest konstrukcja chronotopu w *Trzeciej rakietce*.

Akcja tej powieści toczy się na kilkunastu metrach zimnego, wilgotnego, zarośniętego trawą rowu strzeleckiego. Bierze w niej udział sześciu żołnierzy i jedna sanitariuszka. Ich oddział można nazwać międzynarodowym: są w nim Jakut — Popow, Rosjanin — Żółtych, Białorusin — Łośniak.

Od samego początku narrator (tożsamy z osobą głównego bohatera) stara się odzwierciedlić wydarzenia oraz przestrzeń, w jakiej mają miejsce, zapoznać czytelnika z bohaterami, kierując jego uwagę to na jedną, to na drugą postać. Takie ujęcie, stosowane

również w innych powieściach Bykawa, przypomina ruchy obiektywu kamery filmowej.

Już w pierwszym zdaniu powieści zarysuje się bieguna rozbieżność między ograniczoną przestrzenią rowu strzeleckiego a bezkresem nieba. Kontrast typowych opozycji przestrzennych góra — dół, blisko — daleko pozwala pisarzowi na podkreślenie lokalności zdarzeń.

Wymogi formy przypowieściowej zmuszają go jednak do lakonizmu, pozbawiają możliwości szczegółowego i konkretnego przedstawienia kilkuosobowej grupy walczących żołnierzy. Bykau stara się zawsze tak pokazywać wydarzenia, by lokalny epizod miał szerszą wymowę, dawał wyobrażenie o tragicznie i bezwzględności wojny w ogóle. Toteż poszczególne emocje bohaterów, a zwłaszcza ich myśli często odbierane są przez czytelnika jako uniwersalne, ponadczasowe. Możemy zatem mówić, że w powieściach wojennych Bykawa oprócz dwóch omówionych wyżej linii czasowych istnieje trzecia płaszczyzna temporalna. Jest nią czas filozoficzny, konceptualny, różniący się od czasu fizycznego i fabularnego, czas związany z uniwersum, absolutem, wiecznością i jej głębokim sensem. W przeciwnieństwie do czasu narracji i akcji odznacza się on ciągłą aktualnością, wiecznym trwaniem.

Bykau w swoich powieściach wojennych zawsze znajduje możliwość, aby poprzez najróżnorodniejsze szczegóły «uwiecznić» bohaterów, przedłużając ich «życie» również po śmierci. W *Trzeciej rakiecie* takim «mówiącym» szczegółem jest zegarek na ręce martwego Żoutycha. Odmierza on czas nawet wtedy, kiedy serce bohatera przestało już bić. Pisarz jak gdyby chce potwierdzić, że czas bohatera biegnie dalej. Wrażenie to potwierdza ostatni list Żoutycha napisany do ukochanej, w którym czytamy:

Дарка, я живы, чаго и табе жадаю...⁴

List ten spełnia nie tylko taką funkcję. Jest on również pretekstem bohatera-narratora do głębokich przemyśleń filozoficznych dotyczących przemijania czasu oraz kondycji człowieka, jego miejsca w gwiezdnym chronotopie. Życie jednostki — jak można wynioskować z owych refleksji — jest kroplą wobec oceanu wszech czasu, jego mało znaczącą drobiną. Istnienie bowiem jest całością i procesem nie redukowanym do jakiejkolwiek swojej części.

Śmierć Żoutycha w *Trzeciej rakiecie*, tak jak i śmierć wielu innych bohaterów opowieści Bykawa, jest tylko śmiercią fizyczną. Swoistym przedłużeniem ich życia jest bowiem pamięć o czynach, o głębokich wartościach moralnych tych, co polegli. Bohaterowie zatem nie umierają, nie popadają w zapomnienie, pozostając w

pamięci współtwarzyszy, a poprzez literaturę — i czytelników. Mimo, iż od przedstawionych wydarzeń wojennych minęło ponad pół wieku, żyją oni nadal w pamięci potomnych. Dzięki temu współczesny odbiorca lepiej może zrozumieć wojnę i jej wpływ na człowieka, na jego postawę, zrozumieć sens i charakter toczących się wówczas walk. Sąd współczesnego człowieka nad przeszłością w relacji z teraźniejszością jest bardzo pomocny w poprawnym rozumieniu problematyki moralno-etycznej prozy W. Bykawa, który w swych opowieściach uważnie śledzi wszelkie wyznaczniki takich kategorii, jak odwaga i strach, uczciwość iobluda, poczucie sprawiedliwości i bezkarność. Pisarz bada motywy czynów człowieka na wojnie (zarówno bohateruskich, jak i haniebnych), głęboko zastanawia się nad przyczynami wewnętrznych frustracji, nieprzemyślanych decyzji, sądu sumienia. Sprawdza stan i potencjał duchowy postaci w wyjątkowo napiętych drastycznych sytuacjach, zaskakujących niespodziewanymi zwrotami, komplikacjami i znakomicie nadających się do ukazywania stanów psychicznych bohaterów.

Owe tematyczne i konstrukcyjne wyznaczniki utworów białoruskiego prozaika jeszcze bardziej podkreślają ich uniwersalność. Pisarz w swej prozie ujawnia pewną niezmiennosć odwiecznych pierwiastków pozytywnych lub negatywnych, prześwitujących poprzez nurt empirycznego bytu i zmian historycznych. Forma paraboliczna pozwala mu wyjść poza ramy społeczno-historyczne i przestrzenno-czasowe.

Powysze rozważania pozwalają mówić o specyfice i oryginalności techniki powieściowej Bykawa, o jego odkrywczym poszukiwaniach w zakresie gatunku i kompozycji. Białoruski prozaik wyraźnie zdystansował się wobec tradycyjnych sposobów organizacji świata przedstawionego, podważył kompetencje narratora auktorialnego, utarte schematy konstrukcyjne i wypracował własną formę powieści wojennej o wyraźnie zaakcentowanych cechach paraboli. Napełnił ją dramatycznymi zdarzeniami, znakomicie wychwyconymi szczegółami frontowego i partyzanckiego bytu, opisami walk, przeżyć, rozterek i medytacji postaci. Owe konkrety i szczegóły, unaocznione w akcji lub przepuszczane przez świadomość bohaterów, nie mają li tylko wartości samoistnej. Wybór formy parabolicznej pozwala bowiem pisarzowi poprzez najróżnorodniejsze zabiegi i pociągnięcia konstrukcyjne (technika asocjacji, montaż, gra czasem, otwarte finale itp.) nadać rzeczywistości przedstawionej uniwersalną wymowę filozoficzną i historiozoficzną, połączyć «mikrokosmos» minionej wojny z jej «makrokosmosem».

¹ В. Быкаў, *Жураўліны крък* [w:] Выбраныя творы ў двух тамах, Мінск 1974, т. 1, с. 19.

² Jest to przykład określenia «вражеское пространство» użytego przez Л. Оляндера w pracy *Нравственно-временные связи в поэтике документальной прозы о Великой Отечественной войне* (Саратов 1965, s. 24).

³ M. Bachtin, *Formy czasu i czasoprzestrzeni w powieści* [w:] *Problemy literatury i estetyki*, Warszawa 1982, s. 361.

⁴ В. Быкаў, *Трэцяя ракета*, [w:] Выбраныя творы ў двух тамах, Мінск 1974, т. 1, с. 262.

Wioletta Rodak (Warszawa)

Maksim Tank w oczach Polaków

Uznany został za najwybitniejszego współczesnego poety białoruskiego. Znało go wielu i jego twórczość poetycką. To ich głosy zostaną tu przedstawione.

On sam był bardzo związany z Polską; znał też język, który rozbrzmiewał od Bałtyku do Tatr, od Odry aż po Bug. Ten wyjątkowy człowiek będzie opowiadał sam o sobie.

Jego ustami oraz innych wybitnych ludzi zostanie naszkicowana postać poety i człowieka — MAKSIMA TANKA.

Długo się zastanawiałam w jakiej kolejności zaprezentować cytaty; już nawet zaczęłam je układać. Ale doszłam do wniosku, że jakby ich nie dopasowywać, to i tak stanowią spójny obraz — opowiadający konkretną historię, więc chronologia nie jest tu najistotniejsza.

A wszystko zaczęło się na Wileńszczyźnie, dnia 17-ego, miesiąca 9-ego, roku 1912-ego, kiedy to przyszedł na świat Jauhien Skurko. «Pod ubogą strzechą wiejskiej chatynki o głodzie i chłodzie, wyrastał syn chłopski, imię którego za pół wieku miało stać się symbolem dynamizmu i rozwitku ojczystej literatury.»¹ Ale nie to prawdziwe imię tylko to wymyślone. «Myślałem w młodości, że sukces zależy bardziej od nazwiska niż od talentu. Poza tym, legalnie pod własnym nazwiskiem, w tamtych czasach nie zawsze mogłem publikować. I tak wziąłem sobie coś ze świata żelaznego. Gazeta miała proces. Moje nowe nazwisko weszło do akt sądowych i już zostałem przy pseudonimie. Później dowiedziałem się, że ‘tanka’ to jest tradycyjna forma japońskiej poezji lirycznej.»²

W 1932 roku w gazecie «Беларускае жыццё» ukazał się pierwszy, pod pseudonimem Maksim Tank, wiersz «Zastrajkowały fabryczne kominy». Tank w wieku 24-ech lat wydał swój pierwszy zbiorek poezji pt. «Etapy» (który od razu został skonfiskowany przez cenzurę). Rok później Tank stwierdził: «W opracowanym przez Putra-menta zbiorku „Droga leśna” znalazłem wydrukowany swój wiersz przetłumaczony na mowę polską. Był zamieszczony w „Kurierze Wileńskim”, otrzymałem wtedy od swego tłumacza pierwsze w życiu honorarium — 3 złote. Przyznam się, że nigdy nie pomyślałem, że wiersze mogą mieć jakąkolwiek wartość mierzoną pieniędzmi ... Wiedziałem, że za wiersze mogą sądzić i karać więzieniem, ale żeby za nie płaciли ...».³ W odpowiedzi na te słowa Wojciech Żukrowski napisał: «Doskonale rozumiem jego radość, kiedy dostał 3 złote jako honorarium za wydrukowany wiersz. Dotąd wiedział, że wiersze dołączają się do akt oskarżenia, że ważą na wyroku.

Ze wzruszeniem czytałem o jego pielgrzymowaniu do Warszawy, bo tak to chyba trzeba nazywać, obchodził stolicę pieszo, bo szkoda mu było wydawać grosze na bilet, mógł za nie kupić sobie bułkę, podjeść. Piesze wędrowanie sprzyja poznawaniu kraju i ludzi, a także przemyśleniom, rozrachunkom serdecznym».⁴ A przemyślenia pchały młodego Tank'a do poszukiwań: «Poezja musi odkrywać wciąż nowe horyzonty. Inaczej przestaje być poezją. Tego nowego trzeba poszukiwać nie tylko na drogach życia własnego narodu, ale i innych».⁵ Oczywistym wydaje się fakt, że stagnacja nie sprzyja odkryciom. «Tank ma jedną wielką pasję — podróże. < Odkąd siebie pamiętam zawsze jestem w drodze... Nie wiem, skąd u mnie ta cygańska natura >».⁶ «Mogę miesiącami podróżować, ale zawsze wracam do mowy swojej, do pejzaży Białorusi, do spraw ludzi, z którymi się zżytem».⁷ «Podróże po różnych krajach zrodziły w nim głębokie przekonanie, że na ziemi prócz drzew, ziół i kwiatów rosną również wiersze: < Znajdowałem je na wszystkich drogach, na wszystkich lądach. Ale najpiękniejsze, najlepsze znajdowałem na ziemi ojczystej >».⁸ Wrażliwość poety i jego emocje znajdują swe ujście w poezji. «Zdarza mi się, że pod wpływem wzburzenia rodzi się w mojej głowie na ten sam temat nie jeden wiersz, a kilka, jakby jeden nie wystarczył na przekazanie wszystkich myśli, jak mi się wówczas wydaje, ważnych, niezbędnych».«⁹ Lecz myśli, które przekazywał nosiły szczególny obraz: «Od dzieciństwa szukałem pracy, której by starczyło na 1000 lat. Taką pracą stała się dla mnie poezja; ledwie kończę jeden wiersz, już w sercu kiełkuje drugi».«¹⁰ «Każdy człowiek musi nosić w sobie obraz ziemi ojczystej, to źródło, z którego czerpie całe życie. [...] Wędrowałem po całej

Białorusi, zbierałem pieśni ludowe, przysłówia, legendy, całą mądrość ludową przywędzczylem sobie na potrzeby mojej poezji. Nie czuję się odosobniony niemal cała literatura białoruska wywodzi się z folkloru, z wierności do tej ziemi.»¹¹, «Ta praca zawsze dawała mi zadowolenie, chociaż okazała się bardziej złożona niż sądziłem na początku. Nie wszystko mi się udawało. Nigdy nie mogłem się całkowicie poświęcić literaturze. My, współcześni pisarze, znacznie mniej pracy wkładamy w swoje dzieła niż to czynili klasycy [...] To, co dajemy czytelnikom, wymaga często wielu poprawek, a my, w naszym zagonionym życiu, nie mamy na nie czasu. Zawsze pisałem z wysiłkiem. Z biegiem lat pisze mi się coraz bardziej, chyba dlatego, że wiem, jak pisać nie należy.»¹², «Może niekiedy i wpadłbym w panikę z powodu nadmiaru różnych obowiązków, ale pamiętam dobrze czasy, gdy nie miałem żadnych obowiązków i bardzo z tego powodu cierpałem. W latach młodości jako bezrobotny nie wiedziałem, co robić z wolnym czasem. Wybór między nadmiarem czasu a jego niedostatkiem przechyla szalę na korzyść tego ostatniego. Lepiej nie mieć wolnego czasu i mieć coś do powiedzenia, niż mieć czas i nie móc nic zdziałać. Aby zaś mieć coś do powiedzenia, trzeba być w gąszczu wydarzeń, żyć pełnią życia.»¹³.

Coraz to nowi czytelnicy mogli ignać do poezji Tank'a tylko dzięki tłumaczeniom. Jeden z tłumaczy poezji Tank'a pan Tadeusz Chróścielewski na pytanie dlaczego tłumaczył jego wiersze odpowiedział: «Sprawa jest prosta. Tank był najzdolniejszy, był najpłodniejszy, pisał o rzeczach nam bliskich.»¹⁴ Ale przyciągało coś jeszcze: «Pamiętam usłyszaną kiedyś od tłumacza utworów Tank'a uwagę, że jest to poeta, przy którym tłumacz się nie będzie nudzić, gdyż jego niespokojny duch jest w stanie nieustannych poszukiwań nowych treści i nowych form, co translatorowi życia nie ułatwia.»¹⁵ Maksim Tank sam sobie też życia nie ułatwiał. W stosunku do własnej twórczości był bardzo krytyczny. W pamiętniku napisał: «Z przerążeniem stwierdziłem, że ukończyłem już 27 lat, a wydałem tylko 2 tomiki wierszy, z których 75 procent jest słabych, 20 — średnich i chyba zaledwie 5 procent — dobrych. Nie ma się czym chwalić.»¹⁶ «Zacząłem czytać swoje dawne utwory. Niektóre poprawiłem, a inne są tak nieporadne, że szkoda nawet czasu na ich poprawianie. Nasza białoruska literatura jest jedną z najmłodszych, ale mamy już tylu klasyków, że można by nimi oddzielić nawet i sąsiadów.»¹⁷

O przedstawicielach literatury białoruskiej pisał też tak: «A w ogóle trzeba sobie powiedzieć, że nadzieję naszej literatury nie są

wcale ci, którym urządzamy dziś huczne jubileusze, ale ci, o których nie wolno jeszcze głośno mówić. W ocenie utworów literackich istnieją u nas dwie miary: jedna — białoruska, druga — europejska. Według pierwszej wszyscy są wybitni, sami klasycy. Według drugiej... Tą drugą na razie nie ma nawet kogo mierzyć.»¹⁸

Od samego początku twórczość Tank'a spotykała się w Polsce z dużym uznaniem. «Ten wypróbowany przyjaciel Polski jest prawdziwym mistrzem słowa namiętnego, pisaneego z pasją i porywającym impetem. [...] Tank jest również niedoścignionym tłumaczem literatury polskiej na język białoruski.»¹⁹ Od Tadeusza Chróścielewskiego dowiedziałam się, że Tank przełożył wiersze około stu kilkudziesięciu poetów polskich, między innymi poetów III-ej i IV-ej kategorii, nie tylko I-ej. O Polsce Tank pisał: «Bardzo często jestem gościem Polaków. Już niejednokrotnie byłem w Polsce. Najważniejsze jest to, że każdy pobyt w Polsce napawa mnie podziwem i szacunkiem dla waszych osiągnięć. Powracając na Białoruś, na spotkaniach ze społeczeństwem Białorusi, przekazuję im słowa prawdy o waszej ojczyźnie. A to umacnia przyjaźń między naszymi narodami.»²⁰

Dla odbiorców poezji Tank'a ważny jest fakt, jak stał się poetą? «Pisanie wierszy jest chorobą młodości... Kto z niej nie wyleczy się — zostaje poetą...»²¹ «Widzicie, ja jestem poetą, a poeci przyzwyczajeni są do przekreślania. Wiecie, napisze się kilka wierszy i przekreśla się. Chce człowiek pisać jak najładniej. Dlatego przekreśla.»²² Kimże jest Tank i jemu podobni dla narodu białoruskiego? «Jesteśmy pieśniarzami niewielkiego narodu, o którym mało kto słyszał na świecie, i jednocześnie — pieśniarzami narodu wielkiego i tak bogatego, że nie zna nawet wszystkich swoich dzieci i wszystkich swoich skarbów...»²³

Tank swoją poezję postrzegał bardzo osobiście: «Pisząc wszelkie wstępły do swej poezji zawsze myślę: cóż mogę dodać do tego, co już powiedziałem w wierszach? Dręczy mnie obawa, że utwory nie są udane, skoro nie można ich drukować bez komentarza, a jeszcze gorzej by było, gdyby komentarz był ciekawszy niż same wiersze.»²⁴, «Poezja powinna odwoływać się do ludzkich uczuć, powinna być głosem sumienia rozlegającym się w zgiełku naszych czasów.»²⁵

A według Floriana Nieuważnego: «Poezja Tank'a jest szczerą i ludzką, jak uścisk dłoni przyjaznego człowieka. Jest mądra i gorzka, jak rady steranego życiem ojca wypowiadane przed daleką drogą synowi. Jest pełna dobroci i zauroczenia życiem, jak leśna polana pachnąca ziołami i rozedrgana brzęczeniem pszczół i trzmieli. Jest wrażliwa i czujna na wszelkie drgania uczuć i przeżyć, jak

kochającą i kochana kobieta świadoma swojego szczęścia i odpowiedzialności. Jest rdzennie ludowa, organicznie białoruska czysta i przejrzysta, jak krynica, a równocześnie zadziwiająco uniwersalna i ogólnoludzka, bo żywiąca się sokami największych osiągnięć kultury światowej. Jest wreszcie naturalna, wpisana niezauważalnie a mocno w życie, którego współczynnikiem i współtwórcą jest sam poeta.»²⁶, zdaniem Marii Putrament: «W jego twórczości znalazło odbicie kilka dziesiątków lat historii narodu białoruskiego. Był jej współtwórcą, uczestniczył we wszystkich wydarzeniach, jakie przeżył jego kraj. Pamięć o nich chciał utrwalić dla przyszłych pokoleń.»²⁷, Sokrat Janowicz twierdzi, że: «Twórczość Maksima Tanki krzepła i hartowała się w ogniu rewolucyjnych zmagań mas białoruskich o swe społeczne i narodowe wyzwolenie. Powszechna nienawiść do ciemiężycieli dała poecie sił i otuchy, umacniała w nim wiarę i przekonanie w ostateczne zwycięstwo idei wolności i braterstwa.»²⁸, Tadeusz Kijonka zauważa, że: «Przez twórczość Tanki przebiega wyraźny prąd poezji politycznej, lecz jest on przede wszystkim lirykiem, wyrazicielem ojczystego krajobrazu i prostych, bezpośrednich wzruszeń, które ujmują szczerością i siłą przewijania. Wrażenie to potęguje jeszcze silne powiązanie Tanki z poezją ludową — jej strunę słychać wyraźnie w jego wierszach, rozbaczających tonami ballady, prostej wiejskiej piosenki opartej na powtarzaniach i refrenie. Odzywa się też w kształcie przywoływanych wyobrażeń. Tutaj — zgodnie z traktowaniem przyrody przez wyobraźnię ludową — Tank poddaje ją procesowi antropomorfizacji: świat zwierząt, drzew i roślin żyje i reaguje po ludzku.»²⁹, zdaniem Jerzego Stefańskiego: «Prostota, komunikatywność, plastyczka obrazów poetyckich składają się na obraz poezji Tanki, wartość zwiększoną tym, iż warstwa estetyczna wierszy jest zarazem nośnikiem ważnych treści, ogólnoludzkich, idei braterstwa, pokoju, światowego bezpieczeństwa. Wszystko to przekazuje Tank za pomocą obrazów, których znaczenie da się odczytać łatwiej i szerzej niż same dumnie brzmiące pojęcia.»³⁰, Nina Kuprianowa tak zrecenzowała poezję poety: «W palecie poetyckiej Tanki znajdujemy nie tylko surowy wiersz klasyczny, nie tylko ludowe rytmy, ale też wiersz wolny, od dawna chętnie przezerany stosowany. Niezależnie jednak od tego, do jakiej formy sięga, jest ona dla niego zawsze środkiem, z którego pomocą szuka odpowiedzi na najważniejsze problemy życia <Poezja powinna ukazywać nowe treści, inaczej przestaje być poezją> — mówi Maksim Tank.»³¹.

Opisy dotyczące Tanki i jego poezji można mnożyć niemal w nieskończoność. Powoli zmierzając do końca, chciałambym

przytoczyć fragment wypowiedzi Floriana Nieuważnego na temat tego, jakim był poeta i człowiekiem. «*Poeta — mądry, dobry, odkrywczy, łączący znakomicie tradycję z awangardą, świetnie łączący tradycje rodzime z tradycjami polskimi, europejskimi. Poeta, który bardzo dobrze prezentuje się jako człowiek rozumiejący humor, i co jest dla mnie szczególnie istotne, lubiący słabych — kobiety, zwierzęta, starców i dzieci. To jest dla mnie miernikiem etycznego stosunku do świata.*

Człowiek rzeczywiście mądry, z dużym dowcipem, poczuciem humoru; ogromnej erudycji, aż zadziwiającej, bo skąd taka erudycja w człowieku, który doszedł do wszystkiego sam. Ale właśnie dlatego porałała ta erudycja, której nigdy nie eksponował.»³²

Na zakończenie kilka słów od Tank'a: «[...] Za wszystko jestem ogromnie wdzięczny polskim przyjaciółom, a przede wszystkim zaś za to, że wiernie przekazali zawarte w moich wierszach treści, zachowując kształt formalny, tak, że brzmiały one w mowie polskiej nutą mojej białoruskiej pieśni. I może to jest najważniejsze [...]»³³ i od Wojciecha Żukowskiego: «Jestem bardzo wdzięczny tym nielicznym, którzy w tamtych trudnych latach dostrzegli poezję białoruską, tłumaczyli ją, podsuwali polskiemu czytelnikowi... Ukazywali związki między słowem i buntem, między marzeniem i działalnością polityczną. Te cienkie nici wzajemnego szacunku, życzliwości, ciekawości odmiennej twórczości sprzyjały przyjaźni, ona dopiero dziś w pełni owocuje.»³⁴ Tak, owocuje ilekroć sięgamy po wiersze Tank'a.

Lecz nadszedł dzień żałoby dla jego licznych przyjaciół i wielbicieli. Jeden z najwspanialszych umysłów literackich odszedł od nas 7-ego sierpnia 1995 roku.

W rozmowie ze mną Tadeusz Chróścielewski stwierdził, że gdyby historia Europy potoczyła się inaczej to wielce prawdopodobnym jest, że Jauhen Skurko z Wileńszczyzny byłby polskim poetą. Cóż, mielibyśmy, być może kolejne spory, jak w przypadku Adama Mickiewicza, bo zapewne każdy naród chciałby mieć takiego ‘pieśniarza’, jakim był MAKSIM TANK.

W moich oczach Tank to, przede wszystkim ‘poeta maximus’.

¹ Sokrat Janowicz, Gazeta Białostocka, 1962, nr 237

² Maksim Tank, pis. Michał Bołytryk, Przegląd Tygodniowy, 1982, nr 32

³ Maksim Tank, pis. Maja Porajska, Przyjaźń, 1979, nr 2/3

⁴ Wojciech Żukowski, Nowe Książki, 1977, nr 19

⁵ Maksim Tank, pis. Z. Romanowski, Przyjaźń, 1977, nr 22

- ⁶ Nina Kuprianowa, Literatura Radziecka, 1979, nr 1
⁷ Maksim Tank, pis. Maja Porajska, Przyjaźń, 1975, nr 29
⁸ Nina Kuprianowa, Literatura Radziecka, 1979, nr 1
⁹ Maksim Tank, pis. Maja Porajska, Przyjaźń, 1975, nr 29
¹⁰ Maksim Tank, pis. Maria Putrament, Przyjaźń, 1982, nr 38
¹¹ Maksim Tank, pis. Maja Porajska, Przyjaźń, 1975, nr 29
¹² Maksim Tank, pis. Maria Putrament, Przyjaźń, 1982, nr 38
¹³ Maksim Tank, pis. Maria Putrament, Przyjaźń, 1980, nr 28
¹⁴ Tadeusz Chróścielewski, frag. rozmowy
¹⁵ Maja Porajska, Przyjaźń, 1979, nr 2/3
¹⁶ Maksim Tank, tłum. Stefan Atlas, Kartki z kalendarza, 1977
¹⁷ Idem
¹⁸ Maksim Tank, tłum. Stefan Atlas, Kartki z kalendarza, 1977
¹⁹ Sokrat Janowicz, Gazeta Białostocka, 1962, nr 237
²⁰ Maksim Tank, pis. A. Borkowski, Gazeta Białostocka, 1955, nr 235
²¹ Maksim Tank, pis. K. Nowak, Świat i Ludzie, 1955, nr 43
²² Maksim Tank, pis. A. Borkowski, Gazeta Białostocka, 1955, nr 235
²³ Maksim Tank, tłum. Stefan Atlas, Kartki z kalendarza, 1977
²⁴ Maksim Tank, wstęp do Poezje wybrane, Warszawa 1977
²⁵ Maksim Tank, pis. Maria Putrament, Przyjaźń, 1982, nr 38
²⁶ Florian Nieuważny, Przyjaźń, 1978, nr 27
²⁷ Maria Putrament, Przyjaźń, 1982, nr 28
²⁸ Sokrat Janowicz, Gazeta Białostocka, 1962, nr 237
²⁹ Tadeusz Kijonka, Poglądy, 1967, nr 21
³⁰ Jerzy Stefański, Kierunki, 1975, nr 20
³¹ Nina Kuprianowa, Literatura Radziecka, 1979, nr 1
³² Florian Nieuważny, frag. rozmowy
³³ Maksim Tank, wstęp do Poezje wybrane, Warszawa 1977
³⁴ Wojciech Żukrowski, Nowe Książki, 1977, nr 19

Ала Брадзіхіна (Гомель, Беларусь)

Антычныя традыцыі у эратычнай лірыцы А. Барскага

Эратычны элемент — вызначальная рыса ўсёй творчасці А.Барскага, што працінае не толькі інтymную, пейзажную, філасофскую, але і грамадзянскую лірыку паэта. Тым самым мастак нібы сцвярджае абсолютнае **права** кахаць, кахаць натуральна, гарманічна, спалучаючы духоўнае і фізіялагічнае.

Што тычыцца «права», то, як вядома, эратычныя ўцехі ўпершыню легітымізавалі старажытныя грэкі. Погляды антычных творцаў адыгравалі велізарную ролю ў гісторыі сусветнай філософскай думкі. Бадай, няма ніводнай больш позней эстэтычнай сістэмы, што фарміравалася б без уліку іх дасягненняў.

Усё грэчаскае мастацтва класічнай пары — пошук усеагульной гармоніі, спалучэнне рэалістычнага і ілюзорна-фантастычнага погляду на свет, міфалагічнае тлумачэнне рэчаіснасці. Дамінантай у светаўспрыманні лірычнага героя А. Барскага з'яўляецца амбівалентнасць. Каханне ў яго адчувацьні — пачуццё адначасова шэрае і каляровае, салодкае і балючае, пачатак і канец, «нараджэнне жыцця і смяртэльнасць агоніі», распusta і цнота. Такія ж матывы, упершыню выкарыйстаныя Сапфой, у шматлікіх перапевах сустракаюцца ў старажытных грэкаў. Так, у Пасідзіпа: «Пусть нами правит один **сладостно-горький** Эрот»¹. Вядомае катулаўскае «и ненавижу её и люблю» выступае апагеем трагічнага распаду цэласнага пачуцця. У сучаснага паэта пошук гармоніі ў каханні, пераадольванне раздвоенасці праз шматлікія рэфлексіі асобы абяцае ўзгодненасць, суладнасць сэрца і розуму. Лірычны герой прыходзіць да высновы, што ў дваістасці і заключаеца сутнасць жыцця, што раздвоенасць і ёсць аснова шчасця. Такім чынам, наблізўшыся на нейкі момант да гармоніі, ён асуджаны на заўсёдны пошук яе.

У вершах А. Барскага надзвычай адчувальная язычніцкая аўра. Пры гэтым політэізм аўтара не абмежаваны ў часе і прасторы. У межах аднаго верша мірна сусідуюць і паганская лясун, і пегасаўскі конь, і нават Хрыстос. Больш таго, для паэта сонца, вецер, неба, зоркі выступаюць як пантэістычныя з'явы. Яны персаніфікуюцца, надзяляюцца якасцямі вышэйшых істот, спалучаючы рысы антычных і паганскіх багоў. Найбольш цікавы ў эратычным сэнсе вобраз сонца. Як вядома, славянскі Ярыла звязваўся з фалічным культам. Звычайны атрыбут Эрота, паводле ўяўлення паэтаў эпохі элінізму, — лук, стрэлы якога выклікаюць жар каҳання. Створаны А. Барскім бог каҳання — Сонца — убірае, сінтэзуе ў сабе функцыі і знешнія адзнакі абодвух.

Лук сонца выгнуўся, напружыў,
І стрэлы сонца паляцелі на зямлю.
А май у бэзе, фіялетавы і дужы,
Пахучасць сінью даў роснаму галлю.

І як вынік:

Свет агарнула крыламі кахранне,
І сонцам, бэзам, песняй стаўся я².

Нарэшце, сонца, промні ўзвялічваюцца да сімвалаў, а эпітэт «сонечны» часта набывае значэнне «эратычны». Трэба заўважыць, што семантычнае поле кахрання паэт запаўняе «вогненна-светлавымі» паняццямі: жарынка – агонь – полымя – пажар – зорка – лазер. Прыклады «дотык, як лазер», «полымя экстазаў», «промні – погляд» сведчаць, што ў мове кахрання семіятычнае значэнне набывае погляд, пастава, дотык, рух, голос, вочы, валасы, адзенне і нават абсталяванне. Не трэба гаварыць, колькі ўвагі ўдзялялі антычныя мастакі такім «дробязям». Дарэчы, матыў распранання, распрацаваны імі, паэт памайстэрску пераносіць на навакольную прыроду, што надае яго пейзажам адкрыта эратычную афарбоўку. Як, скажам, у выпадку з небам:

...яно прыкрыла стужкай белай —
дарогай млечнай — частку цела,
але і так не мала відна
дэталяў гожых і ўстыдных³.

Напоўненасць эратычнымі святлом робіць пейзажы А. Барскага адметнымі і пазнавальнымі. У той жа час адчуваецца апраўданасць такога прыёму, арганічнасць злучэння егос і physis. У пейзажных замалёўках, гаворачы словамі паэта, «вусны не лішнія». Дарэчы, вусны мастак ператварае ў яркую эратычную дэталь, робячы харектэрны для яго творчасці перанос на неадушаўлённыя прадметы. У той жа час такая адзнака кахрання, як пацалунак, выглядае сціпла і цнатліва. Лірычны герой сарамліва адводзіць вочы ад закаханых пар у Парыжы:

І як цалуюцца, устыд агорне
душу і сэрца славяніна —
мы ж прыкрываем ноччу чорнай
свой пацалуначак з дзяўчынай⁴.

Карэляцыя, як бачым, парушаецца. У падкрэслена эратычнай вершатворчасці паэта гэта выглядала б нечакана, калі не ўлічваць традыцыйны маральны імператыв беларуса. Часта прызначэнне пацалунку ў А. Барскага не індывидуалізаванае, абагуленанае, шырокое. Так, перапоўнены шчасцем лірычны герой «гатовы цалаваць кагосыці». «Кагосыці» ў дадзеным выпадку

прыраўноўваецца да «ўсяго свету». Часам зліццё вуснаў увогуле выносіцца ў грамадзянскую і прыродаапісальную лірыку. («Цалуюся з вясёлкай, як з дзяўчынай»).

Шчодра дарыць пацалункі, аббуджаючы пачуццёвасць, даручана ветру. Гэтаму свавольніку аўтар дазваляе цалаваць кветкі і бярозы, у яго вусны ўкладвае «оду аб прывабнасці ўлонння». Як і сонца, вецер паўстае вобразам яскравай эратычнай скіраванасці. Увогуле, сонца і вецер, адвечныя і неразлучныя спадарожнікі, трывала замацоўваюцца паэтам як эмблема роднага краю:

І ў гербе мець, як ты (родны край. — А. Б.)
Заўсёды сонца й вецер⁵.

Удалай, на наш погляд, з'яўляецца неадназначная метафара «на арфе павучыння **грае** вецер», якую, згодна з Ю. Пацюпам, нельга не прачытаць у эратычным сэнсе. У антычных майстроў слова вецер — не проста эратычны элемент, а і носьбіт пэўнага набору якасцей і функцый, уласцівых богу кахання. Так, Івік цалкам атаясамлівае Эрас з ветрам, з бурнымі віхарамі.

Наогул, эротыка ў творцы цесна звязана з роднымі краявідамі, каханне магчыма толькі на ўлонні прыроды. Незадаволенасць жыццём у вялікім горадзе, моцнае адчуванне сваіх каранёў прыводзіць да ідэалізацыі вісковага свету, да намаганняў паэта зліцца з прыродай ў адзінае цэлае. Тут нельга не згадаць букалічную паэзію Феакрыта, Біёна, Мосха. Мастак свядома ўзмациняе падабенства разгорнутым па старальнym малюнкам, герой якога «ў пастушых вопратках убогіх / пасвілі сваё каханне»⁶. Розніца толькі ў тым, што прадметам увагі вершаў-ідylій быў яркі спякотны поўдзень, а А. Барскі прыкрывае сваё каханне смутною змяркання. Такая еднасць з акаляючым светам у сполучэнні з вакхальнымі матывамі, даволі пашыранымі ў антычным мастацтве, нараджае нечаканыя асацыяцыі:

Сосны, як зялённыя бакалы,
рукой зямлі да сонца ўзняты,
даліце ў грудзі мне запалу,
даліце мне мускатай вінных,
пайду жывіцай перапіты,
хачу зноў сп'яна пераблытаць
ногі бярозы і дзяўчыны⁷.

Падобнае ідylічнае жыццё — своеасаблівая ізаліяцыя ад грамадства. Спасціжэнне грэкамі сакрэтай мараходства нарадзіла

новы матыў у паэзіі кахання — матыў адасаблення з каханай сярод стыхіі вады. Неаднаразова паўторана А. Барскім, гэты матыў гучыць зусім не па-эпігонску. Творчая фантазія паэта змяшчае «востраў шчасця» на сярэдзіне жытнёвага поля:

Я вясло прынясу, дарагая, —
вясло з тонкай сталі адбітай,
і тады паплывём па загоне
на востраў нашага шчасця ⁸.

Шматзначны вобраз берага арганічна ўплецены аўтарам у мастацкую тканіну вершаў. З аднаго боку, бераг — стваральнік межаў і перашкод прасторы, з другога, — ціхае прыстанішча, утульны куточак спакою і шчасця.

Плённа распрацоўвае А. Барскі і матыў цяжарнасці. Трапяткія, пяшчотныя, далікатныя вершы аб цяжарнай жанчыне змяняюцца філасофскімі развагамі з налётам дыдактызму («цяжка быць бацькам»). Матыў цяжарнасці часта ўвогуле выносіцца А. Барскім па-за межы тэмы кахання. Паэстава «даліна, цяжарная наліўным калоссем», відавочна, стаіць у адным шэрагу з «беременным городом» Феагніда. У пераважнай большасці выпадкаў фертыльнымі здольнасцямі паэт надзяляе зямлю, у выніку чаго наскроў прасякнуты эротыкай працэс сяўбы. Зразумела, нельга не заўважыць фальклорных вытокаў такога бачання. Але тут слушна было б звярнуць увагу на антычныя культы і святы. Побач з оргіяўмі культамі Афрадзіты і Фаласа, флараліямі і вакханаліямі імя багіні земляробства і ўрадлівасці Дзяметры, багіні з болыш «сур'ёзнымі» функцыямі, на першы погляд выглядае недарэчна. Аднак Элеўсінскія містэрый, асеннія святы ў гонар багіні земляробства, заключаліся ў сімвалічным палавым акце жраца Зеўса і статуі багіні, пасля чаго народу прад'яўлялася калоссе як доказ того, што маці збажыны імгненна аплоднілася і нарадзіла яго.

Бадай, ці не самым дзіўным у мастацкім свеце А. Барскага выглядае разгляд праз прызму эротыкі такой істоты, як карова (вершы «Ад рання сівога...», «Вечар прыгнаў каровы з луга...» са зборніка «Жнівень слоў»). Ва ўяўленні сучаснага чытача асаблівай прыцягальнасцю звычайна валодае жанчына, а эратызм каровы можа ўспрымацца як абраца. Такую паралель нельга тлумачыць толькі экзатычнай «вясковай эротыкай». Варта толькі прыгадаць творы адпаведнага гучання Анакрэонта альбо Алкмана. Ці хаяць б успомніць старажытны міф аб прыгажуні Іа, у якую закахаўся Зеўс, і, каб уберагчы сваю

каханую ад помсты Геры, ператварыў яе ў карову. Трэба зазначыць, што не толькі карова, а і кабыліца ў акрэслены перыяд антычнай эпохі з'яўлялася ўзорам дасканалай прыгажосці і магла пазычыць дзяячыне лепшыя якасці. Натуральна, такога роду парадунні расцэнъваліся хутчэй за ўсё як кампліментарныя.

Як вядома, найвышэйшае праяўленне пачуцця ў антычнасці ёсьць абагаўленне сваёй каханай, надзяленне яе рысамі, уласцівымі насељнікам Алімпу. Гэты ўлюблёны старажытнымі грэкамі прыём трансфармуецца А. Барскім з улікам багоў яго паэтычнага сусвету:

Ты створана небам,
Шчодрай яго жменяй,
Людзі ні пры чым тут,
Людзі — старана.
Пахнеш навальніцай,
Сонечным праменем
Ва ўсім свеце гэтым
Толькі ты адна⁹.

Параўнаем у Руфіна:

Ты обладаешь устами Пифо, красотою Киприды,
Блещешь, как Горы весны, как Калиопа поешь;
Разум и нрав у тебя от Фемиды, а руки — Афины;
Четверо стало харит, милая, нынче с тобой¹⁰.

Тут патрабуецца невялікі каментарый. Вядома, што ў эпоху класічнай Грэцыі жанчына стала лічыцца істотай больш прыніжанай, бяспраўнай. Цалкам выключаная з грамадскага жыцця, яна ўспрымалася толькі механізмам для нараджэння дзяцей. Аднак літаратура захавала нямала жаночых вобразаў, якім прысвячаны вершы, перапоўненыя пажадлівасцю і адкрытым захапленнем. Парадокса тут няма. Часцей за ўсё ў першым выпадку замест «жанчына» трэба чытаць «мужава жонка», а ў другім — «палюбоўніца, каханка». Паэт не толькі кідаў да ног каханай плён сваёй творчасці, а часта падпараткоўваў уласнае жыццё яе капрызам і прыхамацям. Пры гэтым жаданае імя давала назvu knize: «Нано» Мімнерма, «Лявонціян» Гермесіянакта, «Ліда» Анцімаха. На сёняшні дзень нязыкла хіба толькі тое, што антычныя паэты не ўтойваюць імёнаў сваіх герояў. Адметна, што пераважная большасць інтymных вершаў А. Барскага адресуецца ўласнай жонцы (!), імя якой — Ніна — апываеца паэтам. Яна для яго — заўжды багіня, Мадонна:

Я стану на калені
І дамалюю
Ніна Лізу¹¹.

Цікавым падаецца і выкарыстанне А.Барскім анакрэантычнага матыву жадання ператварыцца ў які-небудзь прадмет, каб быць як мага бліжэй да каханай. Такім прадметам невыпадкова абраны яблык. Паэт, відавочна, разлічвае на ланцуг асацыяцый чытача: яблык разладу, яблык спакусы. Апрача таго, эфект узмацняеца зменамі, у якіх угадваеца эратычны падтэкст: «цвет, адцвіўшы на галіне» — «я поўны сонечным праменем» — «я ссаў з зямлі радзімай сокі» — «ад вятроў-гуляк я п'яны». Лагічнай выглядае і заключная метамарфоза:

Прыйдзі, дзяўчына, пад галіны,
і я табе ў рукі рыну;
...вазымі ў рукі, у калені,
грудзымі і тварам прытуліся,
а ў сына я ператваруся¹².

Такі падыход ужо знаёмы нам з паэтыкі творцаў эліністычнай пары, дзе яблык хоць і з'яўляеца сімвалам, але традыцыйна, яшчэ ад суда Парыса, мае практычнае прымяненне. У элегіі Калімаха аб Аконці і Кідзіпе менавіта гэты плод паслужыў сродкам заручын закаханых.

Безумоўна, што намі закранута і асветлена толькі некалькі агульных матываў вонкава не падобнай творчасці сучаснага паэта і паэтаў антычнай эпохі. Можна гаварыць аб непасрэдных ці апасродкованых, свядомых ці несвядомых перайманнях і ўплывах антычных аўтараў на творчасць А. Барскага, але і нельга зводзіць відавочнасць агульных матываў, сюжетаў, вобразаў да звычайнага ці выпадковага супадзення. Хутчэй за ўсё гэта падабенства ёсць з'ява арганічнае засвоенай шматвяковай культуры чалавецтва, яе заўсёднай прысутнасці ў сучаснай мастацкай прасторы.

¹ Античная поэзия. Всемирная библиотека поэзии. Ростов-на-Дону, 1997. С. 129.

² Барскі А. Лірычны пульс. Мн, 1987. С. 51.

³ Барскі А. Жнівень слоў. Беласток, 1967. С. 140.

⁴ Тамсама. С. 119.

⁵ Барскі А. Лірычны пульс. С. 29.

⁶ Барскі А. Жнівень слоў. С. 121.

⁷ Тамсама. С. 153.

⁸ Барскі А. Мой бераг. Мн, 1975. С. 81.

⁹ Барскі А. Лірычны пульс. С. 110.

¹⁰ Античная поэзия. Всемирная библиотека поэзии. С. 212.

¹¹ Белавежа. Літаратурны альманах. Беласток, 1987. С. 38.

¹² Барскі А. Жнівень слоў. С. 109.

Людміла Сінькова (Мінск)

Уладзімір Жылка — перакладчык Бруна Ясенскага

Пераклад заўсёды актуалізуе розніцу нацыянальна-культурных канцэктусаў. Урэшце і матывацыя любога перакладу можа быць зразуметая толькі праз спецыфіку нацыянальнай традыцыі. Прычым, тут аднолькава важныя як стылёвыя прыярытэты, так і чиста зневіння варункі літаратурнага жыцця.

Якім жа чынам у 1931 г. у часопісе «Полымя» з'явіўся Жылкаў пераклад паэмы Бруна Ясенскага «Слова пра Якуба Шэлю» і што гэта быў за пераклад?

Прыгадаем, што сама паэма Ясенскага адразу ж пасля з'яўлення ў друку ў 1926 г. займела скандалную славу: польская грамадскасць, як вядома, абвінаваціла Ясенскага ў бальшавіцкім блузнерстве на свой народ і яго гісторыю, у здрадзе нацыянальным інтарэсам і патрыятычнай ідэі. Такія ацэнкі вынікалі найперш з аўтарскай — Ясенскага — трактоўкі вобраза галоўнага героя паэмы

Якуб Шэля, важак сялянскага бунту ў Аўстра-Венгрыі, паказаны авангардыстам Ясенскім як фігура величная, стыхійны змагар за волю народных нізоў; ён гіне на шыбеніцы праз кайзераўскіх жандараў і польскую шляхту.

Найперш класавае права на сацыяльны пратэст, права на разбойны помслівы бунт апівае Ясенскі. Ён малюе ў сваёй паэме спрэчку героя з Хрыстом. Польская ж неарамантыкі (Станіслаў Выспянскі, Стэфан Жаромскі) лічылі Якуба Шэлю проста здраднікам: на самай справе за свае крывавыя расправы са шляхтай (нацыянальна свядомай, антыкайзераўскі настроенай) Шэля атрымаў ад кайзера 30 га зямлі на Букавіне, дзе і пражыў да сямідзесяці восьмі гадоў.

Ясенскі Бруна (Віктар Якаўлевіч, 1901–1948; незаконна рэ-прэсіраваны і расстраляны, рэабілітаваны пасмяротна) — польскі і расійскі савецкі пісьменнік, пісаў па-польску і па-руську. Ён скончыў Ягелонскі ўніверсітэт у Кракаве ў 1922 г.; у 1924 г. працаваў у Львове літаратурным рэдактарам у камуністычным друку; у 1925 г. — эмігрыраваў у Францыю, уступіў у ФКП; з 1929 г. жыў у СССР. Ён аўтар зборнікаў вершаў і паэм, сатырычных п'ес; пісаў таксама аповесці і раманы. Самы вядомы раман у СССР — «Чалавек мяньяе скuru» (1932–1933), пра класавую барацьбу і сацыялістычнае будаўніцтва ў Таджыкістане. Ніводзін савецкі падручнік па гісторыі літаратуры не абыходзіўся без згадкі гэтага рамана ў «абойме» лепшых твораў савецкай шматнацыянальнай літаратуры 30-х гг. Цікава, што Ясенскі перакладаў на рускую мову вершы Купалы, Коласа, Броўкі. Яго ж творы на беларускую мову перакладала Я. Бяганская. Ясенскі быў на I Усебеларускім з'ездзе пісьменнікаў у 1934 г., на пленуме беларускіх пісьменнікаў у 1936 г. у Мінску.

Звернем увагу на тое, што вельмі многія прадстаўнікі еўрапейскага левага авангарду, гэтаксама як і Бруна Ясенскі, былі ў свой час залічаны ў класікі сацыялістычнага рэалізму (і не толькі залічаны, але многія і зрабіліся, сталі такімі). Вядома, што ў эстэтыцы авангарду ёсць шмат рыс, вельмі блізкіх да прынцыповых арыентацый сацрэалізму. Гэта найперш нарматыўнасць, агрэсіўнае стаўленне да рэчаінасці, прыярыйтэтнасць для творцы камунікатыўнага ды утылітарнага ў прыродзе мастацтва. Па сённяшні дзень сацрэалістамі ў нас могуць называцца, напрыклад, такія арыгінальныя творцы, кожны са сваёй мастацкай эвалюцыяй, як Л. Арагон, П. Элюар, Б. Брэхт, Г. Бехер, У. Маякоўскі, П. Неруда, В. Незвал. А між тым, акрамя розных па трываласці, па «якасці» сімпатый да сацыялізму і камунізму, усе яны засталіся збліжанымі ў гісторыі літаратуры якраз агульнай для іх глебаю левага (сацыяльна-актыўнага) авангарду: экспрэсіянізму, футурызму, канструктыўізму.

У. Калеснік падрабязна, па радках разглядаючы «Песню пра Якуба Шэлю» Ясенскага ў параўнанні з Жылкавым перакладам гэтай паэмы, зусім слушна падкрэсліў якраз футурыстичную школу, якраз авангардысцкія крайнасці ў паэтыцы арыгінала¹. Эпатах, блюзнерства, імкненне іранічна, «з падцёнамі» [Калеснік] адштурхнуцца ад фальклорнай стылістыкі, ад сентыментальна-рамантычнай паэтыкі младапольскай лірыкі відавочныя ў Ясенскага. Ён падкрэслівае біялагічнае і

эратычнае, урэшце фізіялагічнае са знароочыстай грубасцю, непрыстойнасцю.

Зразумела, што эстэтычныя густы Жылкі, звязаныя найперш з беларускім адраджэнствам, а таксама са «служэннем у Храме Хараства», разыходзіліся з прыярытэтамі Ясенскага. Працытую У. Калесніка: «Жылка быў моцна прывязаны да рамантычнай сістэмы каштоўнасцей: ён мог уяўіць сабе брыдоту хаосам, здрадай, смерцю, але ніколі не плюгаўствам [...]. Для беларускай паэтычнай канвенцыі спрэчка з народнай творчасцю была недапушчальнай [...], як і яго [Ясенскага. — Л. С.] ба-рацьба супраць нацыянальна-рамантычнай традыцыі»². Выснова, да якой прыходзіць У. Калеснік у выніку супастаўлення перакладу з арыгіналам, відавочная: Жылка адаптуе паэтыку Ясенскага, абапіраючыся якраз на беларускую фальклорна-рамантычную традыцыю, каб зменішыць «роль антыэстэтызу як выяўленчага прыёму».

У той жа час мы зрабілі б вялікую памылку, калі б палічылі Жылку-паэта (і ўсю беларускую паэтычную канвенцыю) залішне, задужа кансерватыўнымі для эстэтычных навацый 20-х гг. XX ст. Творчая практика самога Жылкі сведчыць якраз пра вельмі высокую ступень яго творчай свабоды.

Адзначым спачатку, што блюзнерства ж такое, «попиранье заветных святынь» (так называў гэта любімы Жылкам Блок) дастаткова моцна і выразна заяўлена ў Жылкавай паэзіі. Напрыклад, традыцыйны рамантычны матыв бунту паэта супраць Бога, які не бачыць пакуты нацыі, істотна развіваецца Жылкам у вершы «Альбігоец». Паэтызацыйно бунтойна-злога ў гэтым вершы А. Адамовіч алюзійна звязвае з уплывам на Жылку Бадлера, якога беларускі паэт таксама любіў і перакладаў, чыёй творчасцю захапіўся ў пражскі перыяд свайго жыцця. Цікава, што паслядоўны А. Адамовіч, каменціруючы верш «Альбігоец», нават прэвентыўна абараняе Жылку ад магчымых беларускіх крытыкаў, калі яны будуць абражаныя ў сваёй «цнатлівасці», — тымі словамі, якімі некалі абараняў Бадлера Тэафіль Гацье: маўляў, свой грэх, сатанізм, сваё богаборства паэт заўсёды аплачвае пакутай.

Затым, своеасаблівая Жылкова цэнзура эратычнай вобразненасці Ясенскага зусім не сведчыць пра пурытанства самога Жылкі або ўсёй сучаснай яму беларускай паэзіі. Тым жа А. Адамовічам яшчэ ў 20-я гг. было заўважана, што Айчына, нацыя робяцца для Жылкі «аб'ектам нацыянальнага эрасу». Можа быць, тут варта дадаць: не толькі Айчына, нацыя, але і

Бацькаўшчына, Край, Краю-Ойча, — паняцці з кантомінацыямі маскуліннасці таксама робяцца такім аб'ектам. Прычым Жылка відавочна не зважае на тыя смелыя сэнсавыя кантамінацыі, што ўзнікаюць у ягоным вершаваным радку. (Або яшчэ смялейшым трэба лічыць У. Дубоўку, які перакладаў санеты Шэкспіра, і ў 20-я, і ў пазнейшыя савецкія гады захоўваючы іх арыгінальную адрасацыю кахранаму сябру, тады як іншыя перакладчыкі тут Шэкспіра «папраўлялі».) І калі ў 1977 г. У. Калеснік кваліфікаваў тэрмін А. Адамовіча («нацыянальны эрас») як вульгарны, то ў 1996 г. ён і сам звярнуўся да больш падрабязнага разгляду такіх вершаў Жылкі, як «Народнае», «Марта», ды ўдакладніў свою трактоўку гэтых твораў, звязаных з паэтыкай парнасцяў і неарамантыкаў. Прыгадаўшы, між ініптым, шлюбы з сялянкамі Выспянскага, Рыдэля, Тэтмаера (апошнім Жылка захапляўся), У. Калеснік адзначыў, як псхалагічна глыбока малюе Жылка прыщягальнасць перапоўненых вітальнасцю жанчын для мужчын-антыхіподаў. Можна было б прыгадаць таксама багемныя матывы — у арыгінальнай лірыцы Жылкі і ў яго перакладах з Іржы Волькера, чэшскага пралетарскага авангардыста (1900—1924, памёр ад туберкулёзу). Жылка пераклаў, дарэчы, і характэрны артыкул Волькера «Пralетарскае мастацтва», у якім трэціраваўся рамантызм і неарамантызм, што не перашкодзіла, а толькі паспрыяла Жылку засвоіць пэўныя вопыт Волькера.

Вяртаючыся да перакладу з Ясенскага, адзначым, што ён абумоўлены таксама і драматычнымі абставінамі Жылкавага асабістага лёсу. Маючы намер канчаткова прыехаць (з Прагі) у Савецкую Беларусь, Жылка не мог не думаць пра будучыню для сваёй творчасці. Ведаючы савецкія прыярытэты, ён і прыглядаўся да творчасці паэтаў пралетарскіх, камуністычна арыентаваных, цікавіўся такімі артыкуламі, як згаданы «Пralетарскае мастацтва». Спраўдзіліся, аднак, папярэджанні Жылкавага дзядзькі Юрыя Раманейкі, які не раіў пляменніку ехаць у СССР. У 1925 г. ён пісаў Жылку: «Фармальных перашкод не можа быць, паколкі ты не белагвардзеец і не эмігрант-буржуй і наогул не эмігрант з Савецкай Расіі. Ты эмігрант з Польшчы, якая не па тваім жаданні правяляла граніцу ў 60 кіламетрах на ўсход ад гасціннага дома твойго дзеда, дзе ты ратаваўся ад фізічнага голаду...

Але мяне бянтэжыць другое. Што ты будеш рабіць у Мінску? Вучыцца? Дзе, на якія сродкі? Працаваць? Дзе, у якой галіне? Спецыяльнасці ў цябе няма, вопыту жыццёвага, мне цяжка дапусціць, празмернасць.

Нават тваё ўдалае выступленне ў паэзіі непакоіла б мяне тут... Нават любімая табою нацыянальная тэма без інтэрнацыянальнай афарбоўкі аддавала б тут старызнаю, была б без на-дзеі на попыт. Не забывай, што мы перажываем пераходны момант выхавання новага грамадства і новых сацыяльных умоў. Таму Шэлі і іншыя буржуазныя пустазвоны хараства наогул, хоць бы «хараство і забаўляла свет», — непрымальны. [...] «Каб ты вярнуўся сюды камуністам, што было б не блага, дык работы было б удосталь, а на паэзію попыту не відаць»³.

Як вядома, зборнік паэзіі Жылкі «З палёў Заходній Беларусі» (1927 г.) жорстка крытыкаваўся; акрамя таго, пасля 1927 г., пасля падзеі вакол «Грамады» заходнебеларуская тэма зрабілася для паэта надзвычай балочай. Блізкі яму Антон Навіна (Луцкевіч), якому Жылка прысвяціў верш, іншыя грамадоўцы ў савецкім кантэксле ў гэты час ужо зрабіліся персонамі непрымальнymi. Між тым тэма сялянства, сялянскага класавага бунту таксама цікалі Жылку, была актуальнай. Гэтыя акалічнасці таксама матывавалі пераклад.

Трэба сказаць, што ўжо ўлетку 1930 г. Жылка быў упершыню арыштаваны. Яго пераклад «Песні пра Якуба Шэлю» асобным выданнем выйшаў у 1932 г., незадоўга да смерці паэта ва Уржумскай высылцы (гады жыцця Жылкі — 1900–1933). Навідавоку падabenства і асабістых лёсаў аўтара паэмы і яе перакладчыка, Ясенскага і Жылкі.

¹ Калеснік У. Ветразі Адыссея: Ул. Жылка і рамантычныя традыцыі ў беларускай літаратуре. Мн., 1977. С. 309–313.

² Тамсама. С. 312.

³ Жылка У. Выбранныя творы. Мн., 1998.

Ігар Жук (Гродна, Беларусь)

«Мацерыковыя» і «фонавыя» фактары ў літаратурна-культурнай сітуацыі беларускага памежжа

Памежжа — з'ява канкрэтнай сацыяльнай гісторыі. А беларускае памежжа ў агульным руху дзяржавных утварэнняў вылучаецца несумненнай унікальнасцю ўжо хаця б з тae прычыны, што памежныя слупы вельмі часта зазнавалі на сабе незайдросны лёс быць адвольна перакапанымі з месца на месца. Дзяржавіцкі пазногаць і вялікадзяржаўная лінейка з незвычайнай лёгкасцю пластавала цела этнасу, то ўразаючы, то «уз'ядноўваючы» гістарычныя беларускія землі. Коласаўскае імкненне да новай зямлі як да гістарычна абноўленай Айчыны («Зямля — аснова ўсёй Айчыне»), праз перманентную плыткасць дзяржавнага памежнага слупа паказвае і на перманентную няўстойлівасць агульнадзяржаўнай ідэі як такой у Беларусі.

Сацыяльная хісткасць феномену памежжа змушае думаць і пра пэўную некарэктнасць культурыразнаўчага тэарэтычнага тэрміну «культура беларускага памежжа», якім аперыруе сучасная навуковая свядомасць. Трэба, аднак, думаць, што памежны слуп не мае ўласцівасці фарміраваць ані самастойнай культуры, ані субкультуры — прыродны геаграфічны ландшафт альбо турэмная цэля маюць у гэтым сэнсе шанцы большыя. Гаворачы пра культуру памежжа як нешта цалкам самастойнае і завершанае, мы хутчэй за ўсё выказываем уласнае прызнанне прымату сацыялогіі, палітычнай сацыяльнасці над уласнай сутнасцю культуры, tym часам як сітуацыя памежжа толькі акцэнтуе і ўзбуйняе агульныя працэсы, якія існуюць у беларускай культуры ў прыглушаным стане.

Бо культура мае гіганцкую генетычную памяць, напамат даўжэйшую ад той, што была пракрэслена пазногцем Сталіна. Бо культура ёсьць выява ментальнасці. А яна фарміруецца не ў адзін дзень. Гэта значыць, што больш правамерна гаварыць не пра феномен памежнай культуры, а пра асаблівасці функцыянавання беларускай культуры ва ўмовах памежных слупоў.

Асаблівасці ж гэтыя ствараюцца дынамічнымі зменамі літаратурных фактаў, характэрнай спаборнасцю паміж прызвычайнасцю да патрабаванняў літаратурнага ландшафту, моды, канону асноўнага («мацерыковага») літаратурнага масіву і апазіцыйнымі контрастам, свядомым акцэнтаваннем на эстэтычных

з'явах, што на беларускім літаратурным мацерыку з шэрагу разнародных прычын спаўна рэалізаваць сябе не могуць. Такі эстэтычны кантраст варта залічваць да фонавага кампаненту развіцця беларускай літаратуры.

Натуральна, мы не настойваем на строга навуковым разуменні ўведзеных паняццяў: «мацерыковыя літаратурныя з'явы» і з'явы «літаратурнага фону». Гэта — абстрагаваныя найменні, якія пакліканы праілюстраваць дынаміку існавання розных плынняў у адзінай нацыянальнай монакультуре. І існаванне «фону» і «мацерыка» (грэба адрозніваць ад момантага сацыяльных «калонія» і «метраполія») ёсць якраз не аномалія беларускага літаратурнага руху, а, наадварот, — паказчык натуральнай нармальнасці эстэтычнага развіцця беларускага мастацкага слова.

Справа ў тым, што і культура, і частка яе — літаратура, не развіваюцца размерана раўнамерна не толькі ў гістарычным часе, але і ва ўласна геаграфічнай просторы. У розных месцах і ў розны час гэтая простора ўспчуваецца згусткамі пасіянарнай эстэтычнай энергіі — і тады Уздзеншчына ці Ушаччына, Случчына, Гомель ці Магілёў, Гродна ці Брэст на нейкім этапе выпраўляюць у вялікі літаратурны свет сваіх таленавітых пілігрымаў (маладнякоўскія «філіі» па-за арганізацыйнай толькі функцыяй сведчылі, між іншым, і такую асаблівасць культурынага развіцця як рэгіянальная пасіянарнасць). Рэгіён найчасцей не становіцца заканадаўцам эстэтычнай моды, але штуршком сваім служыць добрым раздражнільнікам для раскальхання пэўнай эпігонскай унармаванасці «цэнтра». Ён і ёсць той фон, на якім выразна бачыцца, *што* ў нацыянальнай тканцы «мацерыка» патрабуе дапрацоўкі, абнаўлення або нават канцэптуальнага перайначання.

Ды й нават сам «мацярык» як сістэмная завершанасць не мае суцэльнай маналітнасці: ён вельмі разнастайны. Частыя выказванні пра існаванне ў Беларусі «заходняга» і «ўсходняга» тыпу мастацкага мыслення, майм одумам, не такія ўжо і беспадстаўныя. Мне даводзілася выказваць і досыць рызыкоўную (рызыкоўную ў тым сэнсе, што яшчэ варта пашукаць дадатковых гістарычных аргументаў) гіпотэзу, што літаратура ўсходніх рэгіёнаў Беларусі, утрымліваючы генетычны код, вонкава заховаючы ўсе фармальныя прыкметы, па якіх і пазнаеца як літаратура беларуская, тым не менш, якасна адрозніваеца ад літаратуры яе заходняга краю¹.

Прычым наяўнасць «ўсходняга» і «заходняга» эстэтычнага мыслення варта разглядаць не толькі праз прызму сацыяльной

гісторыі, а тым больш гісторыі бачнай, г.зн., не такой ужо і даўняй. Размежаванне ў ступені якасці мыслення на «ўсходнє» і «заходнє» адбылося яшчэ раней, задоўга да першых нявольніцкіх падзелаў тэрыторыі Беларусі. І тут істотную ролю адыгрываюць гістарычна сфарміраваныя біблейны і паганскаі архетыпы як чыннікі нацыянальнай свядомасці, уплывы якіх вельмі адчувальныя ў стылістыцы нават сучаснай літаратуры.

Архетып біблейны ўзыходзіць да слова, у той час як архетып паганска — да дзеяства. Беларусь жа на доўгі час замерла на двух крылах хрысціянства, а яе магчымая нацыянальная рэлігія — уніяцтва — тут не даспявала «сваёй гістарычнай песні». Каталіцкі сакральны канон па культивавых асаблівасцях больш патрабавальны за праваслаўны, а таму архетып слова (біблейны архетып) на землях, што знаходзіліся пад пераважным патранажам каталіцкай царквы, актыўней выцясняў паганскаі архетып (правільней — актыўней дамінаваў над ім), чым тое назіраецца ў праваслаўі. Самакаштоўнасць мастацкага слова сябе гэтак і заяўляе ў літаратуры: «заходнік» В. Адамчык — густы колер, гульня слова; «ўсходнік» І. Чыгрынаў — гульня слова і шырыня дзеяства. Нават калі парадайстваўца мэтафорычнасць называў іх твораў, то Адамчыкаў раман («Чужая Бацькаўшчына») як бы засяроджаны на ўнутрысемантычнай сімваліцы слова і асабліва — на сэнсавай апазіцыйнасці слоўных семантычных стасункаў (бо Бацькаўшчына ў прынцыпе цужой быць ніяк не можа), тым часам як у назве Чыгрынаўскага рамана («Плач пераплёнкі») пераважае семантыка дзеяства (пераплёнка плача).

Не стану катэгарычна настойваць, але калі прысутны на гэтай канферэнцыі Часлаў Сэнюх радкі з Коласавай «Новай зямлі» («Тут верх асіны круглалісты / Сплятаўся з хвоямі, з дубамі...») ператлумачвае на польскую мову як «чуб асіны», то і ў гэтым факце можна адшукать водгулле таго слоўнага архетыпу, які патрабуе ўзбуйнення пераважальнай паэтычнай функцыі слова над яго дэнататыўным станам. «Чуб» — зрокава-асацыятыўна больш выразны і аб'ёмны, чым «падзейны» «верх». Да таго ж ён з не меншай натуральнасцю, чым у арыгінале, сэнсава-паэтычна дастасуецца да таемнага шэпту хвояў, што «хмурымі крыжамі / Высока ў небе выдзялялісь».

Невыпадковым, напэўна, варта лічыць і той факт, што майстар кампактнай жанравай формы, мініяцюры Я. Брыль — «заходнік». Як, зрэшты, гушчыня прапіскі клерыкальнай паэзіі, нараджэнне і месца засяленння ёю або славутыя «сакраткі» С. Яновіча складаюць пераважныя факты жыцця заходняга

краю. Прыклады можна доўжыць, але прынцыповая тэндэнцыя застаецца досьць устойлівай: у мастацкай палітры беларускай літаратуры ёсць паводле архетыпічных якасцяў гэтыя два стылёвыя напрамкі — экстэнсіўны («усходне-паганскі») і інтэнсіўны («заходне-біблейны»).

І гэта — не ніжэйшасць ці вышэйшасць у літаратурнай плыні. Гэта натуральная раўналежнасць. Дзве архетыпічныя стыхіі — зноў жа! — выступаюць пэўным «фонам» адно адносна другога, праяваю нармальныя культурнасці, рэальныя адзінствам шматтайнасці (а нацыянальная культура, як і культура наогул, не могуць існаваць абсалютным адзінствам), цераз што і пазнаецца агульнае цэлае беларускай літаратуры. Эстэтыка паэтычнага выказвання Максіма Багдановіча больш выразна высвечваецца на фоне Янкі Купалы, Якуба Коласа і наадварот: Коласа і Купалу мы глыбей успрымаем, узбагачаныя фонам М. Багдановіча. Бо найвышэйшы сэнс эстэтычнай сістэмы не ў tym, каб кожнае яе звязно дакладна падтварала агульнае. Сэнс у адваротным — у выяўленні адрознення. Чым больш адна з'ява адрозніваеца ад другой у межах нацыянальнай культуры, tym мацнейшыя сувязныя сілы дзейнічаюць між імі.

Што ў гэтым адзінстве шматтайнасці можа азначаць белавежскі памежны слуп?

«Мацерыковая» — гэта асноўнае гучанне літаратуры. «Фон» — яго тэмбройка. У Беларусі аказваецца так, што на яе памежы «мацерыковыя» і «фонавыя» тоны складаюць мудрагелістую гульню камбінацый, пераналаджаюцца і перанастроіваюцца такім чынам, што часамі цалкам змяняюць вектары гэтых паняццяў: тое, што на «мацерыку» дамінуе, тут можа выступаць у рэдукаваным выглядзе і наадварот — «фонавыя» якасці мацерыка актualізуюцца да такой ступені, што ўскладаюць на сябе метазнакавыя ўласцівасці нацыянальных прыкмет-характарыстык літаратуры.

Разгледзім тэзісна некаторыя выпадкі гэтак парадаксальнай «фонава-мацерыковай» існасці літаратуры.

Тэзіс першы: на памежы ў фон зносяцца сацыяльная эпічнасць праблематыкі і ўзрастаете самакаштоўнасць кожнага індыividuа і яго культура працы са словам. Поруч з архетыпічнымі з'явамі гэта становіць той факт, што «мацярык» дэлегаваў на Беласточчыну пераважную частку адкрытага пафасу свайго беларускага болю.

Гэта не значыць, што пісьменнікі беларускага цэнтра (вядома, у большасці сваёй) творчасцю не краналіся праблемы

глабальнай нацыянальнай катастрофы — апакаліптычны кон нацыі без сумнення праяўле сябе ва ўсіх больш-менш значных творах беларускай літаратуры як часоў «застою», так і найноўшага часу (ды й наогул беларуская літаратура генетычна не можа знаць, што такое «ўпадак», «крызіс» — яна перманентна ходзіць у абдымках са смерцю), — але беларускі стогні і беларускі боль на «мацерыку» рэалізоўваў сябе праз адкрыту абагуленую сацыяльнасць, праз абагулены маральна-этычны кодэкс «вясковай літаратуры», праз філасофска-абагуленую урбаністычную праблематыку. Найчасцей гэты боль выражаяўся яшчэ і праз спадчынную, набытую здавён, ад старарэжымных цэнзурных часоў, уласцівасць выказванца няпростым кодам, доказам ад адваротнага.

Памежжа абагуленую ананімнасць цэнтра зносіла ў безумоўны фон эстэтыкі свайго маствацкага крэда. Калектыўная свядомасць памежнай супольнасці вымушана трymаеца на прызнанні індывидуальнай самакаштоўнасці. Асабовасць і асаўбістасць выказвання, прамое называнне адрасату нацыянальнага болю — «фонавыя якасці» сталічнага «мацерыку» — тут становяцца вызначальнай і безумоўнай асноватворчай, мацерыковай прыкметаю стылістыкі. Напэўна, невыпадкова Уладзімір Караткевіч, шукаючы адказу на пытанне: дзе мой край?, першым сваім позіркам, першым духоўным рухам у знакамітай «Беларускай песні» (выключна «фонавая» назва на мацерыку: беларускім маглі называцца трактары, аўтамабілі, каляйныя ўгнаенні, але з самым малым правам — духоўныя каштоўнасці) указаў на Белавежу («Там, дзе вечную песню пяе Белавежа...»).

Нельга сказаць, каб Беласточчына не ведала комплексу нацыянальнай паніжанасці. Горкага смаку ўласнай нятоеснасці яна наглыталася, можа, аж занадта, знакава-сімвалічна акумулюючы ў сябе шмат якія вывіхі сацыяльнай беларускай гісторыі апошніга стагоддзя. Справа, аднак, у іншым: комплекс нацыянальнага самазахавання быў увесе час тут на слыху і, хай не вельмі эфектыўна, але дзейнічаў. У савецкай жа Беларусі пад забарону бралася нават сама магчымасць такога камплексавання.

Тэзіс другі: фонавыя завіхрэнні іншанациональных культур чапляюцца за белавежскі памежны слуп з большым пастаянствам, утвараючы моцнае энергетычнае поле, тым часам як у цэнтры Беларусі яны дзьмуть пераважна шыбкімі скразнякамі. І справа не ў тым, што цэнтр менш успрымальны да эстэтычных навацый — у дзеяннне ўступае унікальнасць псіхалогіі

памежнага выжывання: лічыцца з фактам штохвіліннай і польскай, і рускай, і рацыянальна-еўрапейскай культурнай канвергенцыі, захоўваючы сваю беларускую прысутнасць. З гэтай прычыны «слыхавая мембрана» літаратуры белавежцаў знаходзілася ў больш актыўным і больш контактным узаемадзеянні з рознымі эстэтычнымі літаратурнымі стыхіямі сучаснасці, ад чаго і сама становілася больш гнуткай і чуйнай. Такую яе асаблівасць выразна падкрэсліў У. Конан, акцэнтуючы ўвагу на tym, што «паэтычныя набыткі сярэдняга і маладзейшага пакалення «Белавежы» кантрастуюць з беларускай савецкай паэзіяй пяцідзесятых – восьмідзесятых гадоў. (...) Нашы калегі з Беласточчыны, відаць, бліжэй да сучасных нормаў еўрапейскай літаратурнай эстэтыкі, паводле якіх, паэзія — для паэзіі, а палітыка — для палітыкаў»².

Найяскравей гэтая тэндэнцыя праяўляеца праз дамінанты мацерыковы матыў беларускай літаратуры — настальгічнага вяртання ў мінувшчыну. Мацярык надоўга затрымаўся на эмоцыі развітання з «малой радзімай», надоўга быў заселены сялянскімі вобразамі і матывамі. Тут жа, на памежжы, ішло моцнае ўзаемадзеянне з такімі матывамі, якія ў мінулае, то памежжа перамагала гэту тэндэнцыю — каштоўнасці і этыка мінулага для яе сталі знаменаваць фундаментальныя з'явы постцывлізатарскай будучыні. Учараашні і сённяшні Бельск для Надзеі Артымовіч ці Яна Чыквіна, учараашні Беласток і сённяшняя «доўгая смерць Крынак» для парадаксаліста Сакрата Яновіча, тая ж Гайнаўка і Белавежа не столькі становіцца сабой філасофскую і эстэтычную матывацію «кутка вяртання», колікі ўтвараюць распазнавальны знак пазітыўнага канцэнтравання энергетыкі будучыні. Эфект ісіхалогіі памежнага выжывання абвастрае загарызонтае бачанне, з непазбежнасцю актыўнага пытання, якое на глыбіе культурна-філасофскага існавання мацерыка прастукае ў сучаснай абывацельскай свядомасці толькі аддаленай і вонкава неактуальнай маргіналіі: а што там далей, за гарызонтам?

Адсюль вынікае і наступны, трэці тэзіс: беластоцкая літаратура ахвотней гуляе са словамі ў эстэтычных гульні, чым назіраеца гэта ў паэтычных зборніках мінскіх цэнтральных выданняў. Нарматыўнае, прамерна зарэалістычнае слова мацерыка тут зносяцца ў фон. Колішнія унікальныя спробы Алеся Разанава выказаць беларускую ментальнасць завілаванай

па-надрэалістычнай форматворчасцю ў цэнтры кваліфікаўаліся часам як «сцежкі залом і звіх». Тады як белавежцы ступаць на такую сцежку лічылі для сябе калі не за норму, то, прынамсі, з'яваю, у дастаковай ступені абгрунтаванаю.

Здавалася б, утвараўся парадаксальны феномен. Беласточчына з-за абмежаванай чытацкай аўдыторыі мусіла б адмовіцца ад рызыкоўных гульняў са словам, але адмову браў на сябе мацярык. І гэта было правільным.

У гісторыі беларускай літаратуры праблема лёсавызначальнай адметнасці і пабочнага дзеяння эстэтызациі мастацкага слова, яго мацерыковых і фонавых якасцяў акрэслена заявіла пра сябе яшчэ падчас знакамітай дыскусіі 1913 года ў «Нашай Ніве» аб шляхах развіцця беларускага прыгожага пісьменства. У эстэтычнай дылеме «сплючвання доўту» і «чamu плача песня наша?» момант сацыяльны («плач песні») атрымаў перавагу. Не будзем у межах гэтага рэферату падрабязна аналізуаць прычины такой перавагі, запынімся толькі на канстататацыі факта: эксперымент над фармальнай самакаштоўнасцю мастацкага слова ледзь не да апошняга моманту ўспрымаўся ў Беларусі як грахаводніцтва і безумоўная літаратурная непатрэбчына. Выйшла так, што «белавежская» літаратура аказалася больш чуйнай да мяkkасці матэрыі мастацкага слова і ахвотней гуляла са словам у эстэтычнай гульні. Цэнтр — слова жорстка дэтэрмінаваў.

Вядома, калі над мовай паэтычнай і наогул над мовай нацыянальнай перманентна вісіць праклён сканання, у такім выпадку і сапраўды «не да пацераў». Усімі магчымымі сіламі трэба тримацца найасноўнейшага носьбіта мовы — сярэднестатыстычнага тытульнага беларуса — як асноўнага скарыстальніка і, цераз сваю сярэднестатыстычнасць, галоўнага яе захавальніка. Таму літаратурны мацярык з жорсткай неабходнасцю быў прыкуты да «сярэднестатыстычнага» моўнага захавання і сам ставаўся сярэднестатыстычнаю формаю кансервацыі традыцыі. Такім у сваёй пераважнасці ён застаецца і да сённяшняга дня.

Памежжа (як і замежжа) жыло ў некалькі інакшай атмасфэры, з адчуваннем: калі мацярык не здолее ўтрымаць мову, то нешматлікія папуляцыі па-за яго межамі з мовы могуць займець хіба-што эмігранцкі музейны экспанат у гіганцкай выставе памерлых культур. І гэтае адчуванне давала парадаксальным чынам пэўную ступень свабоды ад жорсткай неабходнасці прымусовай арыентацыі на ўсярэдненага чытача.

Здавалася б, колькасна невялікая Беласточчына павінна была ці не з большай апантанасцю, чым Беларусь Вялікая, меўш штохвілінны клопат пра ўтрыманне свайго чытача, яшчэ ў большай ступені адчуваць сваю заангажаванасць ім, а папраўдзе выходзіла наадварот — літаратура тут якраз і скарыстоўвала, хай сабе і вельмі вузкі, але безумоўна наяўны калідорык уласнай свабоды. Паэзія і проза белавежцаў свядома разлічвалася на культурную падрыхтаванасць рознага чытача і нават на выхаванне ў пэўным сэнсе чытача элітнага — яўная прыкмета авангарду. «Сплючванне доўту» перад словам брала верх над малітоўным рытуалам мацерыковага сацыялагізму. Вось чаму сучаснаму беларускаму літаратурнаму мадэрну, так моднаму ў асяродку маладзейшых літаратарав, мадэрновы пляцак не вельмі натруджвае плячо. Насіць яго было б нашмат цяжэй, калі б не «фонавыя» здабыткі памежнай літаратуры: вунь колькі «кніжак» і «падручнікаў» ад школы сусветнай эстэтыкі прыйшлося б дадаць туды! І гэта прыдае свой колер і свой аб'ём белавежскаму пісьменству.

Нарэшце, яшчэ адзін момант, пра які нельга не згадаць, ка-жучы пра суадносіны «фонавых» і «мацерыковых» якасцяў літаратуры беларускага памежжа.

Памежны слуп — такое маё ўласнае псіхалагічнае, а г. зн., вельмі суб'ектыўнае назіранне — стварае рэцэптыўную разрэджаную простору абывацельскага ўспрымання. Імёны Вітальда Гамбровіча ці Канстанты Галчынскага тутэйшаму чалавеку могуць сказаць больш і выклікаць больш значныя асацыяцыі, чым, прыкладам, імёны Міхася Машары ці Піліпа Пестрака. Аднак у гэтай разрэджанай просторы вельмі моцна адчуваецца эффект ушчыльнення інтэлектуальнай сферы. Маецца на ўвазе не інтэлект наогул, а ўзаемнае прыцягнення рознага роду інфармацыйных згусткаў: абывацелі і неабывацелі, творцы і не творцы — усе крыху «зачэпленыя» іншымі культурамі і ім належаць. Памежны слуп — простора дзеяння не столькі законаў літаратурнага развіцця першаснага парадку, калі літаратурныя «атамы» выстроіваюцца ў лагічную паслядоўнасць малюнку, колькі законаў другасных, заснаваных на дзеянні «атамарных» сукуннасцяў. Можа быць, з гэтай прычыны генетычна дыскрэтнасць беларускай літаратуры заяўляе пра сябе тут не так востра і актуальна, як у мацерыковым тыпі развіцця.

Падкрэсліо яшчэ раз: гаворка ідзе не пра прыярытэтнасць у літаратурным існаванні. Гаворка — пра спецыфічны тып уза-маадносін розных крылаў адной і той жа літаратуры. Памежная

і мацерыковая літаратуры Беларусі — як два паўшар'і галаўнога мозгу: брак інфармацыі ў адным канале сувязі замяшчаецца яе лішкам у другім. Гэта акалічнасць (дynamika першасных і другасных эстэтычных законаў, пераплыценне «фонавых» і «мацерыковых» якасцяў) сведчыць на карысць пераўтварэння агульнай літаратурнай карціны такім чынам, калі запраграміраваная савецкім часам аднолькавасць і аднаколернасць свету ставіцца пад вялікі знак пытання, выбайляе цэлую літаратуру памылковага шляху аднатыпнай уніфікацыі.

¹ Такая думка была выказана падчас дыскусіі на навуковай канферэнцыі “Мова і самасвядомасць на памежжы культур”, што адбывалася ў Беластоку 27–28 лістапада 1998 года.

² Уладзімір Конан. Быццё і час у лютэрку паэзіі (Нататкі пра творчасць Яна Чыквіна) // Ян Чыквін. Далёкія і блізкія. Беласток, 1997. С.195.

Beata Siwek (Lublin, Polska)

Przestrzeń ojczyzny rodzinno-domowej w poezji Białowieżan

Problematyka ojczyźniana jest bardzo żywotna w poezji członków Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego «Białowieża». Jak już niejednokrotnie podkreślali badacze tej literatury, ojczyzna w tej poezji ma bardzo szeroki zakres. Jej obszar może być rozległy (ojczyzna państwową, narodową), bądź też może się wyraźnie zaważać (mała ojczyzna, ojczyzna rodzinno-domowa). W naszych rozważaniach skupimy się na zagadnieniu ojczyzny rodzinno-domowej, które to jest tak reprezentatywne dla tejże poezji. Poddając szczegółowo analizie poezję Białowieżan zauważamy, że ojczysta rodzinno-domowa określana metaforycznie jako *gniazdo rodzinne, kolebka, ojcowizna*, zajmuje szczególne miejsce w twórczości Białowieżan. Znacząca ilość ich utworów poświęcona jest właśnie jej. W centrum tej małej ojczyzny znajduje się dom. Dom to miejsce kosmiczne, a zarazem miejsce intymne. Dom — to także składnik każdej podróży — pojmanej dosłownie i metaforeycznie, z tego względu topoi drogi i domu bardzo często ściśle są

ze sobą powiązane. To, co jest niewątpliwie z domem związane — to rodzina — jako model, prototyp, a zarazem metafora ojczyzny.

Świetłana N. Tołstaja badając ojczynę w ludowej tradycji słowiańskiej zauważa, iż ta metafora «rodzina-ojczyzna» odbija się przede wszystkim w semantyce słowiańskiego wyrazu «rodzina», mającego dwa główne znaczenia: pierwsze «rodzina, ród», reprezentowane w językach ukraińskim, białoruskim, zachodniosłowiańskim, oraz drugie — «ojczyna» — występujące w językach rosyjskim, bułgarskim, częściowo też w języku białoruskim¹.

Ważne, a może nawet centralne miejsce w semantycznym polu ojczynna zajmuje temat matki i dziecka. Temat dziecka — prezentowany w takich wyrazach jak polska «kolebka», rosyjska «kołybiel», serbsko-chorwacka «kolevka», ma oprócz znaczenia «kołyska» również znaczenie «ojczyna», «miejscie pochodzenia», «powstania»². Stosunkowo często ojczynna występuje jako kraj lat dziecięcych silnie idealizowany, częstokroć porównywany do raju czy świata baśniowego. Zauważamy przy tym, iż bardzo ważną rolę odgrywa tu pamięć. Poezja bowiem uchyla jakby ograniczenia pamięci. Szczegóły natomiast opierają się «logice popiołu».

Przejdzmy już więc do poezji Białowieżan, do utworów poświęconych tematyce dzieciństwa, bo one w przeważającej mierze ukazują nam przestrzeń najbliższej ojczynny. Rozważając wybrane teksty poetyckie Białowieżan jako pewną całość, której wspólnym mianownikiem jest literacki zapis doświadczeń własnego dzieciństwa, stajemy przed problemem rysujących się w obrębie tej całości podobieństw i różnic. Spróbujmy je obejrzeć, dokonując na wszystkich tekstach tego samego cięcia, zadając wszystkim to samo pytanie: jakie jest w nich wyobrażenie przestrzeni dzieciństwa i co ta przestrzeń znaczy. Odmienności które się tu ujawniają, można rozważyć na kilku płaszczyznach. Dość wyraźnie dostrzec można zróżnicowanie wynikające z odmiенноściami w przebiegach indywidualnych losów. Istotne są też różnice zarysowujące się w kontekście wybranej tradycji literackiej. Tu zarysowują się odmienne sposoby pisania o dzieciństwie. Pierwszy prezentuje grupa utworów, które podejmują na różne sposoby tradycję idylli. Dla tej postawy istotne jest wyobrażenie przestrzeni dzieciństwa jako Arkadii (W. Szwed, Сляды дзяцінства, маладосці (*Ślady dzieciństwa, młodości*), Падлётак (*Podlotek*), A. Barski, Маўго дзяцінства і юнацтва (*Mojego dzieciństwa i młodości*). Drugi sposób polega na podjęciu tej samej tradycji, ale w sposób ambiwalentny: nie tylko dla kontynuacji, ale i w celu jej zakwestionowania (M. Szachowicz, Я непарос (*Przerosłem*), J. Czykwin, Перада мною мацярык (*Przede mną matecznik*),

Дзяцінства замною (*Dzieciństwo za mną*). Trzecia natomiast postawa polega na szukaniu takich sposobów mówienia, dla których arkadyjski mit dzieciństwa staje się obiektem polemiki. Dom i otaczający go pejzaż stają się u tych poetów raczej ilustracją losu człowieka niż przedmiotem opowieści o początku własnej biografii (N. Artymowicz, *Няма сонца* (*Nie ma słońca*), Z. Saczko, *Сон о домові* (*Sen o domu*), J. Czykwin, *А дом наш недзе... A dom nasz gdzieś...*))

Dostrzegamy ponadto, iż miejsce dzieciństwa jest i musi być zaznaczone u każdego z twórców, jest ono bowiem decydującym punktem wyjścia dla całej późniejszej biografii każdego poety, zwłaszcza zaś biografii intelektualnej i duchowej³. Oczywiście taka podróż do kraju dzieciństwa i młodości nie może dokonać się realnie, faktycznie, jest dostępna w snach, marzeniach i wyobraźni.

Перада мною мацярык —
Плыну з дзяцінства і юнацтва,
Краін зусім ужо нерэальных,
як рунь на стол буханкай хлеба.

Перада мною мацярык
і хлеб духмяны, аж дыміцца
абрус ад узору, ажывае поле тут і луг,
і калі пасвяцца бы пчолы тыя,
што на нагах замест нектару ўсіх падковы⁴.
(J. Czykwin, *Перада мною мацярык*)

Spotykamy w twórczości Białowieżan utwory, które świadczą o fakcie, iż poeci są bardzo często uwiezionei przez realia «kraju lat dziecięcych» i że nawet obraz późniejszych czasów swego życia dostają do tonacji lirycznej zainspirowanej tamtym czasem. Ta przeszłość, wizja dzieciństwa i młodości urzeka poetów, ona modeluje krajobrazy, ona podsuwa najczęściej powracające motywy, spośród których najważniejszym staje się motyw arkadyjski.

Майго дзяцінства
І юнацтва
не аддзялілі боты
ад зямлі,
не аддзялілі ад
прамення,
і ад камення, і ад росаў
бо ў дзяцінстве
і юнацтве
хадзіў я босы⁵.
(A. Barski, *Майго дзяцінства...*)

Zobaczmy jak mocno wpisana jest ta przestrzeń dzieciństwa w biografie naszych poetów. Zachowują oni w pamięci najdrobniejsze nawet fragmenty zapamiętanego świata i na nowo wskrzeszają go w swych utworach.

W analizowanych utworach Białowieżan, podejmujących motyw ojczynny domowej, domu rodzinnego, zauważamy ponadto, że przestrzeń dzieciństwa jest przestrzenią swoiste uporządkowaną. Ma ona postać czterech koncentrycznie ułożonych obszarów, z których każdy następny jest większy od poprzedniego. W centrum znajduje się dom. Obszar drugi, który ściśle jest powiązany z domem stanowi obejście gospodarskie i ogród. Między tymi obszarami panuje stale intymny kontakt. Dom wiejski, bo z takim najczęściej się spotykamy, otoczony jest drzewami, stanowi przestrzeń wspólnotwartą: światło, widoki i zapachy docierające z zewnątrz, przez pootwierane okna o drzwi sprawiają, że przestrzeń zewnętrzna, bliska, przyjazna i oswojona niejako wlewa się do wnętrza domu, a on sam, widziany od zewnątrz, stanowi częstkę pejzażu zrosniętą z nim od lat. Krag trzeci stanowi dla wiejskiego domu pobliska i dobrze znana okolica ze wsią albo sąsiednim miasteczkiem. Krag czwarty — to już właściwie przestrzeń nie przedstawiona: olbrzymia, nieskończona reszta, wielki nieznany świat otaczający krainę dzieciństwa:

Ішлося з хаты проста ў агарод,
У гушчу вырастаючых жаданняў,
У сонечны снабізм, ілюзію свабоды,
У посташь трагічную і самазваную.

У руіну зелені, у кварталы беднатаы
Чырвонаносай морквы, рэдзькі горкай,
Дзе ў паўэмроку водгукаў інтymных
Ірваў я радасць з горыччу аднолькава.

Абрыдлы плот схіліўся, як вазыніца,
Наставішы каўнер імху на злосны вечер,
Німа дарог тут і нікому нельга заблудзіцца,
Ці выскачыць з нябачных часу сесяў...⁶

(J. Czykwin, Агарод)

Dom dzieciństwa Jana Czykwińskiego, podobnie jak większości poetów Białowieży stoi w ogrodzie. Wyobrażenie o dzieciństwie jako o życiu w szczęśliwym pejzażu rajskiego ogrodu sięga co najmniej swym rodowodem średniowiecznego toposu «ogrodu zamkniętego», w którym boskie dzieciątko bawi się pod opieką Madonny⁷.

Odtworzenie kraju lat dziecięcych dostrzegamy w bardzo licznych utworach Białowieżan, m.in. w poezji Wiktora Szweda (*Сляди дзяцінства, маладосці, Падлетак*), Jana Czykwińskiego (*Пакіну на квітненне, Дзяцінства за мною*), Nadziei Artymowicz (*Няма сонца*), Michasia Szachowicza (*Я непарос*). Owo odtworzenie dokonuje się w większości tych utworów jednocześnie w dwu wymiarach, jednostkowym i historyczno-społecznym. Doświadczenia osobiste, opowieść o zdarzeniach z własnego życia działa jak pryzmat rozszepiąjący pojedynczy promień światła na wielość jego barwnych składników. Krajobraz i ludzie, pory roku i obyczaje, miejscowości i charakterystyczne przedmioty, nazwy miejscowe, leksykalne i stylistyczne osobliwości — wszystko to składa się na geograficzno-kulturalną indywidualność regionu, przezierającą poprzez opisy, wzmianki, czasem pojedyncze słowa.

Zatrzymajmy się teraz nieco dłużej na domu dzieciństwa, bo jemu zdaje się poświęcają poeci najwięcej miejsca. Często stawiają wręcz znak równości pomiędzy pojęciami dom i ojczyzna, w myśl słów filozofa Tomasza Stycznia:

«W mojej wiosce pod Krakowem dom rodzinny nazywa się ojczyzną. Było to dla mnie przez wiele lat jedyne znaczenie słowa «ojczyzna». Znaczyło ono dom. Po prostu dom. Ten właśnie jedyny, dom»⁸.

Dom jest bez wątpienia najcenniejszym ludzkim przybytkiem. Pragnienie posiadania domu, jest pragnieniem elementarnym i odwiecznym, bezdomność natomiast — to brak takiego miejsca, a także w znaczeniu symbolicznym — niedostatek wartości. Jak słusznie zauważa Anna Legeżyńska w swej pracy *Dom i poetycka bezdomność w liryce współczesnej* kulturowa symbolika domu w poezji wzbogaca się o znaczenia specyficzne, a realizuje się przez topos, symbol, alegorię, metaforę, porównanie etc.

«Z analizy archaicznych rytuałów wynika, że Dom tworzył zawsze niepodzielną całość z człowiekiem, ściśle zaś mówiąc: z rodziną. Okazuje się, że podstawowa struktura społeczna Indoeuropejczyków, wielka rodzina nosiła nazwę domu (t'om — dom, budynek), etymologicznie związane ze słowem t'em (budować, wzniosić). W średniowieczu pełne nazwisko człowieka składało się z własnego imienia i nazwy dworu, w którym mieszkał, albo odwrotnie — nazwa siedziby mogła być urobiona od imienia jej mieszkańców»⁹.

W twórczości Białowieżan spotykamy się z domem jako symbolicznym wyobrażeniem punktu środkowego, «centrum». Jest on bowiem punktem odniesienia dla całej rzeczywistości zewnętrznej.

Jest miejscem świętym. Yi-Fu Tuan twierdzi, że nie ma lepszego miejsca niż dom: «Co to jest nasz dom? To jest dom rodzinny, stare sąsiedztwo, miasto rodzinne, własny kraj»¹⁰.

у верасовых падарожжах
змрок вачай
у коле неба
забіць памяць
дарога памяці
сцяжынка срэбрапістай памяці

памяць і сон
дом і памяць
памяць памяць
магічны лес дзяцінства
перадсвітальны дождж
першае Сонца
веру¹¹

(N. Artymowicz, *У верасовых падарожжах*)

Głównym atrybutem wiejskiego domu dzieciństwa było szczęście identyfikowane z poczuciem bezpieczeństwa, gwarantowanego bliskością matki, ojca, a także bujnej, pierwotnej przyrody. Ale spotykamy się też, choć stosunkowo rzadko z domem zagrożonym, zniszczonym, opuszczonym, który przestaje być w twórczości Białowieżan domem «realnym», przemieniając się w metaforę przestrzeni skazanej na unicestwienie, zmieniającą się jego parametry fizyczne:

Ja — jestem rozpacz, żal, ruina.
Ja — jestem ból. I łzy. I kłautwa.
Ja jestem — jeszcze nie zginęła
Dni waszych przystań cowieczorna.

Ludźmi dokoła rozpacz miota.
Ja stoję. Trwam bezlistnym cieniem.
Jak stare, przerdzewiały wrótka
Wołać was będę swym skrzypieniem¹².
(J. Czykwin, *Dom*, przel. E. Feliksak)

Najbardziej szczegółowo przedstawiona jest w poezji Białowieżan wewnętrzna przestrzeń domu, w którym długa tradycja rodzinna przypisywała trwałe, wyraźnie wydzielone funkcje poszczególnym, częściom tej przestrzeni. Ten utrwalony obraz posiada zwykle niezatartą wyrazistość. Tym co wprowadza osobę w obszar ojczystej,

domowej przestrzeni są drzwi i urastający w tej poezji do rangi symbolu, ojcowiski próg. W Świecie symboliki chrześcijańskiej Dorothy Forstner czytamy, iż w starożytności drzwi miały dużo większe znaczenie niż obecnie. Ich obrazem, który unaoczniał pojęcie otwarcia albo zamknięcia, posługiwała się starożytność jako popularną metaforą i ważnym wyobrażeniem religijnym.¹³ Drzwi są ponadto elementem oddzielającym dwa światy — świat przyrody od świata kultury, tradycji¹⁴. Ich wagę bez wątpienia podkreśliła Nadzieja Artymowicz, gdyż jeden z jej zbiorów nosi nazwę *Drzwi*¹⁵ i ukazuje nam jednocześnie na semantyczne bogactwo tego słowa.

Drzwi oddzielają i łączą. Otwierają przed nami przestrzeń domu, bądź też nie pozwalają nam doń dotrzeć. One dają poczucie bezpieczeństwa, sprawiając jednocześnie, że dom staje się częstokroć azylem, miejscem, gdzie można szukać schronienia w chwilach trudnych:

Ён замкнуў за сабой змучаныя дзвёры
за празрыстымі дзвярыма пакінута імгла з мэты
і надзеі і смерці чакання
і белы студзеніўскі снег
і піраміды зусім не высокія для цёплых катоў
за празрыстымі дзвярыма чырвоная лодка
з трыццацігадовымі снамі аб жоўтай птушыні
і старая брукаваныя вуліцы і ясныя музеі
заўсёды чыстыя
за празрыстымі дзвярыма схаваныя партрэты
з нецярпіласцю публікі
і вусны ўсіх ад слоў ўсіх
за празрыстымі дзвярыма некалькі спраў
не да вырашэння тонкіх як срэбрны волас
і час так выразна акрэслены як граніца паміж
маскай і маскай
за празрыстымі дзвярыма —
пара моцна перакрунуль ключ¹⁶
(N. Artymowicz, Ён замкнуў...)

W poezji Białowieżan zauważamy niegasnącą miłość do progu ojczystego, która poeci przenoszą w swoim sercu przez wszystkie ścieżki swego życia jako świętosc:

О, колькі ж у вас прыгажосці,
Палі з ураджаем лугі,
Мясціны маёй маладосці,
Бацькоўскі парог дарагі¹⁷.
(W. Szwed, *Бацькоўскі парог*)

Próg — to podobnie jak drzwi — miejsce wprowadzające człowieka do świata najbliższego, najbardziej swojskiego. We wszystkich utworach przysłowiowy ojcowski próg jest oczywiście symbolem domu rodzinnego¹⁸. W twórczości Jana Czykwinia «jest to dom realny i dom symboliczny zarazem, bywa spokojnym schronieniem w przedwieczornej porze i bywa też zagubiony w zdziczałych chaszczach. To dom, który wiąże i chroni. Ale i taki, który można komuś odebrać. Dom żywy i zarazem dom «tylko w dalekich wspomnieniach», ale przechowujący pamięć starej pieśni skoro «myśmym nie zapomnieli o niej»¹⁹. Podobnie jest zresztą w poezji innych członków Białowieży, którzy z jednej strony wyrażają swą niezmienną a nawet narastającą z każdym dniem miłość do ojczystego domu, z drugiej natomiast mają wyrzuty sumienia, że porzucili swe domy, zdali je na łaskę i niełaskę upływającego czasu.

поўдзенъ
а твой цягнік блукае ў вечаровымъ
тумане
вязем стомлены час у кішэні
у зубахъ
шчыміць родны дом...²⁰
(N. Artymowicz, *Поўдзенъ*)

у позірках акон майго дома
ёсць любоў і вялікі смутак
кожнаму
хто пярайдзе яго парог
і як птушка шукае
прыстанішча
ад адзюцтва
ён хацей бы даць
жыщіцё і шчасце
але людзі адыходзяць
перш чым ён успее
падзяляцца з імі
хлебам²¹
(Z. Saczko, *Мой стары дом*)

Bez problemu zauważyci możemy w tych utworach, że dla bohaterów wierszy wspomnienie domu nieodłącznie związane będzie z ogromnym poczuciem winy, mają oni świadomość, że w istocie to oni sami skazali swe domy na zagładę, a teraz z dala obserwują ten proces. Wiersze tego typu odnoszą się do bardzo istotnych problemów. Jednym z najistotniejszych — co zauważa Jerzy Turonek we wstępie do zbioru Nadziei Artymowicz jest ukazanie procesu

adaptacji licznych jednostek, które w warunkach postępującej industrializacji znalazły się w burzliwym wirze życia wielkich miast. Ten właśnie fakt przywiódł ich do pozostawienia ojcowizny i wyruszenia w nową, nieznaną jeszcze przestrzeń.

Choć widzimy bardzo często, że poeci odczuwający dwuznaczność własnej egzystencji bronią się przed utratą zakorzenienia, mają świadomość, iż tylko ono daje im możliwość rozpoznania współczesnego świata.

W artykule poświęconym twórczości Jana Czykwinia Waldemar Smaszcz zauważa:

«Dramatycznie przeżywa poeta swoje odejście z rodzinnej wsi białoruskiej. Cała twórczość Czykwinia obraca się wokół tej tematyki. Tesknota do stałych wartości sprawia, że poeta eksponuje w swej twórczości motyw domu, matki, pór roku. Wszystkie te wartości odnajduje poeta w świecie sacram, na wsi»²².

Rzeczywiście wiele jest w twórczości Jana Czykwinia utworów, które potwierdzają prawdziwość przytoczonych wyżej słów. W wielu z nich zauważamy, iż podmiot liryczny boleśnie odczuwa rozłąkę z okolicą dzieciństwa i zauważa, że ta przestrzeń powoli w nim się zatraca:

Wiazie мой з лат дзечинnych, з земі оjców моich,
Jak przyjadę до вiosки, не познам, где стоись.
I ty мні не одпознаш. Альбо дожріш з трудем
W моjej twarzy юž тylko — неправдю і злудю²³.
(J. Czykwin, *Wiazie wiekami stawny...*, tl. E. Feliksiak)

Widzimy ponadto, iż dom jest w poezji Białowieżan bardzo często zapowiedzią przyjazdów i odjazdów i wskazuje na ciągłe wędrowanie i pielgrzymowanie człowieka. Okolica domu rodzinnego to przestrzeń, gdzie panuje czas radości i pełni, który jest wciąż odnawiany w znanym rytuałach przyjazdów i powitań. Ten aspekt odsłania się najwyraźniej w opisach podróży powrotnej ze świata do domu. Widok znajomej okolicy jest jego pierwszą zapowiedzią, pierwszym znakiem mówiącym, że znaleźliśmy się w sferze swojskości, którą wypełnia promieniowanie domu, stojącego w centrum.

вярнуцца туды
пакуль вены ящэ не парваліся
пакуль у кролі жыцця
не ўсміхнулася смерць²⁴

(N. Artymowicz,
*** з небаспечнай лёгкасцю)

Przestrzeń ojczystego domu nabiera coraz większego znaczenia dla potów dzięki sentymentowi narastającemu z upływem czasu.

Przejdzmy teraz do wnętrza domu. Analizując poezję Białowieżan dostrzegamy, iż tym co nadaje przestrzeni ojczystego domu geometryczną osobowość, tym co określa te przestrzenie są znajdujące się w nim przedmioty. Każdy odziedziczyony po rodzinach mebel, a nawet plama na ścianie, ma swoją historię. Dom rodzinny pełen jest wspomnień przeszłości, przechowuje pamięć przodków, poprzez obcowanie człowieka z przedmiotami, które należały do osób bliskich. Szczególną uwagę wnętrzu ojczystego domu poświęca Wiktor Szwed. Jego chata — z kołyską, świętymi ikonami, sierpem, kosami, kamiennymi żarnami, kołowrotkiem, skrzynią zachowującą wiele drobiazgów, jest jakby świątynią. Każdy z tych rekwizytów posiada znaczenie, ma swoją bogatą historię.

Жыве заўсёды ва ўспаміне,
І памяць гэтага не траціць,
Пасажнай матулі скрыня,
А ў ёй дзяючое багацце²⁵.

(W. Szwed,
Скрыня, MzZ, s. 50)

Дзедаўская хата
Поўна экспанатаў:
З карэніяў калыска,
Пліянная міска,
Драўляная лыжка,
Двойная гладышка,
Святыя іконы,
Круглы серп зублёны...²⁶

(W. Szwed,
Поўна хата экспанатаў)

Podobnie każda część domu ma właściwe sobie przeznaczenie, każda była przecież miejscem rozgrywania się przypisanych jej zdarzeń, wynikających z porządku naznaczonego ustalonym rytmem życia, odmierzanego zmianami pór roku, kalendarzem świąt i obrzędów religijnych. Każde z tych miejsc wyposażone jest w określone sprzęty, służą wiadomym celom. Bez trudu zauważamy też, iż przestrzeń domu jest przestrzenią zhierarchizowaną, dzieli się na miejsca bardziej i mniej znaczące. Ale nie tylko radosnych chwil doznawało się w domu rodzinnym. Tam doznawało się także chwil trudnych, bolesnych.

Ojczyzna rodzinno-domowa to także, a może przede wszystkim zespół ludzi wpisanych w tą oswojoną przestrzeń. Postać matki,

ojca, rodzeństwa bardzo często stanowi oś utworu, jego centrum. Poeci Białowieży niezwykle często ukazują nam na gruncie swej poezji niesamowitą więź, jaka łączyła ich z najbliższymi:

«Porzucić niskie, wydeptane progi domu ojca, by losu jego uniknąć, masz prawo. Zapomnieć omglone wschody słońca i zapachy lipowego kwiatu, by szybciej iść po dudniących asfaltach — masz prawo. Stłumić wspomnienia cieplego dzieciństwa, pierwszych radości twoego życia, żeby odległe marzenia przybliżyć — masz prawo. Słowa — pieśń swoją cisnąć w pył gościńca, by słupy miłowe szybciej uciekały — masz i to prawo. Ale gdy z bólu na łzy ci się zbierze — kołysankę matczyną wspomnieć musisz» — pisał Sokrat Janowicz²⁷.

Myślę, że w tych słowach zawiera się niezwykła prawda. Wspomnienie matki, jej ciepła, dobroci, nieustannej troski ma działać jak antidotum na wszelkie dolegliwości. Ma pomagać w chwilach trudnych, bolesnych. I bez wątpienia takie właśnie wspomnienia wcielone w materię słowa poetyckiego mają szczególne znaczenie. takie utwory, jak *Пагавары са мною, мама* (*Porozmawiaj ze mną, mama*), *Anyczelая вёска* (*Opustozała wioska*), *Была зямля і добрий дом* (*Była ziemia i dobry dom*) Wiktora Szweda, *Туды* (*Tedy*), *Зямля родная* (*Ojczysta ziemia*) Michasia Szachowicza, *Так адплываем на крысе* (*Tak odpływamy po trochę*), *Псалом бацьку* (*Psalm ojcu*), *Маці* (*Matce*) Zosi Saczko, *Brat w srebrze*, *Twoja ręka mama* Nadziei Artymowicz, *Маці* (*Matka*), *Колькі раз руки маці...* (*Ile razy ręce matki*), *Матчын хлеб* (*Matczyny chleb*), *Ліст да мамкі* (*List do matki*) Alesia Barskiego, *Даўно нежывы бацька* (*Dawno nie żywy ojciec*), *Унаўшае восем* (*Upadłe osiem*), *Дзяцінства* (*Dzieciństwo*), Jana Czykwinia, *Пісьмо маці* (*List do matki*) i *Маці* (*Matce*) Włodzimierza Hajduka i wiele wielu innych ukazują nam nieprzecenioną rolę osób bliskich, ożywiających tę przestrzeń ojczynę rodzinno-domowej.

Spójrzmy jeszcze w jaki sposób kreują Białowieżanie obrazy osób bliskich, co stanowi o sile wspomnień, jakie cechy są tu szczególnie eksponowane. Czytając utwory Wiktora Szweda poświęcone pamięci osób bliskich zauważamy, że wspomnieniom tym towarzyszą konkretne wydarzenia, z którymi były one bezpośrednio powiązane. Matka w jego poezji, to najbliższy towarzysz życia. Poeta wspomina trud jej pracy — przy żarnach, pieczeniu chleba, wspomina jak jesienią suszyła grusze, miodowy zapach których rozniósł się po całym domu, wspomina z nostalgią matczyną troskę o to, aby zabezpieczyć wszelakie potrzeby domowników, wspomina ciepło jej słów, miłość do ziemi, do ojczystego języka. Matka — to symbol

bezpieczeństwa, miłości — tej bezgranicznej, symbol poświęcenia. Ojciec natomiast — to przede wszystkim osoba dająca wzór prądotości. Z nim wiążą się wspomnienia ciężkiej pracy na roli. Autor częstokroć ukazuje niesamowitą więź jaką łączyła ojca z ziemią, jego religijność. Dlatego też przechowuje w swym sercu miłość do rodziców jak świętę uczucie i ma bolesną świadomość przemijania:

Бацькі былі народжаны зямлёю,
Зрасліся з ёю ўсім сваім жыщцём.
Зямлю расілі потам і крывею
І спяць у ёй сваім апошнім сном²⁸.
(W. Szwed, *Бацькі мае жылі...*)

W poezji Michasia Szachowicza również stosunkowo często spotykamy się z powracaniem do przeszłości — autor wydobywa z pokładów pamięci liczne elementy zapamiętanego świata — pachnące kwiaty lipy, dzikie winogrona w sadzie owianym białym dymem, pachnące miodem kwiaty, korowód ptaków, błekit kołyszących się wśród zbóż bławatków, ojca orzającego pole i rzucającego ziarno w ziemię. Jego ojczysta rodzinno-domowa to przyroda, ziemia, rodzice. Rodzice są przekazicielami ojczystego słowa, podobnie jak drzewa, które odsłaniają całą tajemnicę świata przedświetnego. Również z pokładów pamięci wydobywa obrazy rodziców Zosia Saczko:

мае бацькі
малусен'кія малусен'кія
адплываюць у імgle
пад ступені маіх дзяцей

мяне таксама
- унукі мае
якіх вачэй ужо не ўбачу

памяць па нас
- пакуль пот у адзенні²⁹
(Z. Saczko,
Так адплываем пакрысе)

Autorka ukazuje nam w swej twórczości tę gorzką prawdę, że wszystkim nam przyjdzie odejść z tego świata. Tak jak niegdyś rodzice wypełniali przestrzeń ojczystego domu, tak teraz ich miejsce zajmują dzieci, wnuki. Aż w końcu przyjdzie moment, że i my odejdziemy. Pozostaną po nas jedynie wspomnienia.

Do czasów dzieciństwa i młodości powraca także często w swej poezji Jan Czykwin. Zauważamy, że autor zaznacza obszar ojczysty

rodzinno-domowej. Już będąc dzieckiem rozumie, że to co swoje jest bliskie, drogie, kochane — to co obce, jest pozbawione dla niego znaczenia. Choć najczęściej postaci osób bliskich powiązane są z przeszłością, to zdarza się że spotykamy utwory Białowieżan, w których autorzy wyrażają nadzieję na ponowne połączenie się ze zmarłymi. Wybiegają oni w przyszłość i wierzą, że przyjdzie jeszcze czas na bliskość:

silne serdeczne
twoje słowo
ciche i szczere
twoje serce
gościnne
gdy dźwigasz mój ciężar mamo
uwierz i w to
że nastąpi taki dzień
czas na rozmowę
z mamą³⁰

(N. Artymowicz, *Twoja ręka, mamo*, przeł. J. Leończuk)

Dużo miejsca postaciom rodziców i wyobrażeniom małej ojczyzny rodzinno-domowej poświęca w swej twórczości Aleś Barski.

«Паэзія А. Барскага, што вырасла на матывах хаты, маці, дзеянствіа, «айчыны першых спраў, простых і прыгожых», становіща глыбокім даументам прывязанасці паэта да месца нараджэння» — пісаў Jan Leończuk³¹.

Matka w poezji Barskiego, podobnie jak w poezji Wiktora Szweda, to osoba promieniująca na całą bliską przestrzeń, pełna łagodności, cierpliwości, roztaczająca przed synem uroki życia, ucząca go spraw najprostszych i najważniejszych, ukazująca drogę do szczęścia, ucząca pracowitości, wytrwałości i wiary.

Твой твар быў сонцам
Над маёй калыскай,
Якое я кранаў рукою,
Якому прыглядаяўся блізка.
Твой твар, як ветразь,
Над маёй калыскай
Вадзіў мяне
У мора казкі.
Вадзіў мяне ў мора ласкі
І зноў вяртаў мяне ў прыстань³².
(A. Barski, *Маці*)

Ogromne pragnienie powrotu do czasu dzieciństwa i doświadczenia przeszłości obserwujemy także w poezji Włodzimierza Hajduka. Takie jego utwory, jak *Małyj (Matka)*, *Смерть маці (Smierć matki)*, *Ліс'ємо маці (List do matki)*, ukazują nam tę najbliższą poecie osobę jako symbol dobroci i miłości. Jako wzór cierpliwość i głębokiej wiary w sens istnienia, w lepszą przyszłość, w ludzką dobroć. Dlatego tak bardzo wzruszają nas słowa poety, któremu marzy się, aby choć we śnie przez chwilę móc obcować z matką:

Шызакрылай галубкай
Ты прыдзі хоць у сне,
Дарагімі рукамі
Абымі ты мяне.
З ціхай ласкай — замовай
Ад нядобрых людзей —
Прытулі, ты мяне.
З ціхай ласкай — замовай
Ад нядобрых людзей —
Прытулі, залатая,
Як калісь, да грудзей ³³.

(W. Hajduk, *Małyj*)

Te, tak w istocie częste w poezji Białowieżan, powroty do przeszłości, do źródeł posiadają wyraźną moc oczyszczającą. Jak pisze Teresa Zaniewska, świat zapamiętany pozwala podmiotowi, którego system wartości uległ rozbiciu, rozumieć własny los, umożliwia postrzeganie istnienia w teraźniejszości jako nieuchronnego następstwa obecności «tam i wtedy», dziś nieosiągalnego celu wędrówki powracającego w wyobrażonych pejzażach stron rodzinnych i zapamiętanych obrazach ³⁴. Tak więc osoby bliskie i dom ojczysty — przestrzeń przez nich zamieszkała — to podstawowe elementy ojczyzny rodzinno-domowej. Należałyby zaznaczyć także, iż w poezji Białowieżan dom, chata jest bardzo często personifikowana. Owa personifikacja ojczystego domu jest wyrazem stosunku poety doń, znaczenia dla niego, jako dla człowieka i artysty, jest metaforecznym przedstawieniem wyobrażeń i przeświadczeń, jakie z nią nierozielnie skojarzyli. Nie traktują więc te utwory domu w znaczeniu jedynie przedmiotowym, ale bardzo często skłaniają do objaśnienia figury domu w kontekście religijnym czy filozoficznym. Dlatego w tej szerszej perspektywie należałoby rozumieć sens tak częstego podejmowania motywu domu. Liczne utwory Białowieżan poza idyllicznym przedstawieniem przestrzeni ojczyzny rodzinno-domowej ukazują ograniczenie, niemożność twórcy w odtworzeniu nastroju, atmosfery czasu dzieciństwa. Jak twierdzi Yi-Fu Tuan,

«Świadczy to o tym, jak dalece schematy dorosłego człowieka, dotyczące przede wszystkim praktycznych wymogów codziennego życia, różnią się od schematów dziecka. A przecież dziecko jest ojcem dorosłego i kategorie poznanocze dorosłych bywają zabarwione emocjami wywodzącymi się z doświadczeń własnego dzieciństwa. Te wažkie momenty z przeszłości potrafią z czasem uchwycić poeci»³⁵. Myślę, że swego rodzaju twórczym credo będą słowa Nadziei Artymowicz zawierające chyba najistotniejsze treści związane z interesującą nas problematyką:

przeczucie
ukryte w obłokach
ktoś powiedział
trzeba leczyć ten dom
w którym poszukuję się dni utracone
i noc poszukuje nocy
pachnie wciąż chleb, deszcze nie padają
duet czarno-białych cieni
błędzi w krwawej pościeli
ktoś powiedział
okna chorują domu
trzeba dłonią czysta
ratować okna i oczy
odmówić zapomnianą modlitwę
na chleb
na sól
i na tych
których już nie ma³⁶

(N. Artymowicz, ****przeczucie ukryte...*,
przeł. J. Leończuk)

¹ S. N. Tolstaja, *Ojczyzna w ludowej tradycji słowiańskiej*, [w:] *Pojęcie Ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, /red./ J. Bartmiński, Lublin 1993, s. 20.

² Jw., s. 22.

³ Zob. H. Zaworska, *Sztuka podróżowania. Poetyckie mity podróży w twórczości J. Iwaszkiewicza*, J. Przybrosia i T. Różewicza, Kraków 1980, s. 8–10.

⁴ Я. Чыквін, *Неспакої*, Беласток 1977, s. 11.

⁵ А. Барскі, *Мой бераг*, Мінск 1975, s. 54.

⁶ Я. Чыквін, *Неспакої*, s. 33.

⁷ Por. E. R. Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, przeł. A. Borowski, Kraków 1997, s. 208.

⁸ Cyt. za: J. Bartmiński, *Jak biegna drogi Ojczyzny*, "Ethos" 1989, nr 5, s. 166.

⁹ A. Legežyńska, *Dom i poetycka bezdomność w liryce współczesnej*, Warszawa 1996, s. 9.

- ¹⁰ Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, przeł. A. Morawińska, Warszawa 1987, s. 13.
- ¹¹ H. Артымовіч, *Сезон у белых пейзажах*, Беласток 1990, s. 40.
- ¹² J. Czykwin, *Na progu świata*, Warszawa 1983, s. 69
- ¹³ Patrz: D. Forstner OSB, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa 1990, s. 383.
- ¹⁴ Por. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 75.
- ¹⁵ Zbiorek ten zawiera poetyckie komentarze białoruskiego twórcy Alesia Razanawa, dzięki którym czytelnik ma możliwość pełniejszego dotarcia do twórczej myśli Nadziei Artymowicz.
- ¹⁶ N. Artymowicz, *Łagodny czas*, wybór i oprac. T. Karabowicz, Lublin 1998, s. 30.
- ¹⁷ B. Швед, *Мая зялёнай Зубровія*, Мінск 1990, s. 29.
- ¹⁸ Por. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 76.
- ¹⁹ E. Feliksiaik, *Słowo wstępne*, [w:] J. Czykwin, *Na progu świata*, Warszawa 1983, s. 7.
- ²⁰ H. Артымовіч, *Сезон у белых пейзажах*, s. 13.
- ²¹ З. Сачко, *Пошукі*, Беласток 1982, s. 35.
- ²² W. Smaszcz, "Gdzie Rzym, gdzie Krym, a gdzie moja ojczyzna..." (W kręgu poezji Jana Czykwińskiego), "Literatura na Świecie" 1988, nr 12, s. 328.
- ²³ J. Czykwin, *Na progu świata*, s. 29.
- ²⁴ N. Artymowicz, *Łagodny czas*, s. 48.
- ²⁵ B. Швед, *Мая зялёнай Зубровія*, s. 50.
- ²⁶ B. Швед, *Родны схой*, Беласток 1991, s. 14.
- ²⁷ S. Janowicz, *Do mojego syna*, [w:] Gościniec. Antologia poezji i prozy grupy literackiej "Białowieża", Białystok 1992, s. 285.
- ²⁸ B. Швед, *Мая зялёнай Зубровія*, s. 106.
- ²⁹ З. Сачко, *Пошукі*, s. 35.
- ³⁰ N. Artymowicz, *We śnie w bólu słowa*, Białystok 1979, s. 15.
- ³¹ Я. Леанчук, Алеся Барскага — кахранне голое як праўда, "Ніва" 1978, nr 12, s. 3.
- ³² А. Барскі, *Лірычны пульс*, Мінск 1987, s. 12.
- ³³ У. Гайдук, *Rakim*, Беласток 1971, s. 20.
- ³⁴ Por. T. Zaniewska, *Podróż daremna. Krajobraz w poezji Jana Czykwińskiego*, [w:] tejże, *Podróż daremna*, s. 70-71.
- ³⁵ Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, przeł. A. Morawińska, Warszawa 1987, s. 32.
- ³⁶ N. Artymowicz, *Łagodny czas*, s. 59.

Валянціна Новак (Гомель, Беларусь)

Лакальныя адметнасці рэгіянальной з'явы Палесся — абраду паходавання стралы

Вывучэнне фальклору асобнага рэгіёна дае дастатковы ма-тэрыял для даследавання разнастайных мясцовых традыцый і іх узаемадзеяння. Вырашэнне гэтай задачы фалькларыстыкі надзвычай важна для таго, каб атрымаць поўную хараектарыстыку сучаснага стану бытавання фальклору ў якім-небудзь рэгіёне і ў цэлым у краі. Акрэсленая праблема вывучэння рэгіянальной спецыфікі бытавання фальклорных традыцый і іх лакальных адметнасцей, узаемусвязі гэтых паняццяў, а таксама этнічнага і міжэтнічнага — складаная тэарэтычная праблема сучаснай фалькларыстыкі. Як слушна адзначыў Б. Пущалаў, «фальклор жыве і функцыянуе непасрэдна на рэгіянальным (лакальнym) узроўні»¹.

Звернемся да тэарэтычных аспектаў праблемы агульнана-цыянальнага, рэгіянальнага і лакальнага. Даследчык У. Анікін падкрэсліў, што «усё рэгіянальнае лакальна, але не ўсё лакальнае рэгіянальна». Пад лакальным будзем разумець праявы мясцовага бытавання фальклору, усё, што ў ім абазначана пячаццю мясцовасці, тое, што народжана спецыфікай мясцовых са-цыяльна-бытавых умоў. А пад рэгіянальным, акрамя таго, што яно таксама лакальнае, мяркуем, трэба разумець самастойнасць, аўтаномнасць мясцовага»².

Гаворачы пра лакальнае, нельга абысці ўвагай паняцце аў-тэнтычнасці. Гэтыя судносныя катэгорыі звязаны з фальклорам канкрэтнай мясцовасці, з натуральнымі ўмовамі бытавання фальклорных традыцый. К. Кабашнікаў лічыць, што аўтэнтычны фальклор «характарызуецца ўстойлівым жанравым складам, рэпертуарам, стылем, выкананічай манерай і г. д.»³.

Якім чынам складваюцца рэгіянальныя асаблівасці фальклорных традыцый? Зразумела, што рэгіён — гэта не толькі паняцце палітыка-адміністрацыйнага значэння, гэта культурна-еканамічны комплекс, які склаўся гістарычна на пэўнай тэрыторыі і знаходзіцца ў развіцці. Улік сукупнасці ўсіх рэгіянальных фактараў (вытворчага, гістарычнага, этнічнага, генетычнага, кантактнага і інш.) надзвычай важны для разумення спецыфікі фальклору ў тым ці іншым раёне. Нельга не пагадзіцца з меркаваннем П. Выходцава, які перакананы, што «толькі шырокое

абследаванне раёнаў дазвале бачыць нейкія заканамернасці і рэгіянальныя асаблівасці»⁴.

Калі разглядаць праблему вывучэння фальклору ў агульна-нацыянальным маштабе, то вырашаецца яна прасцей. Каб зрабіць вывады аб лёссе беларускага фальклору ў цэлым сёння, мы за аснову возьмем матэрыялы ўсіх абласцей і выявім найбольш агульныя заканамернасці, тыпалагічна родненская элементы і спецыфічныя адметнасці, не надаючы належнай увагі прыватным дэталям. Рэгіянальнае вывучэнне фальклору прымушае ўлічваць нават, на першы погляд, і мала значныя элементы, бо ў сукуннасці ўсе мясцовыя асаблівасці, нават дробязныя, дазваляюць стварыць цэласную карціну яго бытавання і зрабіць адпаведныя навуковыя абагульненні. Фалькларысты ўжываюць даволі часта і тэрмін «абласны фальклор». Як адзначае К. Кабашнікаў, гэта «фальклор вобласці, рэгіёна, які ў той ці іншай ступені адрозніваецца ад фальклору ўсяго дадзенага этнічнага масіва або агульнанацыянальнага. У гэтым сэнсе тэрмін супадае з блізкім па значэнні — «рэгіянальны», часткова з тэрмінам «аўтэнтычны». Далей даследчык падкрэслівае, што ў наўцы перавага аддаецца апошнім тэрмінам, бо паняцце «фальклор абласны» заключае ў сабе адбітак адміністрацыйнага падзелу, які часта не супадае з рэальнымі фальклорна-этнаграфічнымі рэгіёнамі⁵.

Сістэматычнае рэгіянальнае вывучэнне фальклору дазвале не толькі атрымаць уяўленне аб характеристы песьеннага рэпертуару, узаемадзеянні фальклорных традыцый, але і, на думку П. Выходцава, «дае важнейшыя крыніцы для решэння навуковых праблем прынцыповага значэння — аб лёссе фальклору ў цэлым і асобных жанраў, міграцыі сюжэтаў, своеасаблівасці і шматграннасці мастацкай культуры этнічных раёнаў і яе гісторычнага развіцця»⁶.

Рэгіянальны метад вывучэння фальклору стварае неабменаваныя магчымасці ў плане асэнсавання асноўных тэндэнций бытавання фальклорных жанраў, усяго фальклору ў цэлым. Слушнай з'яўляецца заўвага Э. Аляксееева: «Адзінае, што аб'ектыўна «зададзена» даследчыку ў фальклорнай сітуацыі, што ў ёй паддаецца бяспрэчнаму фіксаванию — гэта яе кантэкстная лакалізацыя, іншымі словамі — межы, у якіх распаўсюджана канкрэтная фальклорная з'ява»⁷.

Сапраўды, «рэгіянальныя і лакальныя разнавіднасці народных вераванняў, звычаяў, абрадаў, фальклорных тэкстаў — не толькі адзінай рэальнасць, з якой мае справу збіральнік і

даследчык традыцыйнай духоўнай культуры, не толькі адзіная форма існавання адзінага культурнага арганізму шматвяковай народнай традыцыі. Рэгіянальныя адрозненні служаць крыніцай звестак аб самой «мове» культуры, аб яе мадэлях і выразных сродках, аб зашифраваных у яе тэкстах сэнсах, аб сістэме каштоўнасцей, якія стаяць за імі і, безумоўна, аб яе гісторыі. «Дыялекталогія народнай культуры, паводле выказвання Н. Талстога, дае нам магчымасць узнаўляць страчаныя на адной тэрыторыі фрагменты культурных тэкстаў за кошт іншых лакальных традыций, дзе гэтыя фрагменты захаваліся, растлумачыць «цёмныя» месцы з дапамогай роднасных з'яў іншых рэгіёнаў, дзе яны не страцілі сваёй матывіроўкі»⁸.

Засяродзім увагу на канкрэтным фальклорна-этнографічным матэрыяле, запісаным на Палессі, каб паказаць, наколькі актуальнымі з'яўляюцца сёння вышэйпрыведзеныя тэзісы па праблеме рэгіянальнага вывучэння фальклору. Вялікую навуковую цікаласць выклікае «комплексны» (А. Ліс) карагод «Ваджэнне стралы (сулы)», запісаны вучонымі на Гомельшчыне, заходній Браншчыне і паўночна-ўсходній Украіне.

Абрад пахавання стралы — спецыфічная адметнасць веснавой каляндарна-абрадавай гаёзі беларусаў, гэта рэгіянальная з'ява, бо прэтэндуе на пэўную самастойнасць, аўтаномнасць. У гэтым плане як адметная з'ява веснавога абрадавага фальклору Гомельшчыны адрозніваецца ад агульнабеларускай фальклорнай традыцыі.

На матэрыяле фальклорна-этнографічных звестак, запісанных у вёсках Казацкія Балсуны, Вялікія Нямкі, Барталамееўка Веткаўскага раёна, у вёсках Пярэдзелка і Валкашанка Лоеўскага раёна, у вёсцы Якімава Славабада Светлагорскага раёна, у вёсцы Рашаў Хойніцкага раёна, даследчыца Г. Барташэвіч паказвае структуру абраду, тлумачыць семантыку асноўных абрадавых дзеянняў, знаёміць з функцыянальнай прызначанасцю і формамі ваджэння карагодаў. Як адзначае В. Гусеў, «...звесткі пра бытаванне абраду ў мінулым, якія ёсць у даследчыкаў, і асабліва назіранні над сучасным станам абраду адлюстроўваюць розную ступень захаванасці традыцый ў лакальных варыянтах»⁹.

У вёсцы Барталамееўка Веткаўскага раёна, як тлумачыць Г. Барташэвіч, «відаць, і сам прыпіеў, і хаджэнне «па ладун», «на сена» некалі мелі пэўныя сакральны сэнс і таксама, як і хаджэнне да жытга, адлюстроўвалі імкненне чалавека атрымаць ад прыроды добры плён. Хутчэй за ўсё гэта ўшанаванне траў — корму для жывёлы, пакланенне духам расліннасці»¹⁰.

Абрад пахавання стралы ў вёсцы Барталамеўка Веткаўска-
га раёна заканчваўся каля жыта, дзе «хавалі ляльку»: «Ідом к
жыту, дзе жыта пасеняна, і ў жыце закопвалі лялечку. Ляльку
такую ўжо носім у люляцца, у каробацца. Гэта ўжо лічыцца вяс-
на. Закопваем і ўсе пяём. Хто кажа: «Ты сёлета была нехарошая,
сухая, каб ты такая не вярнулася, вясна, болей ты нам не нада!
Закапуйце яе!» Хто што прыказуе, плачуць, выдумляюць што.
А тады: «Хадзіце, людзі, на абед, ужо пахавалі вясну». На абед
пойдам»¹¹. Прыведзеныя сімвалічныя дзеянні жыхароў, па іх
уяўленнях, засцерагаюць вёску ад маланкі, навальніцы.

Цікавасць уяўляюць варыянты абраду пахавання стралы,
запісы якіх зроблены ў вёсках Неглюбка, Пералёўка, Свяцілаві-
чы, Акшынка, Прысно, Шарсцін Веткаўскага раёна.

Напрыклад, абрад ваджэння стралы ў вёсцы Неглюбка на-
зываецца «ганяць старцоў», у ролі якіх выступалі мужчына і
жанчына, якія «пераапраналіся наадварот, твар чым-небудзь
закрывалі, каб іх не пазналі. Яны былі апрануты ў розныя лах-
маны, у адной руцэ трымалі палку (цапок), а ў другой — сум-
ку»¹². Арганічную частку абраду ў гэтай мясцовасці складалі
такія дзеянні, як «старцы просяць гроши ці пачастунак у люд-
зей», «дзеці дражняць старцоў», «хаваюць старцоў у жыце» (пе-
раапранаюць у чыстае аддзенне).

Сэнс прыведзеных рытуалаў — пазбавіцца ў вёсцы ад бед-
наты, «схаваць у жыце хваробу і няшчасце». Мясцовай адмет-
насцю традыцыі ваджэння стралы ў вёсцы Неглюбка з'яўляюц-
ца карагоды з удзелам дзяцей, што знаходзіліся ў іх сярэдзіне.
Як растлумачылі інфарматары, «круглы карагод» быў своеасаб-
лівым абярэгам дзяцей ад няшчасцяў, выконваўся, каб яны
раслі здаровымі. У карагодах спявалі песні «Што ў Неглюбцы
ў сяле», «Што па нашай вуліцы, па зялёнай траўцы», «Па траўкі,
зялёнай мураўкі», «Ой, старац мой, ліпамарец мой», «Проці баць-
кавых варот я малода гуляя»:

Ой, ішла страла і ў канец сяла
Ай, лялі, і ў канец сяла,
У канец Неглюбкі шчэй да цэркаўкі,
Ай, лялі, шчэй да цэркаўкі.
Убіла страла добрага молайца,
Ай, лялі, добрага молайца.
Па тату молайцу некаму плакаці.
Ай, лялі, некаму плакаці.
Маці — старянка, сястра маленъка.
(Запісаны ў в. Неглюбка ад Саломенінай У. М., 1926 г. н.).

Паводле ўспамінаў Е. Дзямчыхінай, 1935 г. н., закопвалі ў жыще, «строчки з шаўковых платкоў, адзенне (выцягваем ніткі з адзежы)», праўда, з якой мэтай гэта рабілі, інфарматар не раслумачыла.

З абрадам ваджэння стралы была звязана шлюбная варажба. «Калі ўжо жыта красуецца, незамужнія дзяўчата зрывалі калоссе, клалі за пояс, завязвалі ў хустку або трымалі ў руцэ. Гэта гаданне, ці пойдзе дзяўчына ў гэтым годзе замуж. Сціралі цвет па коласу і загадвалі: «Калі пайду замуж, распукніся, калі не — не выпускай краскі. Калі выйдзе замуж, хвіліны праз тры колас яшчэ выпускаў цвет» (в. Неглюбка).

Абраду пахавання стралы ў вёсцы Пералёўка папярэднічаў абрад пераносу свячы: «У абед памолоўца, зрання ўтранню паслужаць, абедню, тады паабедаюць, а тады і з свячай ўжо выходзяць і спываюць лёлюшкі, карагод»¹³. Сувязь з агарнай магіяй абрادу пацвярджаеца тымі дзеяннямі, якія здзяйсняюцца каля жыта. У прыведзеным лакальным варыянце актыянальную структуру аброду складаюць такія рытуальныя дзеянні, як ваджэнне кругавога карагода каля жыта, закопванне лялькі і іншых прадметаў («хто брошуку, хто які там пярсцёнак, грошы»), «зрыванне па тры каласкі жыта», якія прыносялі дадому і ставілі на кут. Семантыка названых абрадавых дзеянняў звязана з засцярогай вёскі, жыхароў ад грому, маланкі: «Штоб граза мінавала наша ўсё: і хату, і ўсе беды, і ўсю дзярэйню».

Песні, якія выконваюць у карагодзе, называюць інфарматары лёлюшкамі, у цэнтры карагодаў, што водзяць на перакрываюцца вуліц, знаходзіцца дзяўчына ў вяночку, з лялькай — сімвалам вясны.

Частаванне мёдам удзельнікаў карагодаў — адметнасць мясцовай традыцыі; «угашчаюць усіх мёдам, каб пчолы вяліся, каб многа мёду нанасілі, ураджай быў на мёд, і ўсе частующа мёдам» (вёска Пералёўка).

Рэгіянальны абрад пахавання стралы ў вёсцы Прысно Веткаўскага раёна называецца «Ушэсце», або «Вознесенне Гасподне». Па сведчанні Марыі Цімафеевны Арцямковай, 1931 г. н., «звечара сабираюцца жэншчыны, дзелаюць колік, сабираюць цвяты, упрыгожваюць яго, ставяць свечкі, водзяць вакол гэтага коліка карагод. Потым вядуць колік тапіць: кожная жэншчына збірае кветкі з коліка і нясе на агарод, каб раслі капуста, гуркі». Рытуал патаплення прадметнага атрыбута ў выглядзе «коліка» — лакальная асаблівасць аброду. На пытанне, з якой

мэтай здзяйснялі гэтае дзеянне, інфарматар адказала, што «рабілі так, каб ішоў дождж».

Элементы аграрна-прадуцывальной магіі ў гэтым варыянце абрэду спалучаны з засцерагальнай, ахойнай магіяй. Наяўнасць апошняй было пацверджана сведчаннем, што ў «другім бацэ вёскі закопвалі колік супраць гразы».

Сэнс здзяйснення сімвалічных абрадавых дзеянняў з лялькай, якую «хавалі і пелі песню, а потым адкопвалі» (Запісаны Новак В. С. у г. Ветка ад Ермаковай Марыі Назараўны, 1925 г. н.) быў звязаны таксама з ідэяй дажджу, пладаноснасці зямлі («ляльку закопвалі ў жыщце, а потым адкопвалі. Гэта дзелалі для дажджу»).

Пра абрэд паахавання стралы ў вёсцы Шарсцін Веткаўскага раёна інфарматары расказалі наступныя звесткі: «У нашай мясцавасці празднавалі «Хрэн» (стралу так называлі) пасля Пасхі на шостай нядзелі ў чацвер. Спачатку дзеўкі ёлку дзелалі з сухога дрэва, дзелалі бумажныя цвяты на ёй. Потым ідом таўпой па вуліцах, нясом ёлку да жыта, танцуем і пяём «Хрэна»:

У гародзе хаджу, хрэн-рамон саджу,
У цябе, татка, халастой хаджу.
— Жанісь, сыночак, жанісь, родны мой,
Я вяло цябе доч купецкую
— Ды купецкая не жана мая,
Не жана мая, не слуга ваша.
Ды хазайская — то жана мая,
То жана мая, то й слуга ваша.

Рытуал з ёлкай у структуры абрэду меў магічны сэнс — паспрыяць ураджайнасці жытa («пасля ў жыщце ўжо не пяём, ёлку ў жытa ставім, штоб жытa расло, нітачки з хустачак дзеўкі ў зямлі закопываюць»).

Абрэд заканчваўся частаваннем усіх удзельнікаў амаль у кожнай хаце. Па звестках інфарматараў, у Лоеўскім раёне «вадзілі стралу на Пасху, ішлі па дзярэўне з аднаго канца ў другі, за дзярэўней вадзілі карагоду»:

Як пушчу стралу да ўэдоўж сяла,
Як пайшла страла да ўэдоўж сяла,
Убіла страла добра моладца.
Свайго браціка.
Убіла страла шчэ й салдаціка.
(в. Гарадок Лоеўскага раёна)

Як паведамілі жыхары з вёскі Дзімамеркі Лоеўскага раёна, «вясну праважалі на Ушэсце: збіраліся жанчыны, адну з іх адзвявалі ў мужчынскую адзежу. Гэта быў паніч, другую з жанчын — у паненку. Паніч з паненкай ішлі разам у кругу, людзі — паабапал. У жыцце закопвалі ляльку і спявалі:

*Ты сёлета была нехарошая, сухая,
Каб ты такая не вярнулася.
Такая нам не нада, закапайце яе
Ды хадзіце на абед.*

З абрарам ваджэння стралы звязаны ў Лоеве і цікавы гульнёвы карагод «Старыца», які складае мясцовую адметнасць гэтай традыцыі і прымеркаваны да другога дня Вялікадня. Ідэйная сутнасць гэтага унікальнага карагода — прадаўжэнне роду, услаўленне шлюбных адносін, трывалага шчаслівага сямейнага жыцця, асновай якога з'яўляецца працавітасць мужа і жонкі, іх высокая мараль і чысціня ва ўзаемаадносінах. Карагод пачынаецца з выбару пары, імправізацыі яе ўмоўнага вяселля. А затым малады «ідзе маліцца Богу ў Кіеў і наказвае жонцы даглядаць гаспадарку, але тая не можа доўгага сядзець дома, бо «сяброўкі клічуць яе на гулянку». Змест карагода, які ўяўляе сабой арганічнае адзінства слова з музыкай, танцам, гульней, складае дыялог паміж кумой і маладзіцай:

— Кума, кума, дзе мой старац?
— Да ў Кіеве ён, Богу моліцца. Гуляй!

Маладзіца скача ў цэнтры круга, а круг з дзяўчат рухаецца і спявает:

Ой, старац мой,
Вакамарац мой
Усё ў келы сядзіцъ
Да ўсё моліцца.
А мне, маладой,
Гуляць хочацца.
А я выйду паплясаць,
Маладушак паглядаць,
Папразднікаваць.

Удзельніцы карагода кожны раз дараць маладзіцы падарункі: «хустку, каралі, пярсцёнак». На пытаннне гаспадара, які нечакана з'яўляецца, адкуль пярсцёнак, дзяўчата адказваюць, што маладзіца з імі співала і скакала. У адказ на гэта раз'юшаны гаспадар разганяе ўсіх.

Цікава назіраць за лакалізацыяй традыцыі нават у межах некаторых вёсак раёна. Напрыклад, у вёсцы Пярэдзелка Лоеўскага раёна адбываўся карагод іншай накіраванасці, вызначальны рысай якога з'яўлялася ўсладенне працалюбівага, добразычлівага і паважанага ўсімі вяскоўцамі чалавека, імкненне пазнаёміць з ім «усю вёску, старых і маладых, калі тыя яго не ведаюць».

Адметная форма ваджэння гэтага карагода «Стралы», які адбываўся або на другі дзень Вялікадня, або за тыдзень да яго (на звеставанне), калі раніцай выходзілі на вуліцу, заклікаючы:

Давайце карагод вадзіць,
Карагод вялікі, вуліца малая,
Старыя, гуляйце, на вуліцу пускайце.
(Запісана ў в. Пярэдзелка Лоеўскага
раёна ад Пінчук Е. Г., 1927 г. н.)

Працэс ваджэння стралы ўяўляў сабой хуткі бег «з аднаго канца сяла ў другі» з выкананнем песні «Павяду стралу да па всяму сялу». Як засведчылі інфарматары, «на другім канцы вёскі складалі новы карагод. Бягуць людзі, прытанцоўваюць і спяваваюць: «Як пушчу стралу да па ўсём сялу...» (в. Пярэдзелка).

У абраадзе ваджэння стралы звычайна прымалі ўдзел жанчыны, але, як падкрэслівае Г. Барташэвіч, «былі і выпадкі, калі «стралу» вялі разам з дзяўчатамі, жанчынамі хлопцы». Даследчыца спасылаецца на звесткі пра гэты абраад, запісаныя ў вёсцы Валкашанка, дзе існаваў цікавы звычай утвараць падвойны карагод: «Вялі стралу праз сяло, а ў канцы яго ўтваралі круг, дакладней, два кругі — вонкавы жаночы, а ў сярэдзіне мужчынскі і спявалі такую песню:

Як пушчу стралу да й па ўсём сялу,
Ой, лолі вада каля горада.
Упала страла пасярод двара,
Ой, ніхто к страле не прыступіцца,
Прыступіла Ганна Іванаўна,
Убіла страла Ганну Іванаўну.
(в. Валкашанка)

Кожнае кола рухалася ў пэўным напрамку насустрэч адно другому¹⁴.

У песенных варыянтах песні «Стралы», запісаных у вёсках Пярэдзелка і Валкашанка, назіраюцца мясцовыя адрозненні ў сюжэце: у першым выпадку (в. Пярэдзелка) Ганна Іванаўна «прыступілася к страле» і панесла яе на канец сяла; у тэксле,

запісаным у в. Валкашанка, гаворыцца аб тым, што страла «ўбіла Ганну Іванаўну».

Цікавую дэталь у абраадзе паахавання стралы вылучае даследчык В. Гусеў, спасылаючыся на сведчанні жыхароў вёскі Дзяржычы Лоеўскага раёна: «...стралу тады вадзілі ў запаведны дубняк на беразе Дняпра, куды сышодзілася моладэь з беларускіх і ўкраінскіх вёсак»¹⁵.

Паводле ўспамінаў жыхароў Лоеўшчыны, на «стралу» ў вёсках Крупейкі, Казярогі вадзілі «крывы танок», па-мясцовому адметны: у Крупейках, напрыклад, «хадзілі вакол горак з пяска, а ў Казярогах — вакол шастоў, убітых у зямлю. Побач садзілі дзяцей, каб лепей было за імі назіраць».

У вёсцы Крупейкі быў вядомы і карагод пад назвай «Шума», які мае пэўнае падабенства з карагодам «Дрома»: «Шума — гэта высокі шэст, зверху салома. Дзяўчыну падсаджвалі к шасту, а тая павінна была падчапіць і закруціць саломіну, нібы прадзе кудзелю. Астатнія вадзілі карагод і спявалі:

Ой, нуце, нуце, я ў «Шуму» гуляці,
Я ў «Шуму гуляці», шуму заплятаці.
Ой, запляту лес — на дзевачак бес,
На хлопчыкаў роста, на дзевачак — кароста,
Штоб дзяўчаты не гулялі, на сабе каросту дралі.

А як карагод наблізіцца да дзяўчыны, яна б'е тычкай па на-
гах, тыя ратуюцца.

(Запісана Ганчаровай А. у в. Крупейкі Лоеўскага раёна ад Карась А., 1922 г. н.).

Сучасныя запісы абрааду ваджэння стралы выразнага яго тлумачэння не даюць, але міфалагічны змест цэнтральнай песні «Як пушчу стралу да й па ўсяму сялу», дае магчымасць меркаваць, што ў асобных выпадках ваджэнне стралы ажыццяўлялася з мэтай засцярогі ад маланкі, грому, навальніцы, Перуна. Лакальнай адметнасцю гэтага абрааду ў в. Пярэдзелка з'яўляецца ўшанаванне найбольш паважаных працавітых вяскойцаў.

Можна адзначыць, што на тэрыторыі Гомельскага Палесся карціна бытавання такой спецыфічнай складанай абраадавай з'явы, як паахаванне стралы, ваджэнне сулы, мае шматколерныя характеристар. Нельга не пагадзіцца з Г. Барташэвіч, што «гэты старажытны абраад і іншыя лакальныя з'явы духоўнай культуры славянскіх народаў зноў з усёй вастрынёй ставіць перад даследчыкамі пытанне аб прыродзе падобнай спецыфікі¹⁶. Не заўсёды рознай ступенню захаванасці абраадавых з'яў можна

растлумачыць іх мясцовыя адрозненні. Іншы раз надзвычай важныя звесткі пра вытокі абрадаў, пачатак іх фарміравання. Напрыклад, абрад стралы, запісаны ў Лельчицкім раёне (ля кожнай хаты на кастры спальвалі непатрэбныя рэчы, а попел закопвалі ў ямку (в. Тонеж), хавалі ў жытнёвым полі зробленыя загадзя драўляныя стрэлы, папярэдне пускаючы іх у неба, а затым шукалі. Чыю не знаходзілі, то меркавалі, што трэба чакаць грому, маланкі, бо «Бог забраў стралу».

Пасля жанчыны вадзілі кругавы карагод вакол вёскі, «шоб страла не вярнулася назад» (в. Букча). Гэты абрад можна раслумачыць як магічна-ахоўны, а ў названых сімвалічных абрадавых дзеяннях убачыць імкненне засцерагчыся ад згубнай сілы маланкі. Наадварот, звычай вадзіць сулу, які быў запісанаў ў вёсцы Краўцоўка Гомельскага раёна, данёс да нас рэшткі зусім іншых уяўленняў нашых продкаў. Абрад гэты адбываўся тут на другі дзень Вялікадня, калі жанчыны, утварыўшы карагод-ланцуг упоперак вуліцы з выкананнем песні «Ой, ідзе сула да й удоль сяла», накіроўваліся да хат аднавяскойцаў, дзе вадзілі кругавы карагод, каб «радзіла добра капуста, агародніна». Пры гэтым спявалі песні «Як на нашай вуліцы шырокое возера», «Канапля, канапля». Нам не давялося запісаць іншых тлумачэнняў абраду ваджэння сулы, акрамя магічнай яго прымеркаванасці да добрата ўраджаю капусты і іншай агародніны, а таксама шлюблай абумоўленасці выканання адпаведных песенъ стралы: «Святкуюць сулу не толькі, каб радзіла капуста, а і таму, што пасля Пасхі можна было пачынаць спраўляць вяселлі».

Абрад паставання стралы, які з'яўляецца адметнай з'явай Гомельска-Бранска-Чарнігаўскага рэгіёна, на думку В. Ялатава, — гэта адзін са старажытнейшых узоруў усходнеславянскага фальклору¹⁷. Цікавасць уяўляюць мясцовыя адметнасці гэтага абраду ў вёсках Буда-Кашалёўскага раёна. Напрыклад, у вёсцы Патапаўка на Ушэсце «дзеўкі, хлопцы хадзілі з гармонямі і песнямі на мяжу жыта, па вуліцы вадзілі карагоды, выконваючы песню «Я па вуліцы карагод ваджу».

(Запісана ў в. Патапаўка Буда-Кашалёўскага раёна ад Сачыўкінай Г.)

Адным з малаўнічых карагодаў мясцовай інтэрпрэтацыі з'яўляецца «Драма»: «Гэты карагод вадзілі на Благавешчанне, пасярод круга людзей ставяць прасніцу з кудзеляю, садзяць жанчыну, кругом водзяць танок і пяюць»:

*Драма дрэмле над кудзеляю,
Драма дрэмле над шайковаю.
Устань, драма, свёкар едзе,
Свёкар едзе, журбу вязе.
— Я не ўстану, не пагляджу.
Яны праўды не сказалі,
Цяпер людзі ўсе лукавы.
Яны праўды не сказалі,
Маё гора вывядала.*

Жанчына адмаўляеца ўстаць не толькі тады, калі едуць свёкар, свякруха, але і бацька, маці. Калі ж гучыць паведамленне, што мілы едзе, то падхопліваеца і пачынае месці хату (в. Пата-паўка). Песня «Стралы» з баладнымі элементамі, пералічаныя матывы якой народжаны сітуацый забойства стралой «добра моладца», выконваеца ў вёсцы Недайка Буда-Кашалёўскага раёна.

Тэкст карагоднай песні «На Чачоры, на рацэ, шэры гусі сядзелі» вызначаеца любоўным сюжэтам. Семантыка тэкstu ваджэння стралы ў в. Ліпа Буда-Кашалёўскага раёна (у сувязі з Чарнобылем гэтай вёскі на карце Беларусі сёння не існуе) мела зацерагальны, ахоўны характар, што выражалася ў закліナルнай славеснай формуле «Ты не ўбі, страла, добра молайша». (Запісаная ў в. Чырвоны Сцяг Буда-Кашалёўскага раёна ад перасяленкі з вёскі Ліпа Сталаўрай Т., 1920 г. н.). Инфарматар пацвердзіла тэзіс аб скіраванасці абряду на ахову ад маланкі: «Гэтае свята праходзіла ў пачатку вясны. Перад тым, як засеяць палі, хавалі стралу. Гэта рабілася, каб маланка не папаліла ўраджай, каб град не пабіў, каб ураджай быў добры, каб маланка дом не спаліла, каб лепей лён радзіў».

Магічны акт «пахавання стралы» ў лакальнай традыцыі в. Ліпа Буда-Кашалёўскага раёна адбываўся наступным чынам: «Разам са стралой (кардонка з лялькай) хавалі ў зямлю мелкія грошы, каб не было маланак летам». Абвязванне ўдзельнікаў кара-года каласкамі мела на мэце засцерагчыся ад розных хвароб. Жыхары з вёскі Івольск Буда-Кашалёўскага раёна пацвердзілі ахоўна-магічную скіраванасць абряду: «Рабіўся дзеля таго, каб засцерагчыся ад Перуна, а з цягам часу стаў як бы ўспамінаннем аб памерлых родзічах і блізкіх людзях».

Да месца будзе ў дадзеным выпадку заўвага А. Ліса: «Відаць першасны апартрапеічны сэнс карагоднай песні, скіраваны на ахову ад маланкі, што было вельмі актуальна наступраць лета, з часам страчваўся. Тым часам генезіс стралы — сімвала маланкі,

перуна — наўрад падлягае сумненню. Адпаведна зыходная функцыянальная роля абраду як ахойнага, засцерагальнага ў дачыненні чалавека, будынкаў і самой нівы відавочная»¹⁸.

Побач з Веткаўскім раёнам адным з цэнтраў бытавання абраду ваджэння стралы называецца Чачэрскі раён. Паводле заўвагі В. Ліцвінкі: «Зусім выразна на карце вызначаецца цэнтр (Веткаўскі і Чачэрскі раёны Гомельскай вобласці) і перыферыя, прычым цэнтр размешчаны ў міжрэччы сярэдняга цячэння Сожа і Бесядзі — раёна»¹⁹.

Звесткі пра абраад пахавання стралы на Чачэршчыне ў свой час запісваў Еўдакім Раманаў. Што датычыць часавай прымеркаванасці выканання мясцовых карагодаў «Стралы», то гэта другі дзень Вялікадня (вёскі Залессе, Нісімкавічы) або Ушэсце («шосты тыдзень пасля Пасхі ў чацвер»). Паводле ўспамінаў жыхаркі вёскі Валосавічы Чачэрскага раёна М. Карпенка, 1919 г. н., жанчыны збраліся ў абедзенны час і, ідуучы шарэнгай па вёсцы, спявалі песню «Ты ляці, страла, ды й удоль сяла». У лакальнаі традыцыі названы песенны варыянт пачынаецца выразным паралелізмам:

Ты ляці, страла, ды й удоль сяла.
Ай, лі,вой люлі, да й удоль сяла.
Ой, ня бі, страла, чорна й ворана.
Ай, лі,вой люлі, чорна й ворана.
А па чорнага ворана некаму кракаці,
Ай, лі,вой люлі, некаму кракаці.
А па молада молайца ёсць каму плакаці,
Ай лі,вой люлі, ёсць каму плакаці.

(в. Валосавічы)

На перакрыжаванні дарог удзельнікі абраду водзяць караход «Бруsse ё новае, ясеновае» з ярка выражанымі баладнымі элементамі. Затым зноў шарэнгай рухаюцца да жытнёвага поля, дзе запальваюць вогнішча і «кругом цяпла качаюцца, кавыркаюцца, перапрыгаюць цераз цяпло. Патом выпраўляюць дзевак, кольцы бяруць, грошы, капейкі, і дзейкі бегаюць па жыту і хаваюць етыя грошы і кальцо хаваюць, а хлопцы ўслед бегаюць і шукаюць етых грошай і кальца етага». (в. Валосавічы)

Ідуучы дадому, удзельнікі карагода зноў становяцца ў шарэнгу і співаюць «граную» песню сямейна-бытавога характару «Пакукуй, зязюлька, у шчыром барочку». Заканчваецца абраад пахавання стралы ў в. Валосавічы агульным частаваннем, калі «выношаюць сталы, гарэлку, закуску, садзяцца, гуляюць і ўспамінаюць ета ўсё».

Магічна-ахоўную сутнасць абраду пахавання стралы, які выконвалі з мэтай засцерагчыся ад згубнай сілы маланкі, адзначыла М. Кондрыкава з вёскі Нісімкавічы ў час гутаркі з даследчыцай Г. Барташэвіч: «А тады ўшэсце. Давайце пойдзем стралой ушэсце праважаць, штобы нас гром не пабіў, нашу дзярэйню не спаліў. Адзін год не пайшлі вясну праваджаць. Дык як толькі хмара найшла, як трэсь, так і загарэлася»²⁰.

Песенны варыянт «Страла» мае мясцовую афарбоўку заклінальной формулы, чым і адрозніваецца ад вышэйразгледжанага тэксту, запісанага ў в. Валосавічы:

Страла, страла, не ідзі ўздоўж сяла,
Не бі, страла, добрага молайца,
А ўбі, страла, чорнага ворана.

(в. Нісімкавічы)

У лакальнай традыцыі абраду пахавання стралы ў вёсцы Бабічы адметнае месца займаюць наступныя сімвалічныя дзеянні засцерагальнага характару: «У чацвер на шостым тыдні пасля Вялікадня збіраюцца гурты з моладзі і пажылых людзей, бяруць снапы саломы і ідуць у поле, дзе расце жыта. Адзін сноп запальваюць і ідуць з ім па жыту. Гэта дзеянне лічылася ахоўным (Запісаны ў в. Бабічы ад Маркоўскай Л., 1906 г. н.).

Прыведзеныя лакальныя варыянты абраду пахавання стралы адрозніваюцца па структуры, песенных тэкстах, предметных аtryбутах, але з'яднаны агульным аграрна-ахоўна-магічным сэнсам і акцыянальнай часткі, і вербалінай.

¹ Путилов Б. Изучение фольклора региональное. В кн. : Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. С. 95–96.

² Аникин В. Теория фольклора. Курс лекций. М., 1996. С. 344–345.

³ Кабашнікаў К. Фольклор аутентический // Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии С. 379.

⁴ Выходцев П. Современное состояние русского фольклора на Беломорье (Проблема регионального обследования) // Русский фольклор. Полевые исследования. Л., 1984. Т. XXII. С. 206.

⁵ Словарь научной и народной терминологии. Восточнославянский фольклор. Минск, 1993. С. 392.

⁶ Выходцев П. Современное состояние русского фольклора на Беломорье (Проблема регионального обследования) // Русский фольклор. Полевые исследования. Л., 1984. Т. XXII. С. 6.

⁷ Алексеев Э. Фольклор в контексте современной культуры. М., 1988. С. 66.

⁸ Талстой Н. Региональные традиции народной культуры // Живая старина. 1999. № 4. С. 2.

- ⁹ Гусев В. Вождение “стрелы” (“сулы”) в Восточном Полесье // Славянский и балканский фольклор. М., 1986. С. 73.
- ¹⁰ Барташэвіч Г. Беларуская народная паэзія веснавога цыкла і славянская фальклорная традыцыйя. Мн., 1985. С. 115–116.
- ¹¹ Барташэвіч Г. Беларуская народная паэзія веснавога цыкла і славянская фальклорная традыцыйя. Минск, 1985. С. 115.
- ¹² Запісана Новак В. у вёсцы Неглубка Веткаўскага раёна ад Саломенай Ульянны Мікалаеўны. 1926 г. н.
- ¹³ Запісана Новак В. у вёсцы Пералёўка Веткаўскага раёна ад Малашэнка Лідзії Ілынічны, 1932 г. н.
- ¹⁴ Г. Барташэвіч. Беларуская народная паэзія веснавога цыкла і славянская фальклорная традыцыйя. Мн., 1985.
- ¹⁵ Гусев В. На окраине Белорусского Полесья // Советская этнография. 1982. № 5. С. 86.
- ¹⁶ Барташэвіч Г. Беларуская народная паэзія веснавога цыкла і славянская фальклорная традыцыйя. С. 134.
- ¹⁷ Елатов В. Песни восточнославянской общности. Минск, 1977. С. 33.
- ¹⁸ Ліс А. Каляндарна-абрадавая творчасць беларусаў. Мн., 1998. С. 63.
- ¹⁹ Ліцвінка В. “Песенъка мая харошая, захаваю цябе...” // Маастацтва Беларусі. 1987. № 5. С. 69.
- ²⁰ Барташэвіч Г. Беларуская народная паэзія веснавога цыкла і славянская фальклорная традыцыйя. Мн., 1985. С. 112.

Bazyli Tichoniuk (Zielona Góra, Polska)

Imiona kobiet w aktach cerkwi unickiej południowej Białostocczyzny w latach 1796–1836

Wśród prac onomastycznych poświęconych badaniom nad historycznym imiennictwem osobowym przeważają prace analizujące imiona męskie. Uwarunkowane jest to tym, że te właśnie imiona w materiałach archiwalnych występują najczęściej. Spisy i inwentarze zawierają jedynie nazwy osób, będących głowami rodzin, zobowiązanych do płacenia czynszów, podatków itd. Byli to przeważnie mężczyźni, sporadycznie zamężne kobiety, a wśród nich najczęściej wdowy. W większości kodów osobowych mężczyzna występuje brak imion kobiecych, gdyż tradycyjny sposób identyfikacji preferował andronimy. Jeszcze w drugiej połowie XVIII wieku, tzn. w roku 1784 w inwentarzu miasta Kleszczel¹ na 25 wdów, tylko w dwóch kodach identyfikacyjnych użyto imion kobiecych: *Barbara*

Makacianka i *Maryanna Ihnatiukowa*, w pozostałych zaś — an-dronimów, np.: *Janowa Szymańska* (<*Jan Szymański*), *Michałowa Kowalewska* (<*Michał Kowalewski*), *Stanisławowa Kulikowa* (<*Stanisław Kulik*), *Stanisławowa Piotrowska* (<*Stanisław Piotrowski*) itd. Jedynymi dokumentami, w których nie sposób było pominąć imion kobiecych, są metryki chrztu prowadzone przez kancelarie Kościołów poszczególnych wyznań. Kościół rzymskokatolicki dość długo prowadził swoją dokumentację po łacinie, a zatem imiona nadawane podczas chrztu zapisano we wzorcowej formie łacińskiej. Dlatego też badania oparte na tego rodzaju dokumentach miałyby aspekt socjolingwistyczny i to ograniczony do statystyki ukazującej częstotliwość występowania poszczególnych imion, ich układu geograficznego, czy też zmienności zasobu imienniczego. Akty kościołów innych wyznań, wśród nich cerkwi unickiej, spisywane w językach słowiańskich zachowały bogatszy materiał imienniczy.

Pomimo zachowania liturgii w cerkiewszczyźnie ruskiej i tego, że wyznawcami religii greckokatolickiej była ludność ruskojęzyczna, językiem kancelarii unickiej do roku 1836 pozostawał (wprowadzony XVII wieku) język polski, skadinad obcy dla miejscowej społeczności. Należy przy tym zaznaczyć, że od 1795 badany teren był pod zaborem pruskim, a od 1815 r. należał do Cesarstwa Rosyjskiego. Zatem dla badacza form narodowych imion interesująca jest nie tylko frekwencja poszczególnych imion na wspomnianym obszarze, ale także i ich formy zapisane w cerkiewnych aktach urodzeń.

W niniejszych badaniach analizą onomastyczną objęto akta urodzeń z następujących cerkwi: Cerkiew Przeczystej Marii Panny w Mielniku (lata 1825–1835)², Cerkiew Woskresieńska w Mielniku (1827–1836)³, Cerkiew św. Mikołaja w Kleszczelach (1804, 1817)⁴, cerkwie wiejskie: w Czyżach (1827–1830)⁵, w Kożanach (1797–1818)⁶, w Narojkach (1827–1830)⁷ i w Żerczycach (1798–1803, 1815–1825)⁸. W celu porównania zachodzących zmian do badań włączono dodatkowo akta z cerkwi koźańskiej z lat 1771–1787⁹.

Na początku XIX wieku w wybranych do analizy latach we wspomnianych parafiach ochrzczono 1605 dziewczynek 91 imieniem, przy użyciu 169 form (średnio 1,86 formy na imię). Uwzględniając cech językowe zachowane w nazwach można je pogrupować na:

1. neutralne formy imion, tj. wspólne dla obu obszarów językowych,
2. polskie formy imion,
3. wschodniosłowiańskie formy imion,
4. formy hybrydowe,
5. formy łacińskie.

1. Do grupy pierwszej zaliczamy formy, których struktura pokrywa się z oficjalnymi formami imion używanych w tradycji polskiej, jak i wschodniosłowiańskiej: Aleksandra (17x)¹⁰, Anna (155), Antonina (18), Charytyna (1), Darja (18), Dominika (45), Julianna (46), Julitta (10), Justyna (20), Xenia (8), Makryna (1), Maria (6) / Marja (16), Marjanna (203), Maryna (11), Matrona (25), Natalia (17), Paulina (2) / Pawlina (9), Praxedza (24), Tatiana (23), Walerja (1), Weronika (3), Wiktorja (8), Wiktoryna (1).

2. Grupę form polskich stanowią nazwy, które odróżniają od form wschodniosłowiańskich i cerkiewnych: a) budowa fonetyczna: Agata (6), Agrypina (1), Akwilina (15) / Akwielina (1), Anastazia (2) / Anastazja (59) / Anastazyja (1), Apolonia (1), Barbara (40), Cecylia (9), Dorota (2), Elżbieta (19), Emilia (2), Eufrozyna (14), Ewa (22), Febronia (1), Helena (33), Joanna (12), Józefa (6), Katarzyna (83), Krystyna (10), Lucia (2) / Łucja (18), Magdalena (31), Małgorzata (2), Marta (11), Melania (6), Pelagia (8), Salomea (9), Tekla (48), Teodora (16), Teodozja (7), Teofila (6), Teresa (5), Zofia (29) / Zofja (3); b) polskie elementy gwarowe — protezaj: Jagnieszka (1). Do form polskich należy włączyć także imiona obce tradycji kościoła wschodniego, rejestrowane jednak wśród wiernych cerkwi unickiej: Agnieszka (3), Aniela (15), Bogumiła (1), Bronisława (1), Franciszka (15), Gertruda (1), Jadwiga (1), Jozafata (1), Karolina (4), Klara (4), Konstancja (1), Ludwika (6), Rozalia (18), Scholastyka (1). Grupe te wzbogacają nazwy polskie z podwojoną spółgłoską: Anniela (1), Sabbira (1), Teressa (7).

3. Akty urodzin zawierają grupę nazw o cechach wschodniosłowiańskich, będące odzwierciedleniem faktycznych form zestawu imienniczego miejscowości ludności: Ahafia (64), Ahrypiena (11), Anastasia (1) / Nastasja (1), Antola (2), Charytona (1), Chiaronia (1) / Fewronia (4), Chimka (1), Chrystyna (1), Chwedora (3), Chwedosia (1), Hlikerja (1) / Hlikierja (1), Iryna (4), Juchimia (1), Kilina (3), Lucia (3), Leonora (5), Makrena (2), Melania (2), Olesia (1), Oxenia (8), Pałahia (19) / Pełahia (1), Paraska (1) / Paraskiewia (37), Pawła (1), Zenia (1). Należy tu także włączyć następujące formy cerkiewne: Glikierja (1), Jewfimija (1), Łukija (1), Paraskiewa (5), Stefanida (5), Wakcha (1), Xienia (8), Zinowia (7).

4. Hybrydy polsko-białoruskie nie były używane w kontaktach międzyludzkich pomiędzy wiernymi Kościoła greckokatolickiego, jako że stanowiły one jedynie kancelaryjny rezultat dopasowywania form russkich do grafiki i norm ortograficznych urzędowego języka polskiego. Powstawały one w czasie transliteracji imion wtedy, gdy literę cyryliczką dwufonemową e [je] wymieniano na łacińską

jednofonemową *e* [e]. W rezultacie tego utworzono następujące formy: *Elena* (3), *Elizeja* (1), *Epistymia* (1), *Eudocja* (2) / *Eudokia* (40) / *Ewdokia* (6), *Eudokima* (2), *Eufimia* (1), *Euhenia* (2). Nagłosowe *E*- odnajdujemy także w miejscu spodziewanych gwarowych *A*- lub *O*: *Elina* (: *Alina*), *Exenia* (: *Oksenia*, *Oksienia*). Hybrydy budowano też poprzez przeniesienie litery (lub liter) różniącej zestawów imienniczych, np.: *c* na miejsce *k*: *Hlicerja* (: *Hlicherja* – *Glicerja*), *g* : *h*: *Pełagia* (: *Pełahia* – *Pelagia*), *l* : *t*: *Pelahia* (: *Pełahia* : *Pelagia*), *z* : *s*: *Nastazija* (: *Anastasija* – *Anastazja*), *e* : *a*: *Katerzyna* (: *Katarzyna* – *Katieryna*). Z połączenia liter różniących utworzono hybrydalną zbitkę literową -*ft*-: *Marfta* (*Marfa* + *Marta*).

5. Obok omówionych rodzajów form, które wystąpiły w aktach chrztu, spotykamy także formy łacińskie: *Angela* (1), *Domicella* (1), *Dorotha* (1-częściowo spolszczona forma łacińska, por. łac. *Dorothea*), *Johanna* (3), *Konstantia* (1), *Marcella* (9), *Martha* (3), *Petronella* (3), *Theodora* (1).

Aby prześledzić tendencje w używaniu form imienniczych, jako kodu identyfikacyjnego stosowanego w kancelarii greckokatolickiej na początku XIX wieku, siegnałem do akt chrztu cerkwi koźlańskiej z lat 1771–1787. W okresie tym ochrzczono 265 dziewczynek korzystając przy tym z 47 imion, które zostały zanotowane w 82 formach (średnio 1,85 formy na jedno imię, przy 1,86 — w pierwszych czterech dekadach XIX wieku). A więc średnia form jest zbieżna w obu okresach. Istotna różnica występuje jednak w rodzaju użytych form. U schyłku XVIII wieku 42. nazwy (czyli 51,22% ogółu rejestrowanych form) zostały po raz ostatni wpisane do tego rodzaju dokumentów. Były to przede wszystkim formy derywowane z podstawowych *-ch-*, *-k-* i *-ś-* w części sufiksalnej, np.: *-ucha*: *Nastucha*; *-ka*: *Franka*, *Maruška*, *Maryjanka*, *Natalka*, *Natałka*, *Paraska*, *Pałaska*, *Pałaszka*, *Pełaszka*; *-sia* (-*usia*): *Alesia*, *Eudosia*, *Domisia*, *Hapusia*, *Jowdosia*, *Leosia*, *Ludwisia*, *Marysia*, *Onisia*, *Udosia*, a także pełne i skrócone formy gwarowe, np.: *Barwa*, *Chwiedora*, *Jaudokija*, *Kataryna*, *Pruzyna*, *Ulana*, *Ustyna*, *Zienia*. Form łacińskich nie użyto, a hybrydy należą do wyjątków: *Eudokia*, *Ewdokia* i *Eufrozina*.

Po przeanalizowaniu wszystkich dat urodzin można stwierdzić, że za wyjątkiem niewielkiej liczby imion (przeważnie dzieci duchownych i osób zamożnych), pozostałe (ponad 90% ogółu) nadano zgodnie z przypadającym na dany dzień imieniem patronki (według kalendarza juliańskiego). Częstotliwość występowania imion pod względem popularności przedstawia się następująco: *Marianna*¹¹

(180), Anna (117), Katarzyna (85), Anastazja (72), Agata (70), Julianna (51), Eudocja i Pelagia (po 48), Dominika i Tekla (po 47), Prascewia (46), Barbara i Helena (po 36), Tatiana (35), Zofia (28), Ksenia (27), Maria i Matrona (po 26), Łucja (25), Prakseda (24), Justyna (22), Magdalena (21), Eufemia, Eufrozyna i Teodora (po 19), Aleksandra, Antonina i Daria (po 18), Aniela, Elżbieta i Natalia (po 17), Akwilina, Joanna, Marta i Rozalia (po 16), Ewa (15), Agrypina (12), Melania, Paulina i Teresa (po 11), Franciszka, Julita, Maryna i Wiktoria (po 10), Cecylia, Marcela, Salomea i Teodozja (po 9), Zenobia (8), Krystyna (7), Febronia, Józefa, Ludwika, Stefania i Teofila (po 6), Glicerja, Jozafata i Konstancja (po 5), Agnieszka, Eleonora, Fotyna, Irena i Petronela (po 4), Celina, Dorota, Karolina, Makrena i Weronika (po 3), Anatola, Apolonia, Charytona, Emilia, Eudokima, Eugenia, Klara i Małgorzata (po 2). Jednokrotnie użyto takie imiona jak: Adelajda, Anizja, Bogumiła, Bronisława, Dominicela, Eliza, Epistymia, Felicyszyma, Izabela, Jadwiga, Pawła, Sabina, Scholastyka, Wakcha i Waleria.

We wszystkich siedmiu parafiach nadano imiona: Agata, Anastazja, Anna, Barbara, Dominika, Elżbieta, Eudocja, Julianna, Katarzyna, Maria i Marianna. W sześciu parafiach: Eufemia, Eufrozyna, Helena, Justyna, Ksenia, Łucja, Magdalena, Matrona, Pelagia, Prascewia, Tatiana, Zofia. W pięciu cerkwiach: Aleksandra, Daria, Pawlina, Tekla, Teodora. W czterech: Agrypina, Akwilina, Antonina, Cecylia, Febronia, Glicerja, Joanna, Julita, Marta, Melania, Prakseda. W trzech: Aniela, Dorota, Ewa, Irena, Konstancja, Krystyna, Maryna, Natalia, Rozalia, Stefania, Teresa, Wiktoria, Zenobia. W dwóch: Agnieszka, Apolonia, Charytona, Eleonora, Emilia, Eudokima, Fotyna, Franciszka, Jozafata, Józefa, Karolina, Ludwika, Małgorzata, Marcela, Salomea, Teodozja, Teofila, Weronika. Pozostałe imiona zarejestrowano tylko w jednej parafii.

Badania wykazały, iż popularność konkretnych imion w poszczególnych parafiach kształtowała się różnie. Pierwsze miejsce Marianny zajmuje tylko w Cerkwi Przeczystej w Mielniku, Czyżach i Kożanach, ustępując w Narojkach i Żerczycach — Annie, a w Cerkwi Woskresieńskiej w Mielniku i Cerkwi św. Mikołaja w Kleszczelach — Anastazji. Zaskakująco wysokie miejsca w Narojkach zajęły takie imiona jak: 3. Antonina, 4. Rozalia, 6. Ludwika, 11. Franciszka, 12. Aniela, które w pozostałych cerkwiach nie były nadawane lub nadawane sporadycznie. Cerkiew ta leżąca na peryferiach gwar wschodniosłowiańskich była najbardziej podatna na wpływ polski i Kościoła rzymskokatolickiego.

Na podstawie przedstawionego materiału, oraz po porównaniu form z okresem wcześniejszym, można stwierdzić, iż w I poł. XIX wieku następuje radykalny zwrot w kierunku używania pełnych oficjalnych form imion. Zmiany te podyktowane zostały zarządzeniem władz pruskich w sprawie urzędowej identyfikacji osób, w którym nie dopuszczano używania form gwarowych, a szczególnie zdrobniających. W związku z tym, iż językiem kancelaryjnym pozostawał nadal język polski, więcej aniżeli dotychczas zaczęto korzystać z oficjalnych form polskich. Znikoma popularność lub brak odpowiedniego imienia w zestawie polskim prowadził często do powstania formy hybrydowej. Późniejszełączenie badanych terenów do prawosławnego Cesarstwa Rosyjskiego wpłynęło na większe zdominowanie (w ramach protektoratu) Kościoła greckokatolickiego przez Kościół rzymskokatolicki, czym należy tłumaczyć wzrost popularności imion obcych Kościółowi wschodniemu, a szczególnie — pojawienie się w aktach form łacińskich.

¹ Rewizja przez Komornika Połchowskiego pomiaru miasta JKM Kleszczele w 1784 r., Dział Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, rękopis A-1772.

² Parafia unicka p.w. Przeczystej Marii Panny w Mielniku. Akta urodzeń i zgonów (1825–1835), Archiwum Państwowe w Białymostku (dalej: APB), mikrofilm C.397–410.

³ Parafia unicka p.w. Zmartwychwstania Pańskiego (Woskresieńska) w Mielniku. Akta urodzeń i zgonów (lata 1827–1836), APB, mikrofilm C.397–410.

⁴ Parafia unicka p.w. św. Mikołaja w Kleszczelach. Księga urodzeń (lata 1804–1805, 1817), APB, zesp. 531–536.

⁵ Parafia unicka w Czyżach. Akta urodzeń (1827–1834), APB, mikrofilm C.451–461.

⁶ Parafia unicka w Kożanach. Księga urodzeń, małżeństw i zgonów (lata 1797–1819), APB, mikrofilm C.153–161.

⁷ Parafia unicka w Narojkach. Księga urodzeń i zgonów (1827–1835). APB, mikrofilm C.411–421.

⁸ Parafia unicka w Żerczycach. Metryka chrztów (lata 1798–1803, 1815–1826), APB, mikrofilm C.439–449.

⁹ Parafia unicka w Kożanach. Księga urodzeń, małżeństw i zgonów (lata 1770–1789), APB, mikrofilm C.153–161.

¹⁰ Formy imion podaje zgodnie z zapisem w aktach. W nawiasie zamieszczam liczbę użytych imion.

¹¹ Imiona tu przytoczone posiadają oficjalną formę współczesną.